

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ DERGİSİ**

Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Bellek International Journal of History and Culture Research

ISSN: 2717-6142

2020

Contact / İletişim

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tayfur Sökmen Kampüsü-Antakya/HATAY

Phone : +90 326 245 58 68/11106

Fax : +90 326 245 58 67

e-mail : bellek@mku.edu.tr

web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bellek>

Copyright © 2019
Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Arts and Sciences History Department
All rights reserved

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu

International Journal of History and Culture Studies Editorial Board

---

Sahibi / Owner

Associate Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN

(On Behalf of The Department of History, Hatay Mustafa Kemal University)

Baş Editör-Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Assist. Prof. Dr. İsa KALAYCI, (Hatay Mustafa Kemal University-Hatay/Turkey)

Editörler / Editors

Prof. Dr. Maria IVANICS, Szeged University-Szeged/Macaristan

Associate Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Alihan LIMONCUOĞLU, Istanbul University-Istanbul/Turkey

Assist. Prof. Dr. Gokhan KALMIS, HMKU-Hatay/Turkey

Associate Prof. Dr. Haydar CORUH, HMKU-Hatay/Turkey

Dr. Irwan SAIDIN, Malaysia National University-Selangor/Malaysia

Assist. Prof. Dr. İsmail BULBUL, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Assist. Prof. Dr. Mikail KOLUTEK, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Mustafa İŞİK, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Roza ABDIKULOVA, Kyrgyzstan-Turkey Manas Univ. Bishkek/Kyrgyzstan

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN, Middlesex University-London/England

Assist. Prof. Dr. Sedat BILINİR, HMKU-Hatay/Turkey

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Assist. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum/Türkiye)

Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)

Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya/Türkiye)

Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi-Ankara/Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. Nuri YAVUZ (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Sütçüimam Üniversitesi-Kahramanmaraş/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan KILIÇ (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya/Türkiye)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Salim CÖHÇE (İnönü Üniversitesi-Malatya/Türkiye)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Hacettepe Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir/Türkiye)
Doç. Dr. Akın BİNGÖL (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/Türkiye)
Doç. Dr. Ebru GÜHER (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi-Osmaniye/Türkiye)
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Nurgül YILDIRIM (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Selim KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/Türkiye)
Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Doç. Dr. Volkan PAYASLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Enis DİNÇ (Türk-Alman Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren MUTLU (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN (Karabük Üniversitesi-Karabük/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Hamit ŞAFAKÇI (Artvin Çoruh-Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EFE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Özer ÖZBOZDAĞLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)

Sayı Hakemleri / Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri YAVUZ (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim BOZKURT (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. Meryem GÜRBÜZ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Uğur KURTARAN (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)
Doç. Dr. Volkan PAYASLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Edip ÇELİK (Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nadire KARADEMİR (Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KUTKAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Bekir GÖKPINAR

Tasarım / Design

Aysel TINAZ, aysel.tnaz@gmail.com

**Dergi içerisinde yer alan içeriklerden sadece ilgili yazarlar sorumludur. Editör kurulu sorumlu tutulamaz.
BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı olacak şekilde yayınlanır.**

Dergimiz; **Google Scholar, İdealonline, İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), asos** indeks veri tabanlarında taranmaktadır.

EDİTÖRDEN

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi ailesi olarak, ikinci nüshamızı (2. Cilt 1. Sayı) yayınlamanın heyecanı duymaktayız. Türkiye'nin en güney ilinden tüm dünyaya bilimsel seslenişin verdiği coşkuyla ve akademik âleme 7 araştırma makalesiyle destek olmanın kıvancını yaşamaktayız. 28 yıllık fakültemizin ilk dergisi olma özelliğindeki bu platformun siz değerli okuyucularımızla buluşması azımsanmayacak bir iştir. Derginin bu sayıya ulaşmasında fedakârane çalışan başta Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü'nün tüm personeli olmak üzere, yazarlarımıza, hakemlerimize, editörlerimize, danışma kurulumuza ve teknik desteklerinden dolayı Dr. Sinan SCHREGLMANN'a ayrı ayrı müteşekkirimiz. Tarih biliminin kıymetini anlayarak bizlere bu imkânı sağlayan Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Hasan KAYA ve Dekanımız Prof. Dr. Mehmet MERT'i de anmadan geçemeyeceğiz.

Bu sayımızda yayınladığımız araştırma makaleleri sırasıyla şöyledir: Rahime DENİZ, Yüksek Lisans Tezi'nden ürettiği “*Üçüncü Haçlı Seferi Strasında Antakya Haçlı Prensligi (1189-1192)*” konulu çalışmasıyla ortaçağ tarihinin en önemli birkaç şehrinden olan Antakya'nın askeri ve siyasi monografisine ışık tutmuştur. Yazar bu çalışmasıyla Antakya'ya egemen olmak için yapılan güç mücadelelerinin sadece Müslüman-Hristiyan çekişmesiyle değil, aynı zamanda kendi dininden olanlar arasında da gerçekleştiğini göstererek şehrin önemine dikkat çekmiştir.

Haktan BİRSEL ve Nahid MALAZİZİ'nin müştereken kaleme aldıkları “*Çok Kültürlülük Çerçevesinde İzmir'de Bir İnanç Turizmi Değeri: Aziz Polikarpus (St. Polycarpe)*” isimli çalışma ise son yıllarda öne çıkan inanç turizmini tarihi ve dinsel açıdan irdelemektedir.

Ahmet ÇAPARLAR ve Yahya AVCI'nın yazmış oldukları “*1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Antakya Kazası'nın Katkıları*” Osmanlı sicil kayıtları ışığında ele alınmıştır. Söz konusu bu makalede; Osmanlı devlet ricalinin Rus saldırıları karşısında taşradan aldıkları yardımın örneklerine yer verilmiştir. Böylece Antakya halkının devlet-millet bütünlüğüne hizmet etmede gösterdikleri gayretler dile getirilmiştir.

Süleyman HATİPOĞLU'nun yazdığı “*Milli İrade Düşüncesinin Uygulama Alanı Bulması: TBMM'nin Açılışı*” başlıklı çalışma ise demokrasi yolunda atılan adımların en büyüklerinden olan bir konuya açıklık getirmiştir. Geçmişte olduğu gibi bugün de araştırılan ve hatta bundan sonra da çalışılacak olan I. Meclis, yazarın bu makalesiyle anakronik bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Osman AKANDERE'nin hazırlamış olduğu “*Kuruluş Sürecinde Demokrat Parti'ye Yöneltilen Muvazaa İthamı ve Konunun Siyasi Çevrelerde ve Gazetelerde Ele Alınışı*” başlıklı çalışmada; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yaşanan demokratikleşme eğilimlerinin gazetelere ve kamuoyuna yansımaları konu edilmiştir.

Abdullah KARA ve Mustafa ÇAVDAROĞLU'nun Ali Rıza Bey'in raporuna dayanarak hazırladıkları “*20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarımsal Hastalık Olarak Mildiyö ve Halkalı Ziraat Mektebi Muallimlerinden Ali Rıza Bey'in Mildiyö*”

Hastalığına Karşı Kullanılan Yöntemlere Dair Görüşleri” adlı araştırma makalesi ise zira salgın meselesine ışık tutmaktadır.

Çağla Derya TAĞMAT tarafından ortaya konan “*Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul Rumlarının Sosyo-Kültürel Faaliyetleri*” başlıklı araştırmada ise; toplumlararası bir meselenin olağanüstü bir dönemde izlediği seyire değinilmiştir. Yazarımız bu çalışmasıyla İstanbul’daki Rumların örgütlenme faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır.

Bu sayımızda da tarih biliminin farklı alanlarından (Genel Türk Tarihi, Ortaçağ Tarihi, Yakınçağ Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) çalışmaların olması dikkate değer bir noktadır. Bilimsellik yolunda attığımız bu ikinci adımın başarılarla ve güzelliklere vesile olması dileklerimizle.

30/06/2020

Dr. Öğr. Üyesi İsa KALAYCI
(Baş Editör)

İÇİNDEKİLER/INDEX

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Rahime DENİZ

Üçüncü Haçlı Seferi Sırasında Antakya Haçlı Prenslığı (1189-1192) / The Principality of Antique Crushers During Third Crusade (1189-1192).....1-22

Haktan BİRSEL ve Nahid MALAZİZİ

Çok Kültürlülük Çerçevesinde İzmir’de Bir İnanç Turizmi Değeri: Aziz Polikarpus (St. Polycarpe)/ Religous Tourism Value in Izmir Within The Framework of Multiculturalism: Aziz Polikarpus (St. Polycarpe).....23-35

Ahmet ÇAPARLAR ve Yahya AVCI

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nde Antakya Kazası’nın Katkıları / Contributions of Antakya Kaza in Ottoman-Russian War of 1828-1829 36-54

Süleyman HATİPOĞLU

Milli İrade Düşüncesinin Uygulama Alanı Bulması: TBMM’nin Açılışı / Finding a Field of Application of The Idea of National Will: Opening of The Turkish Grand National Assembly 55-62

Osman AKANDERE

Kuruluş Sürecinde Demokrat Parti’ye Yöneltilen Muvazaa İthamı ve Konunun Siyasi Çevrelerde ve Gazetelerde Ele Alınışı / Accusation of Collision Directed to Democratic Party During The Foundation Process and Handling of The Issue by Political Circles and Newspapers.....63-76

Abdullah KARA ve Mustafa ÇAVDAROĞLU

20. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Tarımsal Hastalık Olarak Mildiyö ve Halkalı Ziraat Mektebi Muallimlerinden Ali Rıza Bey’in Mildiyö Hastalığına Karşı Kullanılan Yöntemlere Dair Görüşleri / The Visions of Ali Rıza Brain on Mildiyö Disease in The 20th Century as an Agricultural Disease in The Ottoman State 77-88

Çağla D. TAĞMAT

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul Rumlarının Sosyo-Kültürel Faaliyetleri / The Socio-Cultural Activities of Istanbul Greeks During The World War 1st 89-105

ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ SIRASINDA ANTAKYA HAÇLI PRENSLİĞİ (1189-1192)*

THE PRINCIPALITY OF ANTIQUE CRUSHERS DURING THIRD CRUSADE (1189-1192)

Rahime DENİZ**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 23/12/2019 Düzeltme/Revised: 03/04/2020 Kabul/Accepted: 12/06/2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Deniz, R. (2020). Üçüncü Haçlı Seferi sırasında Antakya Haçlı Prensligi (1189-1192). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-21.

ÖZ

XI. yüzyılın sonunda başlayarak XIII. yüzyılın sonuna kadar devam eden Haçlı seferleri döneminde, 2 Ekim 1187 tarihinde Selahâddîn Eyyübî'nin Kudüs'ü Haçlıların elinden alması muhakkak ki bir dönüm noktasıdır. Bu fetih Müslüman dünyasına büyük bir zafer armağan ederken başta Haçlılar olmak üzere tüm Hristiyan âlemini üzüntüye boğdu. Bu olaydan sonra Batı'da yeni bir Haçlı seferinin düzenlenmesi artık kaçınılmazdı. İngiliz, Fransız ve Alman ordularının katılımıyla gerçekleşen Üçüncü Haçlı Seferi Doğu'daki Haçlı devletlerinin yegâne umudu oldu.

Antakya Haçlıları da Kudüs'ün fethinden sonra sıranın kendilerine geldiğini düşünerek Batı'daki krallardan ve Papalıktan yardım istediler. Ancak gelecek bu yardımla varlıklarını sürdürebileceklerini zannediyorlardı. Fakat seferin seyri onların bu umudunu boşa çıkarttı. Neticede Antakya'da prinkeps III. Bohemund, Selahâddîn Eyyübî'nin vassallığını kabul etmek zorunda kaldı.

Bu çalışmada genel olarak Üçüncü Haçlı Seferini doğuran gelişmelere değinildikten sonra sefer sırasında Antakya Haçlı Prensligi'nin durumu, dönemin Haçlı, yerli Hristiyan, Bizans ve Müslüman kaynakları ile modern araştırma eserler çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak Üçüncü Haçlı Seferinin meydana geldiği yıllarda Antakya'da yaşanan gelişmeleri detaylı bir şekilde aktaran kaynakların yetersizliği olayların daha sınırlı ele alınmasına vesile olmuştur. Buna rağmen dönemin Antakya Patriği Aimery tarafından İngiltere Kralı II.Henry'ye yapılan yardım çağrısı ile II.Henry'nin cevabını içeren mektupların incelenmesi, Antakya Haçlılarının Selahâddîn Eyyübî'nin bölgedeki faaliyetleri karşısında düştüğü durumu açık bir şekilde göstermesi bakımından oldukça değerlidir.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Aslan Yürekli Richard, Haçlılar, III. Bohemund, Selahâddîn Eyyübî

* Yüksek Lisans Tezinden üretilmiş olan bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Programı, Hatay/Türkiye, rahimekiyili@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9427-8040

EXTENDED SUMMARY

The Crusades, which continued until the end of the XIII. century starting at the end of the XI. century, is one of the important events affecting world history. Adorned with religious motifs, such as liberating Christians from the oppression and oppression of the Muslims in the East, it was the only one that succeeded in the campaigns made during this period when the West tried to gain superiority to the East. Four states were established in Urfa, Antakya, Jerusalem and Tripoli as a result of the first crusade, which started with the call of the Pope Urbanus II, In 1096. The Antioch Crusader Principality has the feature of being a very effective state in the regional politics.

Antakya was an enormous city surrounded by powerful walls in the Middle Ages. With this feature, it was very difficult to conquer. The city was seized in 1098 by Bohemund, the leader of the Normans of Southern Italy, one of the most interesting leaders of the First Crusade with the betrayal of the Armenian Firuz. Bohemund, who intended to establish his own state in the East, ignored his vassal oath to the Byzantine Emperor Alexios Komnenos and founded the Antioch Crusader Principality. The Principality, like other crusade states, tried to maintain its existence from time to time in the struggle with the Muslim, Turkish and Arab elements in the region against the Byzantine and Cilicia Armenians. Shortly after dominating the Çukurova region in the north, it expanded both in the south by adding ports such as Latakia and Cebele to its territory and strengthened economically. The greatest danger for the Antioch Crusaders was the Muslims who dominated Aleppo. However, at the time of the establishment of the Crusader states, while Muslims in the East lacked unity and solidarity, leaders such as Artukoglu Ilgazi, Imadeddin Zengi, Nureddin Zengi and Salahaddin Eyyubi managed to bring Muslims together against the Crusaders.

With the Tell-Afrin War in 1119, Artukoğlu İlğazi had managed to destroy almost all of the Antioch Crusaders. The Antioch Crusaders had difficulty in compensating for the loss of people in this war. From then on, aid from both the other crusade states and the West became vital to the Antioch Crusaders. Imadeddin Zengî, on the other hand, was able to survive because the attention was devoted to the destruction of the Urfa Crusader County. Imadeddin's destruction of the Urfa Crusader County in 1144 caused the Second Crusade. This time, however, was a complete disappointment for the Crusaders in the East. The Antioch Crusaders' Principle was very worn out by Nureddin Zengî. However, Nureddin tried to dominate Egypt on the one hand and on the other hand he was afraid of a great campaign against the Crusaders of Antioch because he became the vassal of the Byzantine Empire. Therefore, the conditions for the disappearance of the Principality were not suitable during the time of Nureddin Zengi.

The fact that Saladin had established domination in Egypt and in the lands of the Zengî had crushed the Crusaders. Crusaders in the East also started calling for help against the Saladin and the leaders of the West. However, in Europe, the war between England and France continued. Therefore, aid to the East was delayed. In addition to the delay in aid from the West, there were also differences between the Crusaders in the East in 1185. After Guy de Lusignan was crowned the kingdom of Jerusalem, the crusader leaders of the Count of Tripoli They polarized as supporters of Raymond III (1152-1187) and as supporters of Guy. In this period, Antioch Crusader prinkeps Bohemund III (1161-1201) He was on Raymond III's side. The majority of the Crusaders who fled the Kingdom of Jerusalem were joining Antioch.

The aim of Salahaddin Eyyubi was to dominate Jerusalem. Peace between the Crusaders Kerak ruler Renaud de Chatillon after the destruction of the Hattin War in 1187, Saladin took Jerusalem from the hands of the Crusaders. This development led to the organization of the Third Crusade, also called the Sef Kings' Expedition. The primary purpose of the campaign was to protect the land held by the Crusaders and to recapture both Jerusalem and other lands that Saladin had taken from the Crusaders.

The Patriarch of Antioch Aimery (1140-1193) wrote to the King of England just after Saladin's siege of Jerusalem and sought help. Although the king sent a positive reply to this letter, he was delayed in sending aid and Saladin had achieved his goal. As a result, the German Emperor Frederich Barbarossa, King of France Philippe Auguste and King of England Arslan Richard with the armies during the Third Crusade in Antioch These armies were Bohemund's greatest hope. Although Bohemund III did not ask the German Emperor for help, he was the first to reach Antakya. However, this army melted away in Anatolia. The rest were not qualified to protect the Antioch Crusaders. Consequently Bohemund III and Antioch Crusaders did not receive the help expected.

British and French armies began to wait for the region when Bohemund III learned that the King of England had come to Cyprus, he went there and declared his loyalty to Richard I He had the opportunity to attack Lazikiye and Cebele with the support of soldiers and ammunition given by the king of England and the king of France, but he had no results. Bohemund III was unable to show any other existence than the unsuccessful expedition to Harim with the German army. Therefore, The great armies of the Crusade had to swear allegiance to Selahaddin Eyyubi in the struggle of the Antioch Crusaders with Selahaddin Eyyubi. After the defeat of Byzantium in the Battle of Miryakefalon, the Antioch Crusaders who survived the influence of Byzantium after the end of their influence over Anatolia and the Crusader states became the vassals of Selahaddin Eyyubi. However, this did not last long.

After the death of Salahaddin, the Antioch Crusaders will be freed from the influence of Eyyubi. After that, although it was not a strong state, it succeeded in being effective in the regional politics until it was destroyed by the Mamelukes in 1268 and continued its existence.

Keywords: Antakya, Richard the Lionheart, Crusaders, Bohemund III, Salahaddin Eyyubi.

GİRİŞ

XI. Yüzyılın sonunda başlayarak XIII. Yüzyılın sonuna kadar devam eden Haçlı seferleri, dünya tarihini etkileyen önemli olaylardan biridir. Doğu'daki Hıristiyanları Müslümanların zulmünden ve baskısından kurtarmak gibi dini motiflerle süslenmiş ancak esasında Batı'nın Doğu'ya üstünlük kurmaya çalıştığı bu dönemde yapılan seferlerden başarıya ulaşan sadece birincisi olmuştur. 27 Kasım 1095 tarihinde Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili sırasında yaptığı çağrı ile başlayan Birinci Haçlı Seferi neticesinde Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta dört devlet kurulmuştur. Antakya Haçlı Prensiği bu devletler içinde bulunduğu konum itibarıyla bölge siyasetinde oldukça etkili bir devlet olma özelliğine sahiptir.

Antakya, Birinci Haçlı Seferi sırasında Güney İtalya Normanlarının lideri Bohemund tarafından 1098 yılında ele geçirildi. Doğu'da kendi devletini kurmak amacıyla olan Bohemund, diğer Haçlı liderleri gibi Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'a vassallik yemini etmiş ve bir zamanlar Bizans sınırına dâhil olan bölgeleri almaları durumunda buralarda hak iddia etmeyeceğini beyan etmişti. Zor şartlar altında ve Türkiye Selçuklu ordularıyla mücadele halinde Anadolu'da ilerleyen Haçlı orduları nihayet 20 Ekim 1097'de Antakya'ya ulaşabildi. Şehrin hâkimi olan Yağısıyan Haçlıların geldiğini haber alarak kuşatmaya karşı tedbirler almış, bölgedeki Müslüman emirlerden ve Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyruk'tan da yardım talep etmişti. Ancak Suriye'de hâkim olan emirler arasındaki çekişmeler ve Sultanın gönderdiği ordunun da geç gelmesi ile 3 Haziran 1098'de Bohemund'un İki Kız Kardeş Kulesi'ni koruyan Ermeni Firuz ile anlaşması sonucu ihanet yoluyla Antakya Haçlıların eline geçti. Geç gelen Selçuklu ordusu da, ordu içindeki anlaşmazlıklardan dolayı şehri geri almayı başaramayarak 28 Haziran'da kuşatmayı kaldırınca Antakya'da Haçlı hâkimiyeti kesinleşti.

Şehir ele geçirildiği takdirde İstanbul'da İmparator Aleksios'a edilen yemine göre Bizans'a verilecekti. Ancak Bohemund, ettiği yemini umursamayarak ve türlü bahanelerle şehirdeki hâkimiyet haklarını Haçlı liderlerine kabul ettirmek kaydıyla Antakya Haçlı Prensiği'ni kurdu. Kudüs'ün Haçlı ordusu tarafından alınmasından sonra ise Hac görevini yerine getirmek için yaptığı Kudüs ziyareti sırasında hem beraberinde götürdüğü Papanın elçisi Daimbert'i Kudüs patriği yapmayı başardı hem de Daimbert'in, kendisinin Antakya üzerindeki hâkimiyetini tanımasını sağladı. Yapılan törende Bohemund Prinkeps (hükümdar/başkan) unvanını aldı. Böylece hem Antakya ve çevresinde sahip olduğu topraklardaki hâkimiyet hakkı kesinleşti hem de Kudüs Krallığı'na tabi olmayan bağımsız bir hükümlanlığa sahip oldu. Bu haliyle prenslik Doğu'daki diğer Haçlı devletlerinden farklı bir statüye kavuştu.

Prenslik, diğer haçlı devletleri gibi bölgedeki Müslüman, Türk ve Arap unsurlarla zaman zaman Bizans ve Kilikya Ermenileri ile mücadele halinde varlığını sürdürmeye çalıştı. Kısa zamanda kuzeyde Çukurova bölgesine hâkim olduktan sonra güneyde de Lazkiye, Cebele gibi limanları sınırlarına katarak hem genişledi hem de ekonomik açıdan güçlendi. Antakya Haçlıları için en büyük tehlike ise Haleb'de hâkim olan Müslümanlardı. Haçlı devletlerinin kurulduğu sırada Doğu'daki Müslümanlar birlik ve beraberlikten yoksun iken Artukoğlu İlgazi, İmâdeddîn Zengî, Nureddîn Zengî ve Selahaddîn Eyyübî gibi liderler Haçlılara karşı Müslümanları bir araya getirmeyi başardılar.

Artukoğlu İlgazi 1119 yılındaki Tell-Afrîn Savaşı (Batılıların söylemiyle Ager Sanguinis/Kanlı Meydan) ile Antakya Haçlı ordusunun neredeyse tamamını imha etmeyi

başarmıştı. Antakya Haçlıları bu savaşta insan kaybını telafi etmekte güçlük çekti. Bundan sonra yıkılana kadar hem diğer haçlı devletlerinden hem de Batı'dan gelecek yardımlar, Antakya Haçlıları için hayati öneme sahip oldu. Haleb'e hâkim olan İmâdeddîn Zengî ise Haçlılara karşı mücadele etmek için dikkatini, Suriye ve el-Cezîre'deki Müslümanları bir araya getirmek ve sonrasında da Urfa Haçlı Kontluğu'nu yıkmaya sarf ettiği için Prenslik ayakta kalmayı başardı. İmâdeddîn Zengî'in 24 Aralık 1144 tarihinde Urfa'yı alarak buradaki Haçlı Kontluğu'nu ortadan kaldırması İkinci Haçlı Seferine sebep olmuştu. Ancak bu sefer Doğu'daki Haçlılar için tam bir hayal kırıklığı oldu. İmâdeddîn Zengî'nin oğlu Nureddîn Zengî Antakya Haçlı Prensiği tarafından oldukça yıpratılmasına rağmen Bizans'ın bu dönemde Anadolu'da daha etkili olmaya başlaması ve özellikle de Antakya üzerindeki etkisi sebebiyle varlığını devam ettirebildi. 1161 yılında Prensiğin başına geçen III.Bohemund (1161-1201), çok dirayetli bir yönetici olmasa da Prensiği Nureddîn Zengî gibi güçlü bir devlet adamı ve savaşçıya karşı ancak Bizans'ın vassallığını kabul etmek kaydıyla koruyabiliyordu. Nureddîn ise hem Mısır'a hâkim olmaya çalışıyor hem de bu durumdan dolayı Antakya Haçlıları üzerine büyük bir sefer düzenlemiyordu. Haleb'i Zengîler'in elinden alan Selahâddîn Eyyûbî ise tüm dikkatini Kudüs'ü Haçlıların elinden almaya verdi. Selahâddîn'in bölgedeki faaliyetleri sırasında Doğu'daki Haçlı liderler arasında birlik ve beraberlik yoktu. Tıpkı Birinci Haçlı seferi öncesi Müslümanlar arasındaki duruma benzer şekilde Haçlı liderler kendi çıkarlarını ön planda tutuyorlardı. Bu durum Selahâddîn Eyyûbî gibi güçlü bir liderin dikkatinden kaçmadı.

1. Kudüs'ün Haçlıların Elinden Alınması

Hittîn Savaşı öncesi Doğu'daki Haçlı liderleri arasında anlaşmazlıklar ve gruplaşmalar sürüp gidiyordu. Kudüs Kralı IV. Baudouin'den sonra çocuk yaştaki yeğeni V. Baudouin 1185 yılında taç giydi. Trablus kontu Raymond ise onun naibi olarak ülkeyi yönetmeye başladı. Kont Raymond, Selahâddîn Eyyûbî'ye karşı batıdan beklenen yardımın gelmemesi ve onunla kendi başlarına savaşacak güce sahip olmamaları sebebiyle, kralın nâibi olarak Selahâddîn ile 4 yıllık bir mütareke yapılmasını teklif etti. Antakya Haçlı prinkepsi III.Bohemund'un da aralarında bulunduğu Haçlı liderleri bunu uygun gördüler. Selahâddîn ise bu dönemde doğuya sefere çıkmayı planladığından bu teklifi kabul etti¹.

1186 yılı Ağustos ayında çocuk kral V. Baudouin de Akka'da 9 yaşında öldü. Onun ölümünden sonra annesi Sibylle Guy de Lugisnan ile evlendi ve Guy Kudüs krallığı tacını giydi. Bu durum krallık asillerinin arasını daha da açtı. Guy'a karşı Trablus Kontu III.Raymond'un başını çektiği oldukça güçlü bir muhalefet ortaya çıktı². İbnü'l-Esîr ise³ III.Raymond'un nâib olduktan sonra Kudüs krallığını ele geçirmeyi planladığını, ancak V.Baudouin'in ölmesi üzerine planlarının bozulduğunu kaydetmiştir. Antakya Haçlı lideri III.Bohemund'da Trablus kontunun tarafını tutuyordu. Guy'a karşı olan birçok asil Antakya'ya gelerek III. Bohemund'a iltihak ettiler⁴. III. Bohemund, III. Raymond'a olan bağlılığının ödülünü Hittîn savaşı sonunda III. Raymond'un Trablus Kontluğu'nu kendisinin oğluna bırakmasıyla fazlasıyla alacaktır.

Haçlı liderleri arasında bu karışıklıklar sürerken Selahâddîn Eyyûbî'nin dikkatini tekrardan Haçlı topraklarına yönelten olaylar patlak verdi. Haçlılar ile Selahâddîn Eyyûbî arasında barış yapılmasından sonra Suriye ile Mısır arasında Müslüman tüccarlar rahatça ticaret yapmaya başlamıştı. Aynı zamanda Haçlılar da komşularıyla ticarî faaliyette bulunuyordu.

¹ Bernard Le Trésorier, *Cronique D'Ernoul*, (Çev: M. L. De Mas Latrie), Paris, 1871, s. 118 vd.; Runciman, C.II, s. 374; Birsal Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 190-191; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman Haçlı Siyasi İttifakları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 193.

² Ernoul, 129-136; Runciman, C. II, s. 374-376; Claude Cahen, *La Syrie du Nord a l'époque Des Croisades Et La Principauté Franque D'Antioche*, Paris, 1940, s. 427; Usta, s. 193-195.

³ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, (Çev: A. Özeydin), C. XI, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 415-416.

⁴ Ernoul, 136-139; Runciman, C. II, s. 376-377; Cahen, s. 427; Usta, s.195.

Ancak bu barış ortamı uzun sürmedi. 1186 yılının sonlarına doğru Mısır'dan Suriye'ye giden büyük bir ticaret kervanı, küçük bir Mısır askerî birliğinin refakatinde Renaud de Chatillon'un⁵ sahip olduğu Kerak bölgesine girdi. Renaud, Selahaddin Eyyûbî ile yapılan barış antlaşmasına aldirmaksızın bu kervanın mallarını gasp etti, askerleri öldürdü, tüccarları ve ailelerini Kerak kalesinde hapsetti. Selahaddin Eyyûbî, bu olayı haber alır almaz Renaud'a elçiler göndererek tüccarların serbest bırakılmasını ve zararlarının karşılanmasını istedi. Fakat Renaud, elçileri kabul dahi etmedi. Bunun üzerine Selahaddin Eyyûbî, Renaud'u şikâyet etmek için kral Guy'a elçiler gönderdi. Guy ise bu olayın üzerine fazla gitmedi⁶. İstekleri yerine getirilmeyen Selahaddin Eyyûbî ise 1187 Nisan ayında Kerak üzerine sefere çıkarak burayı yakıp yağmaladı⁷. Diğer yandan da askerlerini toplamaya başladı.

Trablus kontu III. Raymond, Guy'un hile ile tahta çıkmasından sonra Selahaddin Eyyûbî ile Trablus Kontluğu ve karısının hâkim olduğu Taberiyye'yi de kapsayan bir antlaşma yapmıştı. Bu şekilde Selahaddin'e karşı topraklarını korumaya aldığı gibi İbnü'l-Esîr'e göre⁸ bu antlaşmayla Selahaddin, Raymond'un Kudüs Krallığı'nı ele geçirerek tahta çıkması için yardım da edecekti. Aynı şekilde III. Bohemund da Antakya için Selahaddin ile arasındaki antlaşmayı uzatmıştı⁹.

Selahaddin Eyyûbî 1187 yılı Mart ayında Ra's el-Mâ'da karargâhını kurdu ve oğlu el-Efdâl'ı, civardan çağırdığı askerleri karşılamak üzere burada bırakarak kendisi askerleriyle Busrâ'ya gitti. Sonrasında Kerak'a giderek yağma akınları yaptı. El-Efdâl ise Selahaddin'in yanına gelerek Harran ve Urfa Emiri Muzâffereddîn Gökbörü, Şârimüddin Kaymâz en-Necmî ve Bedreddin Buldurum el-Yârûkî'nin birliklerini 10 Mayıs 1187'de III. Raymond'un topraklarından geçirerek Saffûriye ve Akkâ'ya akın düzenlemek için gönderdi. III. Raymond Müslümanların kontluğunun arazisinden geçişi için gece olmadan topraklarından çıkmış olmaları şartıyla izin vermişti. Fakat Müslümanların geleceğini Templier şövalyelerine de haber vermişti. Saffûriyye yakınlarında Müslümanlar ile Templier ve Hospitalier şövalyelerinden müteşekkil Haçlılar arasında yaşanan savaşta Haçlılar çok ağır bir yenilgi aldı. Bu savaşta Hospitalier tarikatının üstadı ve çok sayıda şövalye öldürüldü¹⁰.

III. Raymond ise yaptığından çok pişman oldu. Selahaddin Eyyûbî'ye haber göndererek aralarındaki antlaşmanın bozulduğunu bildirdi ve Balian d'İbelin'in aracılığı ile Kral Guy'un yanına giderek ona biat etti¹¹. Selahaddin ise bu galibiyetin haberini alınca Kerak'dan çekilerek Taberiyye'nin kuzey doğusunda Aşterâ mevkiinde karargâhını kurdu. Selahaddin'in oğlu el-Efdâl ve askerleri de onun yanına geldiler. Selahaddin burada bir ay kadar Musul ve el-Cezire askerlerinin gelmesini bekledi. Selahaddin Eyyûbî, yeğeni Takiyyüddin'i Antakya Prenslığı'ni gözetlemekle görevlendirmişti. Haziran ayı sonunda Takiyyüddin de Musul, el-Cezire ve

⁵ Renaud de Chatillon, 1153-1160 yılları arasındaki Antakya Haçlı prinkepsidir. 1160'da Nureddin'e esir düşmüş ve ancak 16 yıl sonra esaretten kurtulabilmiştir. Esaretinden sonra Kudüs kralı III. Baudouin, kendisine Kerak-Şeybek Kalesi'nin idaresini vermiştir. bkz. Runciman, C. II, s. 361; Altan, Ebru, "Renaud de Chatillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)", *Tarih Dergisi*, S. 55 (2012/1), İstanbul, 2013.

⁶ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 417; Runciman, C. II, s. 477; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 135; Küçüksipahioğlu, s. 193-194.

⁷ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 418-419; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev: Mehmet Keskin), C. XIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 22-23; Küçüksipahioğlu, s. 195.

⁸ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 416

⁹ Runciman, C. II, s. 377.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 419; Ernoul, s.136-139; Runciman, C. II, s. 379-380; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devri*, İSAR, İstanbul, 2000, s. 111-112; Küçüksipahioğlu, s. 194-196.

¹¹ Ernoul, s. 136-139; Runciman, C. II, s. 380; Küçüksipahioğlu, s. 197.

Diyarbakır askerlerinin başında Selahaddin'in karargâhına ulaştı. Selahaddin'in 12.000 iktâlî veya maaşlı, bir miktar yaya ve çok sayıda gönüllü askeri vardı¹².

Haçlılar arasındaki anlaşmazlıklar artık bir tarafa bırakıldı. Çünkü krallık tehlikedeydi ve Selahaddin Havran'da çok büyük bir ordu toplamıştı. Kral Guy ise Mayıs ayı başlarında Safuriyye Çayırında karargâhını kurarak askerlerini toplamaya başladı. Kont III. Raymond ve Balian d'İbelin, Antakya'ya haber göndererek III. Bohemund'dan destek istediler. III.Bohemund ise Baudouin d'İbelin komutasında bir askeri birliği göndereceğine dair söz verdi. Ayrıca kendi oğlu Raymond'u da vaftiz babası olan Trablus Kontu III. Raymond'un yanına göndererek ona bağlılığını bir kez daha göstermiş oldu¹³. Böylece Raymond'dan sonra III.Bohemund da Selahaddin Eyyûbî ile arasındaki barışı bozdu. Haçlıların 1200 ile 2000 arasında şövalyesi, 20.000 civarında Türkopol ve piyade askeri vardı¹⁴.

Selahaddin Eyyûbî, 2 Temmuz'da Taberiyye'yi kuşattı ve ele geçirdi. Burası III.Raymond'un karısına aitti ve kadın iç kaleyi savunuyordu. Kral Guy bunu haber alınca durumu istişare etmek için bir toplantı düzenledi. III. Raymond Taberiyye'ye saldırma taraftarı değildi. Çünkü Selahaddin'in çok güçlü bir orduya sahip olduğunu, ona saldırımları halinde krallığın bütün gücünü kaybedebileceğini biliyordu. Ancak Hospitalier ve Templier Tarikatlarının reisleri ile Renaud onu Müslümanları desteklemekle suçladılar. Templier tarikatının üstadı Gerard de Ridefort'un kışkırtmasıyla kral Guy Taberiyye'ye saldırma kararı aldı¹⁵.

Haçlılar 2 Temmuz günü, Safuriyye Çayırlarından ayrılarak Taberiyye'ye harekete geçtiler. III. Raymond'un birliği, III. Bohemund'un oğlu Raymond ve Baudouin d'İbelin'in komuta ettiği Antakya Haçlı Prensiği'nin askerî birliği ile Haçlıların ön saflarındaydı. Kral Guy merkezde ve Balian d'İbelin, Hospitalier ve Templier Tarikatları'nın askerleri ile Renaud de Chatillon ise ordunun arkasındaydı. Haçlıların geçtiği yerlerde su yoktu ve Temmuz sıcağında ordunun bu yürüyüşü çok tehlikeliydi. III. Raymond Guy'u uyarmaya çalıştı ancak bir sonuç alamadı. Selahaddin Eyyûbî, Haçlıların Taberiyye'ye doğru harekete geçtiğini haber alınca hazırlıklara başladı ve ordusunu Hittîn'a sevk etti. Haçlılar da "Hittîn Boynuzları" denen yere yakın bir yaylaya geldiler. Ancak burada da durmayarak Lübiye'nin ilerisinde suyu olmayan bir kuyunun yanında karargâh kurdular. III. Raymond'un itirazlarına rağmen kral Guy, burada konaklama kararından vazgeçmedi. Ordu susuz ve yorgundu. Geceyi tam bir ümitsizlik içerisinde geçirdiler. Selahaddin Eyyûbî'in askerleri tarafından Haçlıların karargâhının etrafındaki çalılar ateşe verildi ve Haçlılar her taraftan kuşatıldı. 4 Temmuz günü Müslümanlar saldırıya geçti. Su bulmak için kaçmaya çalışan Haçlı askerleri öldürülüyordu. Ordunun kaçacak hiçbir yeri kalmamıştı. Trablus kontu Raymond, Baudouin d'İbelin ve III.Bohemund'un oğlu Raymond Takiyyüddin'in komuta ettiği taraftan kaçmayı başardılar. Ayrıca Balian d'İbelin'de kaçmayı başaranlar arasındaydı. Bu şiddetli savaş sonunda Kudüs Krallığının askeri gücü imhâ edildi ve Kutsal Haç Müslümanların eline geçti. Kral Guy, Renaud de Chatillon, Hospitalier ve Templier Tarikatları'nın reisleri ve daha birçok Haçlı reisi esir alındı. Selahaddin Renaud'u kendi elleriyle öldürmeye yemin etmişti. Haçlı reislerini çadırında toplayarak Renaud hariç diğer reislere ikramda bulundu ve Renaud'u da orada öldürdü¹⁶

¹² Şeşen, s. 112; "Hittîn'de Selahaddin'in Ordusu", *Bellekten*, LIV (Nisan 1990), S. 209, s.427-434; Lyons M. C. –D. E. P Jackson, *Salâhaddîn*, (Çev: Zehra Savar), Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 300-301; Küçüksipahioğlu, s. 197.

¹³ Runciman, C. II, s. 381.

¹⁴ Şeşen, *Salâhaddîn...*, s. 113; Küçüksipahioğlu, s. 197.

¹⁵ İbnü'l-Esir, C. XI, s. 419; Şeşen, *Salâhaddîn...*, s. 114; Runciman, C. II, s. 381; Küçüksipahioğlu, s. 198-199.

¹⁶ İbnü'l-Esir, C. XI, s. 419; İbn Kesir, C. XIII, s. 22-26; İbnü'l-İbrî Ebü'l-Ferec (Bar Hebraeus). *Vekâyinâme*, (Çev: Ö. Rıza Doğrul), *Abu'l Farac Tarihi*, II, TTK, Ankara, 1987–1999, s.440-443; Runciman, C. II, s. 384-385; Amin Maalouf, *a.g.e.*, s. 252; Şeşen, *Salâhaddîn...*, s. 114-115; Küçüksipahioğlu, s. 200-202; P.M. Holt, *Haçlılar*

Selahaddin Eyyûbî, bundan sonra Taberiyye, Akka, Nablus, Yafa, Sayda, Beyrut, Cebayl, Askalan ve Gazze'yi ele geçirdikten sonra nihayet 20 Eylül'de başlayan kuşatmanın ardından 2 Ekim 1187 (27 Receb) tarihinde tam da Miraç Kandili günü Kudüs'ü Haçlıların elinden aldı. O, Kudüs'e girerken 88 yıl önce Haçlıların Kudüs'te yaptığı katliamın aksine kimseye karışılmamasını, şehrin yağmalanmamasını emretti. Ayrıca Yahudilerin de şehre girmesine müsaade edildi. Müslümanların eline geçen Haçlı şehirlerinin halkı ise Sûr, Trablus ve Antakya'ya hücum ettiler. Birçoğu bu şehirlere de kabul edilmeyerek Müslümanlara esir düşüp köleleştirildi¹⁷.

2. Üçüncü Haçlı Seferi İçin Yapılan Hazırlıklar

1185 yılından itibaren Doğu'daki Haçlıların Selahaddin Eyyûbi'ye karşı Batı'ya yaptığı yardım çağrıları bir iki ufak girişim dışında sonuçsuz kalmıştı. Hittîn Savaşı'nda Kudüs Krallığı'nın askeri gücünün yok olması ve arkasından da Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesi "Kralların Seferi" olarak da adlandırılan III. Haçlı Seferi'ni ortaya çıkardı. Bu sefer sırasında amaç Haçlıların elinde kalan toprakları korumak ve pek tabii hem Kudüs'ü hem de Selahaddin Eyyûbi'nin fethettiği diğer Haçlı topraklarını Müslümanların elinden geri almaktı.

Alman İmparatoru Frederich Barbarossa, Fransa kralı Philippe Auguste ve İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard'ın ordularıyla katıldığı III. Haçlı Seferi, iki koldan gerçekleştirildi. Alman Haçlıları Frederick Barbarossa (1155-1190) komutasında karadan; Philippe Auguste ve Arslan Yürekli Richard komutasındaki İngiliz ve Fransız Haçlıları ise denizden doğuya geldiler.

Hittîn Savaşı'na ve Selahaddin Eyyûbî'nin komutasındaki Müslümanların Kudüs'ü fethine yukarıda değinmiştik. Sûr başpiskoposu Josias, Hittîn Savaşı'nın ertesinde Sicilya'ya giderek kral II. Guillaume'e (1166-1189) Hittîn felaketini anlattı. Kral hemen amiral Margaritus komutasında beş yüz şövalye ve elli kadırgadan müteşekkil bir donanma hazırlayarak Doğu'ya ilk yardımı gönderdi¹⁸. 1188 yazında Suriye sahillerine ulaşan Sicilya donanması Trablus ve Antakya'nın Selahaddin'in eline geçmesini engellediği gibi Sûr şehrindeki Haçlıların da burada tutunabilmesinde büyük katkı sağladı¹⁹.

Sûr başpiskoposu Josias, Ekim 1187'de Roma'ya, papa III. Urbanus'un yanına gitti. Bu arada bir Ceneviz heyeti de Roma'ya gelmiş ve Kudüs'ün Müslümanların eline geçtiğini haber vermişti. Bu gelişme karşısında zaten yaşı ilerlemiş olan papa, üzüntüden ölünce yerine VIII. Gregorius papa seçildi. Ancak yeni papa da Hıristiyan dünyasını doğudaki kardeşlerine yardıma çağırın bir duyuru yaptıktan kısa bir süre sonra öldü. Yerine III. Clemens papalığa getirildi. III. Clemens, ilk önce Alman İmparatoru Frederich Barbarossa'yı yeni bir haçlı seferi için ikna etti. Diğer taraftan Josias'da İngiltere kralı II. Henry ve Fransa kralı Philippe Auguste'u sefer için

Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakın Doğu, (Çev: Özden Arkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1999, s. 58-59; Gibb, 1973: 51-53; Cahen, s. 428-430; Lyons ve Jackson, s. 309-321; Usta, s. 196-201.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, C. XI, s. 431-436; İbn Şeddâd, "en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsini'l-Yusufiyye", Kahire, 1994, s. 134-136; İbn Kesir, C. XIII, s. 26-31; İbnü'l-İbrî, C. II, s. 444-447; Runciman, C. II, s. 386-390; Maalouf, s. 257-259; Şeşen, "Hittîn...", s. 427-433; *Salâhaddîn...*, s. 119-121; Lyons ve Jackson, s. 325-336; Gibb, s. 54-58; Küçükspahioğlu, s. 202; Demirkent, s. 135 vd; Usta, s. 201; H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, (Çev: Kriton Dinçman), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 41-49; Holt, s. 59; *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (Çev: Tanju Akad), Kitap Yayınları, İstanbul, 2007, s. 93-94.

¹⁸ Richard of Holy Trinity, *Itinerary of Richard I and others to the Holy Land*, In parentheses Publications, Cambridge- Ontario, 2001, s. 18.

¹⁹ Işın Demirkent, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batıdaki Akisleri", *Belleten*, LII (Aralık 1988), S. 205, s. 1547; Runciman, C. III, s.3-4.

ikna etmek üzere yola çıkmıştı. Ayrıca Doğu'daki Hospitalier ve Templier Şövalye Tarikatları da Batı'daki yandaşlarına yardım çağrısı yapıyorlardı.

III.Bohemund'un Antakya'yı koruyabilmesi için Avrupa'dan gelecek yardım hayati önem taşımaktaydı. Ancak 1181 yılında Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un yeğenlerinden biri olan Teodora ile yaptığı evliliği bitirerek Antakyalı hafif meşrep bir kadın olan Sbylle ile evlenmesi başta Antakya Patriği Aimery olmak üzere asillerin çoğu ile de arasının açılmasına sebep olmuştu. Şehirde Sibylle'in Selahaddin Eyyûbî'ye casusluk yaptığı iddiaları dolaşıyordu²⁰. Patrik Aimery bu nikahı yapmayı reddettiği gibi hem nikahı kıyan papazı hem de III.Bohemund'u hem de tüm şehri aforoz ettikten sonra Kusayr'a çekilmişti. Bundan sonra asillerin de çoğunun Patriği desteklemesiyle şehir bir iç savaşın eşiğine geldi. III.Bohemund şehirdeki tüm kilise ve manastırları yağmaladı. Olaylar Kudüs Kralı IV.Baudouin'in Antakya'ya bir heyet göndermesi ile ancak çözüme kavuşturuldu. Dışarda hemen yanlarında Selahaddin Eyyûbî gibi bir tehlike varken içeride birliği sağlamak da III.Bohemund'un işine yaradı ve Patrik Aimery ile arasındaki sorunu halletme yoluna gitti²¹. III.Bohemund yağmaladığı malları kiliseye geri verirken Patrik Aimery ise Sibylle ile olan evliliğini onayladı ve aforozu kaldırdı. Sibylle, III.Bohemund'un karısı sıfatıyla kontes olarak tanındı²².

Prenslüğün bekasının tehlikeye düştüğü böyle bir dönemde Patrik Aimery de prinkeps ile olan sorunlarını bir tarafa bırakıp, Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü kuşatmasından sonra İngiltere Kralı II. Henry'e Antakya'nın düştüğü durumu anlatan bir mektup yazarak yardım istedi. Aimery'nin bu mektubu Roger de Hovedan²³ tarafından aktarılmaktadır. Aimery mektubunda Selahaddin karşısında Doğu'daki Haçlıların durumunu İngiltere Kralı Henry'ye şu şekilde anlatarak yardım istemiştir:

"Yüce Tanrının ve Papalık makamının merhametiyle, aynı merhametle kutsanan Antakya Patriğinden onun sevdiği Lordu ve dostu krallıkları yöneten İngiltere'nin en muhteşem kralı Henry'ye. Bu gözyaşları ve iç çekişlerle sizin şahanelerinize son zamanlarda başımıza, aslında tüm Hıristiyanlık âleminin başına gelen beklenmedik ve korkunç felaketin bize hissettirdiği dehşet verici ve ifade edilemeyen üzüntüyü belirtmek isterim. Sizinle birlikte tüm dünya bu acımızı duysun ki gözyaşlarımızın ve feryatlarımızın nedenini ve nasıl sonlanacağını bilsin. Temmuz ayının dördüncü günü, bin yüz seksen yedi yılında, Selahaddin Kudüs topraklarındaki Hıristiyanlarla uğraşan yabancı düşmanlarımızın çoğunu bir araya getirdi ve güçlerini tüm kalbiyle zafer kazanmak için yönlendirdi; Kutsal Haç Türklerin alayına maruz kaldı; kralı ve Templier Şövalyeleri'nin liderini rehin olarak aldı ve aynı zamanda lanetli Selahaddin kendi elleriyle Prens Renaud'u katletti; neredeyse iki bine yakın papaz, Templier Şövalyesi ve Hospitalier Şövalyesi ve otuz bin kişi Kutsal Haç'ı savunmak adına kurban oldu ve ayrıca bunun ardından birçok kişi katledildi ya da Selahaddin, aldığı şehirlerde onları rehin tuttu. Bundan sonra Hıristiyanların kamına doymuş olarak Taberiye'yi aldı ve kuvvetlendirdi;ve daha sonra, yüce şehir Akka'yi, Caiphas'ı, Caesarea'yi, Yafa'yi, Nazareth'i, Sebaste'yi, Neapolis'i, Lydda'yi, Ramatha'yi, Assur'u, Hebron'u, Bethlehem'i ve diğer tüm kalanları, kutsal şehir Kudüs'ü, ve lordumuzun mezarını -parçalara ayıracağına ve parçalarını derinlere atacağına yemin ederek²⁴ - kuşattı. Ayrıca, her gün ve her saat korkarak endişe duyuyoruz, bu çeşitli yerleşkelerin onun saltanatına boyun eğmeyeceklerinden ve katledileceklerinden ya da esir tutulabileceklerinden şüpheleniyoruz; özellikle de erzak, at, savaş mühimmatı ve koruyucu sıkıntısı çektikleri iyi bilinirken. Tanrı'nın üzerimize yağdırdığı bu büyük kızgınlık ve öfke nedeniyle, ekmeğimizi gözyaşlarıyla yiyoruz ve lordumuzun mezarının yabancı uluslara gönderilmesi ve hala bu Hıristiyan topraklarında kalan birkaçımızın da, eğer yardım gecikirse ve düşmanlar baskın yaparsa, darbecilerin kılıcı altında boyunlarını bükme zorunda kalması konusunda diken üstündeyiz. Şu anda Batı'nın diğer krallarından ileride bir öngörü, öğüt ve zenginliğe

²⁰ İbnü'l-Esîr de Sibylle'in Haçlılar ile ilgili bilgileri Selahaddin'e haber verdiğini ve bunun karşılığında Sultan'ın ona hediyeler gönderdiğini kaydeder. Bkz. C.XII, s. 22.

²¹ Cahen, s. 428; Demirkent, "Hittin Zaferi...", s. 1551; Runciman, C. III, s. 5.

²² Süryani Mikhael, s. 261- 262; İbnü'l-İbrî, C.II, s. 426; Willermus Tyrensis, C.II, s. 456-457.

²³ Roger de Hovedan, *The Annals of Roger de Hovedan*, (Çev: Henry T. Riley), C. II, London, (t.y.), s. 84-85.

²⁴ Burada yapılan vurgu Haçlı Seferleri'nin ana temasına uygundur. Ancak gerçek olmadığı aşıkardır. Neticede Hz.İsa İslâm inancına göre de Allah'ın elçisidir. Kudüs'ün Müslüman hâkimiyetinde olduğu hiçbir dönemde Hz. İsa'nın mezarı böyle bir yıkıma uğratılmamıştır. Antakya Patriği bu söylemle İngiltere Kralının dini duygularını kullanarak gelecek yardımın önemine vurgu yapmış ve süreci hızlandırmak istemiş olmalıdır.

sahip olduğunuzdan, sizin yardımınıza her zaman ihtiyacımız var; ve bu yüzden size Kutsal Topraklara güçlü yardımlarınızı hızlı bir şekilde getirmeniz için yalvarıyoruz. Eğer bunu yapmayı ertelerseniz, lordumuzun mezarı yüce şehir Antakya ve etrafındaki bölgeler yabancı ulusların sonsuza kadar sahip olduğu bir yüz karası olarak kalacak. Zaferlerinizi ve şöhretinizi dikkate alarak, sizi tahta çıkartan Tanrı'nın gücüyle göklere çıkarıldınız ve eğer bu kadar ihtiyaç sahibi olanlara yardım etmek için hazırsanız ya da kendiniz gelebilirseniz ya da talep ettiğimiz yardımcıları bize gönderebilirseniz işte o zaman Tanrı'dan sonra kutsal toprakları özgürlüğüne kavuşturmuş olan siz olursunuz. Biz kendimiz tüm pişmanlığımızla ve suçlu kalplerimizi cezalandırarak Tanrı'ya yakarıyoruz ki size onun bahsettiği unvanınıza yakışır hem niyet hem de kabiliyet versin ki böylece merhametinizle kutsal topraklara ve bize yardımınızı ödünç verin. Aksi takdirde, çeşitli tehlikelere maruz kalan ve uzun süren hastalıklardan eziyet çeken biz çabucak ölmeyi ummaktan başka bir şey istemeyeceğiz ve Hıristiyanların kanı oluk oluk aktıktan sonra Lordumuzun mezarı, yüce şehir Antakya ve çevre bölgeler yabancı ulusların sonsuz utanç kaynağı olarak ele geçirilecek. Biz bir daha size yalvarıyoruz ki siz bizim size bu konuyla ilgili elçi olarak gönderdiğimiz değerli kardeşlerimiz papaz Gabalus ve papaz Valenia'nın öğütlerini dikkate alalım. Elveda."

İngiltere kralı II. Henry ise bu dönemde Fransa kralı ile savaş halindeydi. 1188 Ocak ayında Fransa kralı Philippe Auguste ile Gisors'da barış görüşmeleri sürerken Sûr başpiskoposu Josias buraya gelerek iki kralı barış için ikna ettiği gibi Haçlı seferine katılacaklarına dair de söz aldı²⁵. Bu görüşmelerden sonra II. Henry Antakya Patriği Aimery'nin ve kendisinden yardım isteyen diğer Haçlıların mektuplarına cevabi bir mektup gönderdi. Roger de Hovedan'ın²⁶ bize aktardığı bu mektupta II. Henry Doğu'ya yardım için geleceğini şu şekilde ifade etmiştir;

"Hıristiyanlığın saygıdeğer babaları Antakya ve Kudüs patriği ve onların dostları A. ve E.'ye, Antakya Prensi Raymond'a²⁷ ve Doğu'daki kilisenin tüm Hıristiyan halkına aynı saygınlıkla İngiltere Kralı, Normandiya ve Aquitaine Dükü, Anjou Kontu ve Hıristiyanlığın sağlık ve teselli kaynağı Henry'den. Mademki –günahlarımızın gerektirdiği şekilde- zamanımızın Lordu haksızlıkları kendi intikamı amacıyla yokladı, ilahi adaletle inanmayanların elleriyle kirlettiği kendi kanıyla bu toprakları kurtardı; o zaman biz ve Hıristiyanlık dinine mensup herkes ve dinin liderleri de söz konusu perişan topraklara dindar bir hevesle müdahale etmeli ve tüm gücümüzle yardım için çabalamalıyız. Valenia'nın saygıdeğer piskoposu Tanrı'nın lütfu A., bize gözyaşlarıyla ve derin iç çekişlerle Doğu Kilisesi'nin boğuştuğu acıları ve belaları ilettiğinden, yaklaşan felaket büyüdükçe, acıyarak yapmak istediğimiz yardım daha da güç ve acil olacaktır. Bu yüzden, O'na inananları hiçbir zaman yüzüstü bırakmayan Tanrı'ya olan inancımız ve güvenimizden dolayı cesur davranın ve kalplerinizi Lord için birleştirin; çünkü biz İsa'nın şu kehanetine inanıyoruz: "Kudüs, gözlerini kaldır, etrafına bak ve gör; hepsi toplanmış sana geliyorlar"; Sonra sen de görüyorsun, hep birlikte akın ediyorlar, kalbin korkar ve büyür; çünkü deniz sana dönüşür, Yahudi olmayanların güçleri sana ulaşır." Şu anda, insanoğlu Tanrı'yı iyi anlamış mı ve onu arıyor mu diye yukardan bakan Lord, Hıristiyanların O'nun hizmeti için daha önce uyumakta olan duygularını uyandırdı; Lord'un tarafında olan herkes kılıcını kuşandı ve Hıristiyanlığa ve kutsal topraklara çektirilen acıların intikamını almak için babasını, annesini ve her şeyi geride bırakan her biri, kendini kutsanmış ve sadık hissediyor. Bu yüzden emin olun ki şu anda Lord'un sizin için hazırladığı yardımı hızlı bir şekilde göreceksiniz. İnanamayacağımız kadar çabuk bir şekilde, karadan ve denizden gelen büyük bir yığın inançlı sizi kurtarmaya gelecek, çünkü: 'Ne göz görebildi de kulak duyabildi, ne de insanın idrak edebileceği şekilde kalbe girdi' ki bunu sizin topraklarınıza yollanması için Lord hazırladı. Aynı zamanda diğer prenslerin arasında ben ve benim oğlum, bu dünyanın ihtişamını reddederek ve tüm zevklerini yok sayarak ve bu dünyaya ait her şeyi bir kenara bırakarak en kısa zamanda Lord'un da yardımıyla sizi kendi adamlarımızla ziyaret edeceğiz. Elveda."²⁸

II. Henry, bu cevabi mektubunda hızlı bir şekilde karadan ve denizden Doğu'daki din kardeşlerine yardım götüreceğini vaat etse de Philippe Auguste ile arasındaki mücadelenin 1188 Haziranında tekrar başlaması ve bunun arkasından büyük oğlu Richard'ın (Arslan Yürekli) Philippe Auguste ile ittifak yaparak iktidarı ele geçirmeye çalışması, İngiltere'nin

²⁵ Runciman, C. III, s. 6.

²⁶ Hovedan, C. II, s. 85-86.

²⁷ Bilindiği üzere bu dönemde Antakya Prinkepsi III. Bohemund'dur. Roger de Hovedan bu mektupta Antakya Prinkepsinin adını Raymond olarak vermiştir. Bunun sebebini kesin olarak bilinmese de Hovedan'ın, III. Bohemund'un babası Raymond de Poitiers'e hitaben bu adı kullanmış olabileceği düşünülebilir.

²⁸ Yukarıda Türkçe tercüme verilen mektupların İngilizcesi Eklerde yer almaktadır.

yardıminın gecikmesine sebep oldu. İngiltere'deki bu karışıklık 1189 yılı sonuna kadar devam etti ve II. Henry 1189 Temmuz ayında öldü. Ondan sonra tahta çıkan Richard daha babasından önce haçı kabul etmişti. Ayrıca bu mektupta açık bir şekilde II. Henry'nin oğlu adına da söz verdiği görülmektedir. Neticede Richard vermiş olduğu bu yeminini gecikmeli olarak tuttu²⁹. Ancak ileride de görüleceği gibi Doğu'ya gelen İngiliz ordusunun Antakya haçlılarına pek de faydası olmayacaktır.

Batıdan Haçlılara gelecek yardımın gecikmesi Selahaddin Eyyübî'nin daha rahat hareket etmesini sağladı. Hiç de zorlanmadan Antakya topraklarının büyük kısmını ele geçirdi. Kudüs Krallığı'ndan arta kalan Kerak, Şevbek, Safed, Kevkeb kalelerini Haçlılarından aldı ve Şâkif'i kuşattı³⁰.

Selahaddin Eyyübî'nin III. Bohemund ile antlaşma yaparken amacı, bu sürenin sonunda askerlerini toplayarak Antakya'yı ele geçirmektir. Ancak şartlar Selahaddin'in istediği gibi gelişmedi. Avrupa'dan çok sayıda insan Doğu'daki Haçlılara yardım için akın etti. Sûr şehrine toplanan Hıristiyanların sayısı da her geçen gün arttı ve şehir onlara yetmez oldu. Haçlılar bu sıkışıklıktan muhakkak kurtulmak isteyeceklerdi. Ayrıca III. Haçlı Seferi'nin hazırlıklarının yapıldığı haberleri gelmekteydi. Bu gelişmeler karşısında Selahaddin'in Antakya'yı ele geçirmek için hiçbir şey yapamayacağı aşikârdır. Ancak Nisan 1189'da Şâkif Arnûn'u ele geçirmek için uğraştığı sırada, III. Bohemund ile yaptığı barışın da süresi dolmak üzereydi. Kendisi güneyde fetihlerle uğraşırken III. Bohemund'un Haleb'e saldırmasından çekinerek yeğeni Takiyyüddin'i yanındaki askerlerle Antakya'ya gönderdi³¹. 1189 yılının Mayıs ayında ise Alman Haçlıları Frederich Barbarossa komutasında yola çıkmışlardı.

3. Frederich Barbarossa'nın Haçlı Seferi Sırasında Antakya Haçlı Prensligi

Frederich Barbarossa II. Haçlı Seferine amcası III. Konrad'ın yanında katılmış ve Almanya'ya döndükten sonra Müslümanlara karşı savaşa isteğiyle dolmuştu. Yetmiş yaşlarında ve otuz beş yıldır Alman tahtındaydı. Her ne kadar sefere çıkmak için sabırsızlansa da ihtiyatlı olması gerektiğinin de farkındaydı. Papalık ile arasında çekişmeler yaşandığı için Doğu'daki Haçlılar kendisinden direk yardım talebinde bulunmamıştı. Papa III. Urbanus'un ölümünden sonra seçilen VIII. Gregorius Alman imparatoru ile çekişmek yerine onunla iyi ilişkiler kurarak Haçlı seferi için oldukça hevesli bu imparatoru ikna etmekte hiç de zorlanmamıştı. Gregorius'dan sonraki Papa III. Clemens ise Frederich ile anlaşma yoluna gitti. 27 Mart 1188 tarihinde Maniz'de bir meclis toplayarak Haçlı Seferi hazırlıklarını başlattı ve burada Albano kardinalinin elinden haçı kabul etti, Batı Hıristiyanlarını Doğu'ya götürmek ve Hz. İsa'nın mezarını Müslümanların elinden kurtarmak amacıyla yemin etti. Yemininden bir yıl sonrasında ancak Doğu'ya hareket edebildi³².

Frederich Barbarossa bu süre zarfında sefer için hazırlıklara başladı. Haçlı ordusunu karadan götürecekti. Yolculuğun sorunsuz geçmesi için ordunun geçeceği ülkelerin hükümdarlarına elçiler gönderdi. Macar kralına, Sırbistan hükümdarına, Bizans imparatoruna ve Anadolu Selçuklu sultanına gönderdiği elçiler bu seferin amacının kendilerinin topraklarına zarar vermek olmadığını, Kutsal Topraklara sorunsuz bir şekilde ulaşmak istediklerini bildirdi. Ayrıca Frederich, Selahaddin Eyyübî'ye de elçi göndererek Kudüs'ü tekrar Haçlılara vermemesi halinde bir yıl içerisinde Doğu'ya gelip savaşarak Kudüs'ü alacağını bildirdi³³.

²⁹ Hovedan, C. II, s. 109-111; Runciman, C. III, s. 6-7; Demirkent, "Hittîn Zaferi...", s. 1552.

³⁰ İbnü'l-Esir, C. XII, s. 25-31.

³¹ İbnü'l-Esir, C. XII, s. 30-31; Cahen, s. 430-431.

³² Demirkent, "Hittîn Zaferi...", s. 1550.

³³ Ansbert, *Historia de Expeditione Fiderici Imperatoris*, (neşr: Chroust), Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friderichs I, Berlin, 1928, s. 16; Hovedan, C. II, s. 100-102; Demirkent, "Hittîn Zaferi...", s. 1550.

Alman İmparatoru hazırlıklarını tamamladıktan sonra Mayıs 1189'da Regesburg'dan hareket etti. Macaristan'dan geçerken hiç zorlanmayan imparator Belgrad'ın yanından Tuna'yı geçerek Bizans topraklarına girdi. Her ne kadar Bizans imparatoru II. İsaakios Angelos (1185-1195) ile aralarında elçiler aracılığıyla bu geçiş sırasında Bizans'ın kendisine sorun çıkarmayacağına dair anlaşmış olsalar da Bizanslılar Almanların, Kudüs yerine İstanbul'u ele geçirmek istediklerini düşündüklerinden Alman ordusuna bir düşmanmış gibi davrandılar. Ancak Frederich bu dönemde Sırlarla Bulgarların Bizans'a karşı çıkarttıkları isyandan yararlanmasını bildi. Sırların ve Bulgarların reisleriyle anlaştıktan sonra Filibe'yi işgal ederek ordusunun Bizans sınırından ne şekilde geçeceğini görüşmek üzere İstanbul'a gönderdiği elçiler hapsedilince Frederich Barbarossa da oğlu dük Frederich'e Dimetoka'yı rehine olarak işgal ettirip Almanya'daki diğer oğluna da İstanbul'a donanma göndermesini emredince Alman Haçlı ordusu ve Bizans İmparatorluğu arasında savaşın eşliğinden dönüldü³⁴.

Bizans topraklarında sekiz ay kadar kaldıktan sonra 22-28 Mart 1190'da Çanakkale Boğazını geçerek Anadolu'ya adım attı. Buradan Balıkesir, Bigadiç, Kırkağaç ve Akhisar yolundan ilerleyerek 21 Nisan'da Alaşehir'e ulaştı. Bölgenin Hıristiyan halkı da Alman ordusuna saldırılarda bulundu. 27 Nisan'da Denizli'ye gelen Alman ordusu Bizans sınırına girmesinden bu yana ilk olarak Denizli'de halk tarafından iyi karşılandı³⁵. Denizli'den sonra Sultan II. Kılıçarslan'ın oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından idare edilen Uluborlu'ya ulaştı. Buradan Konya'ya geçişi sırasında Keyhüsrev'e bağlı Selçuklu kuvvetlerinin baskınlarına uğrayan Haçlı ordusu pek çok kayıp verdi³⁶.

Uluborlu'dan sonra Miryakefalon geçidinden³⁷ geçerken yine Türkler tarafından sıkıştırılarak saldırıya uğramışlardır. Çok zor bir şekilde Akşehir önlerine gelebilen Selçuklular Alman Haçlıları ile burada açık bir mücadeleden kaçınarak Konya'ya çekildiler. Frederich Barbarossa ise Selçuklu Meliklerini takip ederek Konya'ya kadar geldi ve 13 Mayıs 1190'da iki taraf arasında savaş başladı. Niketas'a göre³⁸ 18 Mayıs Ansbert'e göre³⁹ ise 19 Mayıs da Konya Alman Haçlıları tarafından işgal edildi. Ancak iç kalede Selçuklular mücadeleye devam ettiler. Bu arada Almanlar Konya'yı yakıp yağmaladılar. Halkı katlettiler. Frederich Barbarossa ile II. Kılıç Arslan arasında bir antlaşma yapılmasıyla Alman Haçlıları Meram bağlarında altı gün kaldıktan sonra Selçuklu topraklarından ayrıldı⁴⁰.

Alman Haçlı ordusu Konya'dan sonra Göksu vadisinden ilerleyerek 30 Mayıs'ta Karaman'a oradan da Toros geçitlerinden Silifke'ye doğru yol aldı⁴¹. Silifke bu sırada Ermenilerin kontrolündeydi. Frederich'in Ermeni topraklarına girdiğini Ermeni katolikosu Selahaddin'e bildirmiş ancak Alman ordusu görünürde Ermeni topraklarında gayet sıcak karşılanmışlardı⁴².

³⁴ Ansbert, s. 29 vd; Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195) Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. İsaakios Angelos Devri*, (Çev: Işın Demirkent), Dünya Yayınları, İstanbul, 2006, s. 207-211; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971, s. 221.

³⁵ Ansbert, s. 73; Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK, Ankara, 2006, s. 26-27.

³⁶ Kaya, s. 30-31.

³⁷ Hoyran Gölü ile Kumdanlı arasındaki dar geçit. Bkz. Kaya, s. 31.

³⁸ Niketas, s. 226.

³⁹ Ansbert, s. 81.

⁴⁰ Ansbert, s. 85 vd; Niketas, s. 228; Runciman, C. III, s. 13; Turan, 222-223; Kaya, s. 34.

⁴¹ Ansbert, s. 89; Niketas, s. 228-229; Runciman, C. III, s. 13.

⁴² Runciman, C. III, s. 13; Cahen, s. 431.

10 Haziran 1190'da Silifke ovasına inen Alman ordusu Göksu (Kalykadnos) Irmağı'nı geçip yollarına devam etmek için hazırlık yaparken Frederich Barbarossa bir muhafız birliği ile önden giderek ırmağın kenarına varmış ve burada ırmakta boğularak ölmüştür⁴³.

Frederich Barbarossa'nın ölümü Haçlılar için büyük kayıp, Müslümanlar için ise büyük bir kazançtı. İmparatorun ölümünden sonra zaten yol boyunca birçok kayıp veren ordusunun büyük kısmı da ülkelerine geri döndüler. Kalan ordu İmparatorun beraberindeki oğlu Frederich'in komutasına girdi. Ancak Frederich hastalandığı için Kilikya'dan ayrılamadı. Ordu ise onun iyileşmesini beklemeden Akdeniz kıyısından Antakya'ya yürümüş ancak İskenderun-Antakya arasında Selahaddin'in Bağras garnizonu ya da Haleb askerleri tarafından saldırıya uğrayarak büyük kayıplar vermişti. Nihayet 21 Haziran 1190'da Alman Haçlı ordusunun kalıntıları Antakya'ya ulaştı. Frederich de iyileştikten sonra Antakya'ya geldi⁴⁴.

III. Bohemund'un yaptığı yardım çağrılarında Avrupa'dan olumlu cevap gelmiş olsa da yardım bir türlü ulaşmamıştı. Her ne kadar Alman imparatoru Frederich Barbarossa'dan destek istememiş de olsa İngiliz ve Fransızlardan önce Almanlar Doğu'ya gelmiş ve III.Bohemund için bir umut olmuştu. Selahaddin Eyyûbi'nin III. Bohemund ile aralarındaki barışın bitmesine yakın, yeğeni Takiyyüddin'i Antakya'ya gönderdiğinden bahsetmiştik. Ancak III. Bohemund, İbnü'l-İbrî'ye göre⁴⁵, 1189 yılı içerisinde Harim yöresine saldırdı, Müslümanlarla birlikte yerli Hıristiyanları da katletmek kaydıyla yağma yaptı.

III. Bohemund'un Selahaddin Eyyûbi'nin hâkimiyeti altındaki Harim'e, Alman ordusunun Anadolu'ya yaklaşmasından ve Selahaddin'in de güneyde Haçlıların Akka kuşatmasını⁴⁶ kaldırabilmek için uğraşmasından cesaret alarak saldırdığı aşikârdır. Zira Takiyyüddin antlaşmanın bitiminde Antakya civarında beklerken Akka kuşatmasının başlamasından sonraki Eylül ayı içerisinde İbnü'l-Esîr⁴⁷ tarafından Selahaddin'in yanında mücadele ederken zikredilmektedir. Haçlıların Akka kuşatması 28 Ağustos'da başladığına göre İbnü'l-İbrî kesin tarih belirtmese de Takiyyüddin'in Akka'ya hareketinden sonra, Eylül ayı içerisinde III. Bohemund'un Harim'e saldırdığı kanaatindeyiz. Ancak bu saldırı Haleb hâkimi ez-Zâhir tarafından geri püskürtülmüştür⁴⁸. Zaten III. Bohemund bundan daha ileri gitmeye cesaret edemezdi. Şimdi ise umutla beklediği Alman Haçlıları yol üzerinde eriyip gitmişti.

III. Bohemund her ne kadar küçülmüş de olsa Antakya'ya gelen Alman ordusunu büyük bir konukseverlikle karşıladı. Onları şehirde tutabilmek ve kendisine yapacakları yardımlarla Haleb'e saldırabilmek ümidiyle şehri Almanların hizmetine sundu. Frederich'in mallarını kaleye koydurdu ve Barbarossa'nın cesedi de Saint Pierre Kilisesi'nde defnedildi⁴⁹. Alman topraklarından hareket etmelerinden bu yana ilk kez Antakya'da dinlenme fırsatı bulan Almanlar şehirden ayrılmak istemiyorlardı. Dük Frederich Bohemund'un konukseverliğinden oldukça memnun kalmıştı. Ancak Frederich'in kuzeni Konrad de Montferrat'ın Ağustos ayında Sûr şehrinde buraya gelmesi ve Frederich'i Sûr'a gitmeye ikna etmesi III. Bohemund'un bütün planlarını alt üst etti. Ağustos'un sonunda Alman ordusundan kalan birkaç bin kişi Antakya'dan ayrıldılar. Selahaddin Eyyûbi, Lazikiye, Cebele, Hama ve Haleb'deki askerlere Almanların ilerleyişi sırasında onları yıpratmaları emrini vermişti. Müslümanların saldırıları sonucu

⁴³ Ansbert, s. 90; Hovedan, C. II, s. 102-103; Niketas, s. 229; İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 52; İbn Kesîr, C. XIII, s. 52; Runciman, C. III, s. 13; Cahen, s. 431.

⁴⁴ Runciman, C. III, s. 14-15; Cahen, s. 431.

⁴⁵ İbnü'l-İbrî, C.II, s. 449.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 34 vd.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 34-37.

⁴⁸ Cahen, s. 432.

⁴⁹ Cahen, s. 431.

Trablus'a kadar karadan zar zor gitmeyi başaran Alman ordusu buradan gemiye binerek Sûr şehrine ulaştılar⁵⁰.

Selahaddin Eyyûbî, Frederich'i Antakya'dan uzaklaştırması karşılığında Konrad'a 60.000 dinar vermişti. Haçlılar açısından düşünüldüğünde Konrad Antakya'da, Sûr'da ya da Akka'da olduğundan daha çok işe yarabilirdi. Onun güneye gitmesi Haçlılardan çok Müslümanların çıkarına oldu. Çünkü Selahaddin'in Haçlıların Akka kuşatması ile meşgul olduğu bir dönemde III. Bohemund'un Haleb'e ve Selahaddin'in kendisinden aldığı yerlere tekrar sahip olabilmesi için Frederich'in az da olsa yanındaki Almanlar hayati bir öneme sahipti. Ancak şimdi bu ordu da elinden gitti ve böyle bir ihtimal kalmadı⁵¹.

III. Bohemund her ne kadar Alman ordusu gitmiş de olsa Ekim ayında Akka'da Haçlılarla Müslümanlar arasında çarpışmaların şiddetlenmesini fırsat bilerek Haleb'e saldırdı ancak ez-Zâhir tarafından bu saldırı geri püskürtüldü. Bundan sonra bir yıl boyunca III.Bohemund hiçbir harekette bulunamadı⁵².

4. Arslan Yürekli Richard ve Philippe Auguste'un Haçlı Seferinde Antakya Haçlı Prenslığı

6 Temmuz 1189 tarihinde II. Henry'nin ölümünden sonra İngiltere tahtına 3 Eylül'de oğlu I. Richard (Arslan Yürekli) çıktı. 1189 Kasım ayı içerisinde Philippe Auguste, Perche kontu Rothrud'u İngiltere'ye göndererek I. Richard'a 1 Nisan 1190'da Vezelay'dan Doğu'ya hareket edeceklerini, kendisinin de bu sefere katılmasını istediğini bildirdi. I. Richard, daha Kasım 1187'de babasından ve Philippe'den önce Haçlı seferi için yemin etmişti. Philippe'in çağrısına uyararak kendisine katılacağını bildirdi. 10 Aralık 1189'da iki kral Nonancourt'da görüşerek Haçlı seferine beraber katılacaklarını duyurdu. Fakat Fransa kraliçesinin ölümü seferin bir kez daha gecikmesine neden oldu. İngiliz ve Fransız Haçlıları ancak 4 Temmuz 1190 tarihinde doğuya hareket edebildi⁵³.

Sicilya Kralı II. Guillaume, İngiltere Kralı I. Richard ve Fransa Kralı Philippe Auguste'un Haçlı seferine çıkma kararı almalarından sonra donanmalarını Sicilya'da toplamalarını ve kendisinin de beraber olduğu halde Doğu'ya hareket etmelerini teklif etmişti. Her ne kadar II. Guillaume ölmüş olsa da İngiliz ve Fransız Haçlı orduları Lyon'a kadar beraber hareket ettikten sonra burada ayrıldılar. I.Richard, donanmasının kendisini beklediği Marsilya'ya Philippe Auguste ise donanmasının bulunduğu Nis şehrine gitti. Daha sonra iki kral Sicilya'nın Messina Limanında buluşmak üzere hareket ettiler. I.Richard deniz yolculuğunu pek sevmediği için donanması harekete geçtikten sonra karadan Sicilya'ya gitmeyi tercih etti ve 3 Ekim'de Messina'ya ulaştı. Philippe Auguste ise daha 14 Eylül'de Messina limanına gelmiş ve I. Richard'ı beklemeye başlamıştı⁵⁴.

İngiliz ve Fransız Haçlı orduları kışı Messina'da geçirdikten sonra baharda Doğu'ya hareket ettiler. Philippe Auguste, 20 Nisan 1191'de Filistin sahillerine ulaştı. Ancak İngiltere Kralı I. Richard, 22 Nisan'dan 1 Mayıs'a kadar Rodos adasında bekledi. Buradan da Filistin yerine Kıbrıs'a gitmeyi tercih etti⁵⁵.

Kıbrıs, 1185 yılından itibaren Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'a (1183-1185) isyan eden Bizans'ın Kilikya valisi İsaakios Komnenos tarafından yönetilmekteydi. İngiliz donanmasının Kıbrıs kara sularında görünmesi onu endişelendirdi. İngiltere Kralı I. Richard'ın

⁵⁰ Runciman, C. III, s. 15; Cahen, s. 432.

⁵¹Runciman, a.y. ; Cahen, a.y.

⁵² Cahen, a.y.

⁵³ Hovedan, C. II, s. 188-189; Demirkent, "Hitfin Zaferi...", s. 1553-1154; Runciman, C. III, s. 7-8.

⁵⁴ Hovedan, C. II, s. 158-160; Runciman, C. III, s. 32-34.

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 60; Runciman, C. III, s. 38.

kız kardeşi Joanna'nın gemisi daha önce adaya ulaşmış ve İsaakios Komnenos, Joanna'nın adadan talep ettiği taze suyu vermemiş, hatta hakarete bulunmuştu. I. Richard ise Joanna'dan bir hafta sonra 8 Mayıs'da Kıbrıs'a ulaştı. Kız kardeşinin başına gelenler canını çok sıktı. İsaakios Komnenos'un bulunduğu Limasol şehrini zapt ederek ondan intikam almaya çalıştı. Buradaki Latin tacirler ve hatta Bizanslı halk I. Richard'ı destekledi. İsaakios Komnenos bu durumdan endişeye kapılarak I. Richard'ın karargâhına gitti ve anlaşma istedi. Kızını da onun yanında rehine olarak bırakmayı teklif etti. Ancak I. Richard'ın yanından ayrıldıktan sonra sözünden döndü. I. Richard'a adayı terk etmesini söyledi. İngiltere kralının ise bu durum karşısında öfkesi daha da artmıştı⁵⁶.

İsaakios Komnenos, Selahaddin Eyyûbî ile ittifak halindeydi. Ancak ona ve Kilikya Ermenileri ile yaptığı antlaşmalara dayanarak Bizans'a karşı Kıbrıs'taki hâkimiyetini koruyabiliyordu. Ancak Kıbrıs, Doğu'daki Haçlılar için de hayati bir öneme sahipti. Richard'ın Kıbrıs'a gelmesinden üç gün sonra Antakya Haçlı Prinkepsi III. Bohemund ve büyük oğlu Raymond, Kilikya Ermeni Prensi II. Leon, Kudüs eski kralı Guy de Lugisnan ve Kudüs kraliçesi Sibylle'in kız kardeşi İsabella'den ayrılan Onfroi de Toron ve birçok Templier şövalyesi ile birlikte Kıbrıs'a, İngiltere Kralı I. Richard'ın yanına gittiler. Amaçları onu Kıbrıs'ı ele geçirmeye ikna etmektir ve bunun içinde her türlü desteği vereceklerini bildirmektir. Ayrıca İsaakios Komnenos'un Selahaddin Eyyûbî ile işbirliği yapması halinde Doğu'daki durumlarının daha da kötüye gideceğini dile getirdiler. I. Richard ordusunun bir bölümünü III. Bohemund'un ve Kral Guy'un komutasına verdi. Bunların da desteğiyle Mayıs ayı ortalarında Kıbrıs'ı İsaakios Komnenos'un elinden aldı⁵⁷.

İngiltere Kralı I. Richard Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra adadan ayrılarak 8 Haziran 1191'de Akka'ya ulaştı. Deniz yoluyla Batı'dan muazzam yardım alan Akka'daki Hıristiyanlar 2 yıldır şehri kuşatmaya devam ediyordu. Venedik, Cenova, Pisa, Danimarka ve Hollanda, gönderdikleri donanmalarla Haçlılara asker ve erzak takviyesi yapıyordu. I. Richard'ın da desteğiyle Akka 12 Temmuz 1191'de Haçlıların eline geçti⁵⁸.

Aslında daha Hittin savaşı öncesinde Doğu'daki Haçlılar arasındaki anlaşmazlık, halen ve daha da şiddetli bir şekilde devam etmekteydi. Kudüs kraliçesi Sibylle diğer Haçlı kontlarının eleştirilerinden kaçmak için III. Bohemund idaresindeki Trablus'a sığınmıştı. III. Bohemund kontlar arasında tartışmaların yaşandığı dönemde Sibylle ve Guy'un değil de Trablus Kontu III. Raymond'un ve Ibelin kardeşlerin de bulunduğu tarafı tutmuştu. Ancak şimdi III. Raymond yoktu. Ibelin kardeşlerin tarafını tutan ve Sûr'u ele geçirmiş olan Konrad'ın Trablus'u elinden alabileceğini düşünüyordu⁵⁹. Ayrıca Sibylle'in gelişiyle Trablus'un askeri gücünün takviye olunacağını bildiği için buna karşı çıkmadı. Kral Guy da Selahaddin Eyyûbî tarafından serbest bırakıldıktan sonra Trablus'a ve dolayısıyla III. Bohemund'a sığınmıştı. Guy, III. Bohemund'un desteğiyle Trablus'dan Sûr'a gitmiş ancak Konrad onu şehre almamıştı. III. Bohemund her ne kadar kral Guy'un tarafını tutuyormuş gibi görünse de diğer taraftan Alman Haçlı ordusunun Antakya'ya gelmesinden sonra Konrad'ı da Antakya'da iyi karşılamıştı⁶⁰.

Bu çekişmeler Doğu'ya gelen İngiltere ve Fransa krallarını da etkiledi. Zira Philippe Auguste, Doğu'ya geldikten sonra Sûr'a giderek taraflardan Konrad'ı desteklemiştir. Kral Guy'un bağlı olduğu Lugisnanlar ailesi ise İngiltere kralın vassali olduğundan I. Richard'ın da Guy'u destekleyeceği aşîkârdır⁶¹. III. Bohemund hem Haçlı reisleri arasındaki ayrılıklarda hem

⁵⁶ Hovedan, C. II, s. 200-202.

⁵⁷ Hovedan, C. II, s. 203-204; Runciman, C. III, 38-40; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 59.

⁵⁸ İbnü'l-Esir C. XII, s. 61.

⁵⁹ Niketas, s. 187-197.

⁶⁰ Cahen, s. 432.

⁶¹ Runciman, C. III, s. 39-40; Cahen, s. 432.

de bu iki kral arasındaki gizli çekişmede tarafsız kalmayı yeğlemiş, o daha çok sahip olduğu toprakları ne şekilde muhafaza edebileceğinin derdine düşmüştür.

Akka'nın alınmasından sonra Philippe Auguste doğudan ayrılma kararı aldı ve 3 Ağustos 1191'de ülkesine hareket etti. İngiltere Kralı I. Richard ise Kudüs'ü Müslümanların elinden geri almak için yaptığı beyhude girişimler sonuç vermeyince Selahaddin Eyyûbî ile barış yapmak için girişimlerde bulundu. Akka'da kurulan krallığın Konrad'a devredilmesinden sonra Konrad, Haşhaşiler tarafından öldürüldü. I. Richard'ın yeğeni Henry, Konrad'ın dul karısı ve Kudüs kraliçesi İsabella ile 1192 Mayıs ayında evlendi ve krallık tacı Henry'e geçti. Guy'a ise aynı sıralarda Kıbrıs adasının idaresi verildi. Böylece Doğu'daki reisler arasındaki anlaşmazlıklar çözüme kavuştu⁶².

Doğu'da kaldığı süre zarfında Kudüs'ü Müslümanların elinden geri almak için yaptığı beyhude çabalar sonuç vermeyince I. Richard, Selahaddin ile barış yapmak için girişimlerde bulundu. Müslümanlar ile Haçlılar arasında İbnü'l-Esîr'e göre, 1 Eylül 1192⁶³, 3 yıl 8 ay karada ve denizde geçerli olacak bir barış antlaşması imzalandı. Müslümanlar Haşhaşileri, Haçlılar da Antakya Haçlı Prensiği'ni antlaşmaya taraf olarak dâhil ettiler. Her iki taraf silahsız olarak birbirlerinin ülkesinde serbestçe ticaret yapabilecek ve ziyaretlerde bulunabilecekti. Askalan kalesi ve surları iki tarafın ortak çalışması sonucu yıkılacaktı. Bu antlaşma ile Doğu'daki Haçlıların sahip olduğu yerler Sûr ile Yafa arasındaki sahil şeridi, ayrıca Trablus ve Antakya şehirleri idi⁶⁴.

İngiltere Kralı I. Richard, antlaşmanın imzalanmasından sonra 9 Ekim 1192'de Akka'dan İngiltere'ye gitmek üzere hareket etti⁶⁵. Üçüncü Haçlı Seferi de bu şekilde sona erdi. Bu sefer ile Haçlılar Kıbrıs'ı ele geçirmek ve Akka'da "İkinci Krallık" adıyla Kudüs Krallığı'nın devamını sağlamakla yetindiler. Haçlılar deniz yoluyla gelen yardımlar sayesinde Akka'yı ele geçirdiler ve orada tutunabildiler. Bu sebepten dolayı kıyıda fazla uzaklaşamadılar. Bu sefere çıkma nedenlerinin başında gelen Kudüs'ü geri almak bir yana kuşatmaya dahi cesaret edemediler.

5. III. Bohemund'un III. Haçlı Seferi'nden Sonra Selahaddin Eyyûbî'ye Bağlılık Yemini Etmesi

III. Bohemund III. Haçlı Seferi sırasında pek etkili bir lider değildi. O ancak Avrupa'dan gelecek yardımlara muhtaç ve bu yardımlar sayesinde varlığını koruyabildi. 1188 yılında Haçlıların yardımına koşan Sicilya donanması sayesinde Trablus ve Antakya, Selahaddin Eyyûbî'in eline geçmekten kurtuldu. Guy de Lugisnan'nın çılgınca bir hareketle Akka kuşatmasını başlatması ve Selahaddin'in orada oyalanması, Antakya'nın Selahaddin'in hücumundan kurtulmasını sağladı.

Akka'da çarpışmaların şiddetlendiği 1189 Ekim ayında III. Bohemund, Selahaddin Eyyûbî ile yaptığı barışın da süresinin dolmuş olmasını fırsat bilerek Harim'i yağmalamakla yetinmişti. Alman Haçlı ordusu eğer ki sağ salım Antakya'ya yetişmiş olsa idi Selahaddin'e karşı üstünlük sağlayabilecekti. Ancak Alman Haçlılarının Anadolu'da eriyip gitmesiyle böyle bir ihtimal de kalmadı. Sonrasında ise III. Bohemund İngiltere Kralı I. Richard ve Fransa Kralı Philippe Auguste'un Doğu'ya gelmesini beklemeye başladı. I. Richard'ın Kıbrıs'a geldiğini duyunca onun yanına giderek bağlılığını bildirdi. I. Richard ve Philippe Auguste'un kendisine asker, cephane ve donanma desteği yapmasıyla 1191 Ekim ayı ortalarında Lazikiye ve

⁶² İbnül-Esîr, C. XII, s. 71-72; Runciman, C. III, s. 58-59.

⁶³ İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 76-78; İbn Kesîr'e göre 28 Ağustos 1192 günü olmuştur. Bkz. C. XIII, s. 66.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, a.y.; İbn Şeddâd, s. 346; İbn Kesîr, C. XIII, s. 66; İbnü'l-İbrî, C. II, s. 461; Cahen, s. 432; Runciman, C. III, s. 64; Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî...*, s. 210-211; Lyons ve Jackson, s. 434-435; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 60.

⁶⁵ Runciman, C. III, s. 66.

Cebele'ye saldırma imkânı bulmuştu. Oradaki Müslüman birlikleri ise bu saldırıyı geri püskürtmeyi başardı ve III. Bohemund'un bu saldırısı da hiçbir sonuç vermedi.

III. Haçlı Seferi sonunda I. Richard ile Selahaddin Eyyûbî arasında yapılan antlaşmaya her ne kadar Antakya Haçlı Prensiği dâhil edilmiş olsa da, bu antlaşma Prensiği kapsayan bir antlaşma değildi. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Selahaddin Eyyûbî Beyrut'a gitti. III. Bohemund, Selahaddin'in Beyrut'ta olduğunu haber alır almaz Antakyalı asillerden oluşan bir heyetle 29 Ekim 1192 tarihinde Selahaddin'in yanına gitti ve ona bağlılığını bildirdi. Selahaddin Eyyûbî de III. Bohemund ve yanındakileri çok iyi karşıladı ve onlara hil'âtlar giydirdi⁶⁶.

İbn Kesîr⁶⁷, III. Bohemund'un bağlılığını bildirmesinden sonra Selahaddin Eyyûbî'nin III. Bohemund'a yüklü bir miktar para da verdiğini bildirmektedir. Cahen ise⁶⁸, Selahaddin'in Amik ve Arzghan bölgesinin gelirlerinin bir bölümünü III. Bohemund'a devrettiğinden bahsetmektedir.

Aslında III. Bohemund'un bu ziyareti, bundan sonraki dönemde muhtemel Müslüman taarruzlarına karşı elindeki toprakların güvenliğini sağlamak adına yapılmış bir ziyaretir. III. Bohemund, III. Haçlı Seferi süresince hem Haçlı reisleri arasındaki çekişmelerde hem de bir iki küçük girişim dışında Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki mücadelelerde tarafsız kalmayı yeğlemiştir.

SONUÇ

Haçlı Seferleri öncesinde Doğu'daki Müslüman liderler arasında yaşanan çekişmeler Birinci Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasında en önemli faktördür. Bu sefer sırasında Norman lider Bohemund'un Antakya'da, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'a ettiği yemini de hiçe sayarak burada bağımsız bir devlet kurmasıyla Antakya Haçlı Prensiği tarih sahnesine çıkmıştı. Şehrin kuşatması sırasında Halep Meliki Rıdvan başta olmak üzere bölgedeki Müslüman liderlerin birlik ve beraberlikten yoksun olması ve kendi çıkarlarını ön planda tutmaları Antakya'nın Haçlıların eline geçmesinde önemli bir sebep olarak karşımıza çıkar. Müslüman liderler hâkimiyetleri altındaki kale ve şehirler Haçlılar tarafından ellerinden alındıktan sonra durumun ne kadar ciddi olduğunu anlamaya başlamışlar ancak artık Yakın Doğu'da iki yüzyıl boyunca devam edecek Latin hâkimiyeti ortaya çıkmıştır.

Antakya ticari ve jeopolitik öneme sahip önemli bir şehirdir. Şehrin surları kuşatmayla fethedilmesini oldukça zorlaştırdığı için içerden bir ihanet olmadığı sürece ele geçirilmesi çok güç idi. Bohemund'da böyle bir şehri yine bir ihanetle almış ve hâkimiyetini de hem Bizans'tan hem de Kudüs Krallığı'ndan bağımsız olarak kurmuştu. Prensiğin, kısa zamanda Antakya için stratejik öneme sahip Çukurova, Lazkiye, Cebele gibi bölgeleri ele geçirerek kuzeyden ve güneyden gelebilecek saldırıları da önleme yoluna gitmişti.

Antakya Haçlı Prensiği için en büyük tehlike Haleb'deki Müslümanlardı. Neticede Haleb'in Artukoğlu İlgazi, İmadeddîn Zengî, Nureddîn Zengî ve Selahaddin Eyyûbî gibi güçlü komutan ve liderlerin eline geçmesiyle Antakya Haçlıları ardı ardına darbe almaya başladılar. Özellikle 1119'daki Tell-Afrîn Savaşı'ndaki insan kaybını telafi etmekte zorlandılar. Çünkü Doğu'daki diğer Haçlı devletleri gibi Antakya Haçlıları da varlıklarını, hâkimiyet altında tuttıkları yerli Hristiyanlardan ziyade Batıdan gelen Latinlerle devam ettirebiliyorlardı. Birinci Haçlı Seferi'nden itibaren Yerli Hristiyanlara karşı izledikleri hem dini hem de siyasi politikalar

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 78; İbn Kesîr, C. XIII, s. 67; Cahen, s. 433; Runciman, C. III, s. 67-68; Lyons ve Jackson, s. 436-437; Holt, *Haçlılar Çağı ...*, s. 60.

⁶⁷ İbn Kesîr, C. XII, s. 67.

⁶⁸ Cahen, s. 433.

onların Latinlere güvenmemelerine sebep olmuştu. Dolayısıyla Haleb'deki Müslümanlara karşı Antakya Haçlıları için Batı'dan gelecek her türlü destek hayati öneme sahipti.

Selahaddîn Eyyûbî'nin Suriye ve el-Cezire'deki Müslümanları hâkimiyetine almasından sonra bölgede Haçlılara karşı giriştiği mücadeleler Haçlıları müşkül duruma düşürmüştü. Bu dönemde Haçlı liderleri tıpkı Müslümanların Birinci Haçlı Seferi sırasındaki durumları gibi kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşıyorlardı. Aynı şekilde Antakya'da da III.Bohemund'un Sybille ile evliliği Patrik ve asillerin tepkisine sebep olmuş, şehir neredeyse bir iç savaşın eşiğine gelmişti. Selahâddîn Eyyûbî'nin, Hittîn zaferi ve Kudüs'ü ele geçirmesi Haçlıların aralarındaki çekişmeleri bir tarafa bırakmalarına ve birlik olmalarına sebep olsa da artık geç kalınmıştı.

Kudüs'ü kaybetmelerinin Doğu'daki Haçlılar arasında yarattığı kargaşa ve Selahâddîn Eyyûbî'den korkuları, Antakya Patriği Aimery'nin İngiltere Kralına gönderdiği mektupta açıkça görülmektedir. Kurtuluşu Batı'dan gelecek yardımda gören Antakya Haçlıları, Üçüncü Haçlı Seferi sırasında özellikle karadan gelen Alman ordularına umut bağlamıştı. Ancak İmparator Frederich Barbarossa'nın sefer sırasındaki ölümü ve ordusunun dağılması onların umutlarını da yok etti. Antakya'ya ulaşan Alman ordusunun artıkları ile de Müslüman tehdidini ortadan kaldırmak mümkün olmadı. Deniz yoluyla ve beklenenden çok geç gelen İngiliz ve Fransızlar, Selahâddîn Eyyûbî'nin Akka Kuşatması'ndaki Haçlılara yardıma ağırlık vermişlerdi. III.Bohemund'a asker ve donanma yardımı yapılırsa da bu destek Müslümanlara terk edilen Lazkiye ve Cebele gibi önemli liman şehirlerinin geri alınmasını sağlayamamıştır. Sonuçta prinkeps III.Bohemund, devletinin varlığını devam ettirebilmek için Selahâddîn Eyyûbî'ye biat etmek ve onun vassali olmak zorunda kalmıştır. Antakya Haçlı Prenslüğü'nün Eyyûbîlere tabiiyeti, Selahâddîn Eyyûbî'nin 1193 yılında vefatına kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Altan, Ebru, "Renaud de Chatillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)", *Tarih Dergisi*, S. 55 (2012/1), İstanbul, 2013.

-----, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, TTK Yayınları, Ankara, 2018.

Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, (Çev: M. A. Kılıçbay), Telos Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Ansbert, *Historia de Expeditione Fiderici Imperatris*, (neşr: Chroust), Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friderichs I, Berlin, 1928.

Asbridge, Thomas, *The Creation of The Principality of The Antioch (1098-1130)*, The Boydell Press, Woodbridge, 2000.

Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman Haçlı Siyasi İttifakları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

Azîmî, *Vekâyînâme*, (nşr. ve çev. Ali Sevim), *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538: M. 1038/39-1143/44)*, TTK Yayınları, Ankara, 2006.

Bernard Le Trésorier, *Cronique D'Ernouf*, (Çev: M. L. De Mas Latrie), Paris, 1871.

Cahen, Claude, *La Syrie du Nord a l'époque Des Croisades Et La Principauté Franque D'Antioche*, Paris, 1940.

- Demirkent, Işın “Hittîn Zaferi ve Kudüs’ün Müslümanlarca Fethinin Batıdaki Akisleri”, *Bellekten*, LII (Aralık 1988), S. 205, s. 1547-1555.
- , *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1149)*, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- , *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK Yayınları Ankara, 2007.
- Fulcherius Carnotensis, *A History of The Expedition to Jerusalem, 1095-1127*, (Translated: Rita Ryan), The University of Tennessee Press, New York, 1973.
- Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, (Çev. Ergin Ayan), *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge yayınları, İstanbul, 2013.
- Holt, P.M., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakın Doğu*, (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- , *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (Çev: Tanju Akad), Kitap Yayınları, İstanbul, 2007.
- Hovedan, Roger de, *The Annals of Roger de Hovedan*, (Çev: Henry T. Riley), C. II, London, (t.y).
- İbü’l-Esîr, *el-Kamil fi’t-Tarih*, (Çev: A. Özaydın), C. XI, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.
- İbn Kesîr *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, (Çev: Mehmet Keskin), C. XIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000.
- İbnü’l-İbrî Ebü’l-Ferec (Bar Hebraeus). *Vekâyinâme*, (Çev: Ö. Rıza Doğrul), *Abu’l Farac Tarihi*, II, TTK, Ankara, 1987–1999.
- İbn Şeddâd, “*en-Nevâdirü’s-Sultaniyye ve’l-Mehâsini’l-Yusufiyye*”, Kahire, 1994.
- Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı*, (Editör: Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara, 2001.
- Kaya, Selim, *I. Gıyaseddin Keyhüsrevve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK, Ankara, 2006.
- Küçüksipahioğlu, Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- Lyons, M. C. – D. E. P Jackson, *Selâhaddîn*, (Çev: Zehra Savar), Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.
- Nomiku, H. A., *Haçlı Seferleri*, (Çev: Kriton Dinçman), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1180-1195) Komnenos Hanedanı’nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, (Çev: Işın Demirkent), Dünya Yayınları, İstanbul, 2006.
- Paine, Mike, *Haçlı Seferleri*, (Çev: Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.
- Richard of Holy Trinity, *Itinerary of Richard I and others to the Holy Land*, In parentheses Publications, Cambridge- Ontario, 2001.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I-II, (Çev: F. Işıltan), TTK, Ankara, 1989.
- Stevenson, W.B., *The Crusaders in the East*, Cambridge University Press, Cambridge, 1907.
- Süryani Mikhail, *Süryanî Keşiş Mikhail’in Vekâyinâmesi (1042-1193, 1195-1229)*, (Çev: H. D. Andreasyan), Ankara, TTK Basılmamış tercüme kısmı.

Şeşen, Ramazan, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devri*, İSAR, İstanbul, 2000.

----- ,“Hittîn’de Selahaddin’in Ordusu”, *Bellekten*, LIV (Nisan 1990), S. 209, s.427-434.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971.

Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, (Çev: Hırant D. Andreasyan, notlar: E. Dulaurer, M.H. Yinanç), *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952–1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136–1162)*, (3. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 2000.

Walter the Chancellor, *The Antiochene Wars*, (A Translated and Commentary by Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington), U.S.A: Ashgate Publishing Company, 1999.

Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, C. II, (Çev: E. A. Babcock- A. C. Krey), Columbia University Press, New York, 1943.

Ek-1: Antakya Patriği Aimery'nin Selahaddin Eyyûbi'ye karşı İngiltere Kralı II. Henry'ye yazdığı mektup

The Letter of the Patriarch of Antioch to Henry, king of England.

“ By the grace of the Holy God, and of the Apostolic See, the Patriarch of Antioch, to Henry, by the same grace, the most illustrious king of the English, his beloved lord and friend— may he govern in Him, through whom kings govern. With tears and with sighs by these presents we announce to your excellency, the dire and inexpressible grief which we feel for the unexpected and terrible disaster that has lately befallen us, or, indeed, all Christendom we may rather say. Let all the world listen, with yourself, to this our grief, that it may know whence proceed our tears and our lamentations, or what is their end. On the fourth day of the month of July, in the year of the Word made incarnate one thousand one hundred and eighty-seven, Saladin, having gathered together a multitude of our foreign foes, engaged with those of the Christians who were in the land of Jerusalem, and, having routed their forces, triumphed over them to his heart's content; the vivifying Cross being exposed to the ridicule of the Turks; the king being taken prisoner, and the Master of the Temple, as also prince Raymond, being slain by this accursed Saladin with his own hands; while bishops, Templars, and Hospitallers, in all a multitude of nearly twelve hundred, and thirty thousand foot were slaughtered in the defence of the Holy Cross, besides a considerable number who were afterwards slain, or made prisoners in the cities which he took. After this, being quite satiated with the blood of the Christians, he took Tiberias and fortified it; and then, he had laid siege to the noble city of Acre, to Caiphas, Cæsarea, Joppa, Nazareth, Sebaste, Neapolis, Lydda, Ramatha, Assur, Hebron, Bethlehem, and, last of all, the Holy City of Jerusalem, and the Sepulchre of our Lord, vowing that he would cut it into pieces and throw its fragments into the deep. As for the rest, fearful anxiety possesses us every day and every hour, amid our doubts whether these various places may not be subjugated to his dominion, and their inhabitants slain or made captive, especially as it is well

known that they are deprived of provisions, horses, munitions of war, and defenders. By reason of this mighty anger and indignation of God poured forth upon us from above, with tears we eat our bread, and are alarmed with dreadful apprehensions, lest the Sepulchre of our Lord may be delivered to strange nations, and lest we few, who still remain in this Christian land, may, if succours are tardy in their arrival, and our enemies press on, have to bow our necks to the swords of the smiters. Now as, in prudence, counsel, and riches, you surpass the other kings of the West, your aid we have always looked for; and we therefore pray that you will hasten to bring your powerful succour to the Holy Land. If you delay so to do, then the Sepulchre of the Lord, with the noble city of Antioch, and the territory adjacent thereto, will exist as an everlasting reproach to foreign nations. Be mindful of your glories and of your name, that so, God, who has raised you to a throne, may through you be exalted; and if you are ready to give your assistance to so worthy an object, either coming yourself to us, or sending to us the wished-for succours, then to you, after God, will be imputed the liberation of the Holy Land. We ourselves, with all possible contrition, and smiting our guilty breast, cry unto God that He will give to you both the will and the ability of thus acting to the praise and glory of His name; wherefore, at this, the last gasp of life, in your clemency lend your aid to the Holy Land and to ourselves. Otherwise, we who, subjected to various perils, have been afflicted with a lingering illness, shall have nothing to expect but immediate death for ourselves, and that after the blood of the Christians has been poured forth, the Sepulchre of our Lord, with the noble city of Antioch, and the country thereto adjacent, will, to the eternal disgrace of foreign nations, be captured. We do further entreat, that you will receive our recommendations of our dearly beloved brethren, the bishops of Gabalus and Valenia, whom on this matter we have despatched to you. Farewell."

(Roger de Hovedan, *The Annals of Roger de Hovedan*)

Ek-2: İngiltere Kralı II Henry'nin Kudüs Patriği ve III. Bohemund'a Hitaben Gönderdiği Cevabi Mektubu

The Letter of Henry, king of England, to the Patriarchs of Jerusalem and Antioch, and Raymond, prince of Antioch.

“To the venerable fathers in Christ, and his friends, A. and E., the Patriarchs of Antioch and Jerusalem, and to Raymond, prince of Antioch, and to all the Christian people of the Church in the East, Henry, by the same grace, king of England, duke of Normandy and Aquitaine, and earl of Anjou, health and consolation in Christ. Inasmuch as, our sins so requiring it,

the Lord has in our times visited our iniquities with the rod of His vengeance, and has, by the Divine judgment, permitted the land which was redeemed with His own blood to be polluted by the hands of the unbelievers; it is therefore becoming, that we, and all who belong to the Christian religion, and are professors of that name, should attend with pious zeal to the desolate state of the said land, and make it our endeavour with all our might to impart thereto our aid and counsel. Wherefore, as A., by the grace of God, the venerable bishop of Valenia, has, with a profusion of tears and deep sighs, disclosed unto us the griefs and calamities with which the Eastern Church is afflicted, the greater the danger we behold impending, the more strenuous and immediate is the assistance which we are prompted by compassion to give. Having, therefore, faith and confidence in Him, who never forsakes those who put their trust in Him, act manfully, and let your hearts be strengthened in the Lord; for we believe that now is the prophecy of Isaiah fulfilled; “Jerusalem, lift up thine eyes round about and see; all they gather themselves together, they come to thee —; Then thou shalt see, and flow together, and thine heart shall fear, and be enlarged; because the abundance of the sea shall be converted unto thee, the forces of the Gentiles shall come unto thee.”⁸⁸ For now, the Lord, who looks down upon the sons of men, that He may see if man is of good understanding or seeks God, has so aroused the feelings of the Christians, which were before asleep, to His own service, that every one who is of the Lord's side, has now girded his sword to his thigh, and each one reckons himself as blessed and faithful, who leaves his father and his mother and all things besides, that he may be able to avenge the injuries done to Christ, and to the Holy Land. Wherefore, be ye firm, and you shall speedily see the assistance of the Lord which is now preparing for you. For sooner than you could believe, such vast multitudes of the faithful will by land and sea come to your rescue, as ‘Eye hath not seen nor ear heard, nor hath it entered into the heart of man to conceive;’ and whom the Lord has prepared for the deliverance of your land. Among other princes as well, I and my son, rejecting the pomps of this world, and setting at nought all its pleasures, and all things that belong to this world being laid aside, will shortly, by the assistance of the Lord, visit you in our own persons. Farewell.”

(Roger de Hovedan, *The Annals of Roger de Hovedan*)

ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK ÇERÇEVESİNDE İZMİR'DE BİR İNANÇ TURİZMİ DEĞERİ: AZİZ POLİKARPIUS (ST. POLYCARPE)*

RELIGIOUS TOURISM VALUE IN IZMIR WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTICULTURALISM: AZİZ POLİKARPIUS (ST.POLYCARPE)

Haktan BİRSEL**

Nahid MALAZİZİ***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 05/05/2020 Düzeltme/Revised: 31/05/2020 Kabul/Accepted: 04/06/2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Birsal, H. ve Azizi, N. (2020). Çok kültürlülük çerçevesinde İzmir'de bir inanç turizmi değeri: Aziz Polikarpus (St. Polycarpe). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 23-35.

ÖZ

Farklı kültürlerin bir arada yaşamasını düzenleyen çok kültürlük teorileri açısından etnik karışık bir nüfusa (heterojen) sahip ve içinde değişik kültür yapılarını barındıran coğrafyalar, öteden beri insanların ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla küresel boyuttaki turizm hareketinin içinde inanç turizminin yerinin büyük olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda İzmir Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı 1. Yüzyılın ilk yarısından itibaren merkezi konumda olmuştur. Havarilerin bir kısmı Efes'in yanı sıra İzmir'de kalmışlar ve onların yetiştirdiği öğrenciler burada Hıristiyanlığın yayılmasında önemli rol oynayan birer eğitici ve Hıristiyanlığın öncülüğünü yapan inanç insanına dönüşmüştür. Bunlardan Aziz Yuhanna tarafından yetiştirilen MS. 70-155 yılları arasında yaşayan Aziz Polikarpus önemli bir Hıristiyanlık figürüdür ve onunla şekillenen İzmir metropolitliği de bu bakımdan birinci yüzyılın ortalarından itibaren Hıristiyanlığın yayılmasında çok etkili olmuştur. Bu nedenle tarihin her devrinde çok kültürlü bir yaşam içinde yoğurulan ve özellikle antik Yunan, Roma medeniyetlerine ve sonra da Hıristiyanlığa ev sahipliği de yapan konumuyla İzmir ve havalisi, bütün Hıristiyan dünyası için çok önemlidir ve güçlü şekilde tanıtılması gereklidir.

Bu çalışmanın amacı küresel boyutta sürekli bir gelişim gösteren inanç turizminin önemini vurgulamak ve dikkate değer bir özelliğe sahip olan İzmir ve çevresinin Aziz Polikarpus ve İzmir kilisesi bağlamında ilk dönem Hıristiyanlığındaki önemini vurgulamaktır. Bu çerçevede makale çok kültürlülük teorisi içinde kavramsal boyutta inanç turizmi, İzmir kilisesi özelinde tarihi belgeler ile desteklenerek Aziz Polikarpus'un hayatı,

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Doç. Dr.; Onbeş Kasım Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa/Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, haktanbirsal@gmail.com, **ORCID: 0000-0002-5130-3322**

*** Dr. Öğr. Üyesi; Onbeş Kasım Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa/Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, nahidmalazizi.ahvaz@yahoo.com, **ORCID: 0000-0002-2078-3140**

çalışmaları ve inanç çeşitliliğinin anlatılması üzerine yapılabilecek çalışma ve projeleri ele alan alt bölümleri kapsamı hedeflenmiştir.

Çalışmada arşiv belgeleri kullanılmıştır. Bu bağlamda 1902 yılında Fransa’da yapılmış bir inanç tarihi sempozyumunda elde edilen verilerin kitap haline getirilmiş bölümleri incelenmiştir. Bu şekilde inanç tarihi bakımından önemli bir isim olan Aziz Polikarp ile ilgili kendi ülkemizdeki yapılan çalışmalarda değinilmeyen değerli bilgiler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aziz Polikarp (St. Polycarpe), Hıristiyanlık, İnanç Turizmi, Kilise, Smyrne.

EXTENDED SUMMARY

From a long time, Geographies with heterogynous populations in terms of multicultural theories and with different cultural structures have attracted people worldwide. Therefore, it is seen that Religious tourism has an important place in the global tourism movement. In this context, İzmir has been central in the first half of the 1st century when Christianity began to spread. Some of the apostles as well as Ephesus stayed in İzmir, and the students they raised became educational and uncompromising radical believers who played a leading role in the spread of Christianity.

St. Polikarp, who was raised by St. John, is an important Christian personage and the İzmir metropolitan shaped by it, has been very effective in spreading Christianity since the middle of the first century. For this reason, İzmir and its surroundings, which are kneaded in a multicultural life in every period of history and that are home to ancient Greek, Roman civilizations and then Christianity, are very important to be introduced strongly for the whole Christian world.

The aim of this study is to emphasize the importance of religious tourism, which is constantly improving on a global scale, and to emphasize the importance of İzmir and its surroundings in the context of St. Polycarp and İzmir church, which has a remarkable feature in the first period of Christianity. Within this framework, the paper is aimed to cover the studies and projects that can be done on the life, and the diversity of beliefs in St. Polikarp by supporting the conceptual religious tourism within the multiculturalism theory and historical documents in İzmir church.

The method used in the study is to search, compare and translate historical documents. Another purpose of the study is to detail the historical cultural depth of Anatolia through such documents. by considering publications, it is often seen that studies are conducted on the general aspects of history. However, studies on the detailed aspects allow for unforeseen details. In this study, almost every city of Anatolia has cultural values dating back at least 5000 years. Today, the number of people involved in tourism activities has reached to 1.5 billion in the world on an annual basis. Much of this number is related to cultural tourism.

Turkey has a particular historical texture to form the center of world cultural heritage. Thanks to cultural and religious tourism, it is certain that such studies will benefit greatly both in terms of country promotion and economic input for the country. On the other hand, as can be seen in the translations of the studies carried out in the 19th century, it is seen that Anatolia is very important in terms of transition and development of Christianity from the Middle East to Europe.

Hatay-Izmir line is also the most central route of this propagation. using this route in Anatolia ,Famous figures such as St. John and St. Pavlos, the main leaderships of Christianity, found their place in İzmir and its surroundings. Although Aziz Polikarp served as a patriarch in İzmir, he protected those who adopted Christianity and disseminated his religion. so that the Romans, who were inclined to protect their pagan beliefs, were very disturbed by his achievements and prevented killing him.

St. Polikarp is an example of religious tourism for İzmir. Simultaneously, the foundations of multiculturalism are laid and It is the most important proof that a life where beliefs are tolerated is developing peacefully in Anatolia. Although he was killed by the Romans, the values which, he added to Christianity were not forgotten and the followers of Polikarp continued the same mission.

In Anatolia, the home of the Turks, the Turks have always tolerated various religious .In particular, the Hatay-Izmir line has continued to be the center for the diversity of beliefs. With this approach, under the governance of the Ottoman Empire in Anatolia, Christians were able to freely maintain their own beliefs and were able to perform their worship without worrying.

Thanks to the the Ottoman administration’s tolerance, the church of St. Polikarp and other traces left in İzmir continue to be preserved today. As a result; firstly, the number of tourists who interested to cultures and religious by traveling to the centers of beliefs is increasing day by day and also onsidering that this increase will

continue, the publication of studies regarding to Anatolian culture and religious will be riched, especially by people who have taken part in history when necessary.

In this context, everyone should identify the geographies they live in with a multicultural approach and assist tourists and know about the oldest eras in history. Secondly, considering special significance of Izmir region in the history of Christianity, it is important to creation of travel routes and travel packages of religious tourism. Although St. Paul, St. Jean (Apostle John) and St. Polycarp are Christians, it is very important that there are people who have lived and died on our land.

From a point of view high income that can be obtained through religious tourism will be ignored. For this reason, starting from Galatia (Kırıkkale), the Christian ancient pilgrim roads were revived and the land extending to İzmir, Ephesus, Tarsus and Antakya. It is very important to create maritime belief routes to attract people to this geography by informing people on a global scale with strong promotions.

Keywords: St. Polycarp (St. Polycarpe), Christianity, Religious Tourism, Church, Smyrne.

GİRİŞ

Temel olarak farklı etnik grupların bir arada bulunması şeklinde ifade edilebilecek çokkültürlülük insanların bireysel ya da daha çok gruplar halinde bir yerden başka bir yere yer değiştirmesi ile ortaya çıkan bir olgu olarak geçmişte, günümüzde ve gelecekte toplumsal yaşamları etkisi altına almaya devam edecektir. Teorik bir yaklaşımla başat bir grubun içinde kalan daha az sayıdaki farklı grubun/grupların davranışlarını etkileyen yaşam biçimleri olarak öne çıktığı düşünüldüğünde, merkezinde etnisitenin olması, çok kültürlülüğü toplum yaşamlarını derinden etkileyen ve uygulanan politikaya göre ayıran ya da birleştiren güçlü bir teori haline getirmektedir¹.

Bu açıdan bakıldığında çoğunluğun gücünü kullanarak farklılıklara müsamaha göstermesi şeklinde bir tanımlama yapıldığında tarihsel sürece bakıldığında bunun gücü elinde tutan grubun diğerlerine hoşgörü ile yaklaşması anlamı çıksa da bu temelde “verdiğimle yetin” anlamına da gelebilmektedir. Ancak günümüzde çok kültürlülük üzerine yürütülen teorik yaklaşımlar esas olarak sayısına ve çeşidine bakılmaksızın diğerleriyle aynı temel haklara sahip olması anlamını yüklediği de görülmektedir². Ancak her ne kadar teorik taban bir şekilde uzlaşma merkezli bir seviyeye çıkmışsa da uygulamalar halen bir ülkedeki resmi ve sivil vatandaşların konuya tutucu bir gözle baktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Etnik yapılar için coğrafyalar her zaman kökenlerin bağlı olması nedeniyle ayrı bir öneme sahip olmuş ve hatta tanımlayıcı bir özellik arz etmiştir. Etnik kimliğin altı ögesinden birisi olan “bir coğrafya ile özdeşleşmek” kavramı da bu yüzden kimlik tanımlamasına büyük anlam yüklemektedir. Çünkü insan topluluklarının bir kısmı azınlık haline dönüşmüş veya başka coğrafyalara göç etmiş olsalar da inanç kökenlerinin bağlı olduğu coğrafyalarda hala var olmaya devam etmektedir. Bu nedenle günümüz insanı sürekli kökenlerinin bulunduğu inandıkları bu toprakları ziyaret etmektedir³.

1. Teorik Bir Yaklaşım Olarak Çok Kültürlülüğün İnanç Turizmi İçin Önemi

Yılın hemen hemen her ayında kutsal zamanlarda ve değişik dönemlerinde yapılan turistik ziyaretler, geziler değişik amaçları ihtiva etmektedir. Bunların içinde inançların kökenlerinin bağlı olduğu coğrafyalara ziyaretler, turizm hareketlerinin içinde önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak insanlar ya inanç kökenlerinin bulunduğu coğrafyaları ziyaret ederek kendi inançları için bir şeyler yapmayı düşünmekte, ya da değişik inanç merkezlerini merak ve

¹ Stewe, Fenton, *Etnisite*, Phonex Yayınları, 2001, Ankara, s.242.

² Charles Taylor, *Çokkültürlülük*, Tanınma Politikası, YKY Yayınları, 2000, İstanbul, s. 12.

³ Amy, Gutmann, *Tanınma Politikası*, Charles Taylor, Çokkültürlülük, YKY Yayınları, 2000, İstanbul, s. 121.

kültürel entelektüellik maksatlarıyla ziyaret etmektedir. Bu da hoşgörü merkezli çok kültürlülük teorisine bağlı algıların toplumlarında gelişmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

Bu konu özellikle binlerce yıl boyunca Asya'nın doğusunu ve batısını birbirine bağlaması, insanoğlunun çok uzun bir dönem ticari ve kültür akışını sağlayan İpek Yolunun tam merkezinde olması ve bu nedenle de değişik kültürleri coğrafyasında kabul etmesi gibi sebeplerle Türkiye için büyük bir önem taşımaktadır. Hıristiyanlığın kendisine 1. Yüzyıldan itibaren yer bulduğu ve gelişme imkânına sahip olduğu Anadolu, inanç turizmi açısından çok zengin ve çok önemlidir. Bu sebepten dolayı da turizm hareketlerinin ekonomik boyutunda önemli bir yer tutan inanç turizmi bakımından Türkiye çok zengin bir mirasa sahip durumdadır.

Dolayısıyla Türkiye'yi gerek Hıristiyanlık öncesi ve gerekse de Hıristiyanlığın başlangıcı dönemleri hakkında inanç ve kültürel bakımdan gezmek isteyen yabancı toplulukların çok kültürlülüğün temel aldığı hoşgörü içinde karşılamak ve onların bilmek ve görmek istedikleri hususlarda doyurucu yardımlarda bulunmak çağdaşlığın ve onun ötesinde inanç turizmi ile ülkeye gelecek ekonomik katkının daha fazla artmasına büyük fayda sağlayacaktır.

Özellikle 2019 yılı içinde dünyada turistik faaliyetlere katılan insanların 1.5 milyar olduğu, küresel toplam ekonominin içinde %7'lik bir paya sahiptir⁴. İnsanların kültür ve inanç turizmine yüksek oranda katıldıkları düşünüldüğünde Anadolu gibi çok zengin inanç ve kültür hazinelerinin genel çerçeveden çıkarılarak ayrıntılara indirgenerek dünyaya yansıtılması çok önemlidir.

2. Smyrne (İzmir) ve Aziz Polycarp'ın İnanç Turizmindeki Önemi

Günümüzde İzmir il sınırları içinde kalan Efes, Hıristiyanlığın da başlangıç noktalarından birisidir. İÖ. 7. Yüzyılda adını veren bir Amazon tarafından kurulduğu tahmin edilen Efes, uzun yüzyıllar boyunca önemli bir ticaret limanı ve Diana (Artemis) tapınaklarına sahip olan ve İ.S. 1. Yüzyıl içinde buraya gelen Aziz Paul ile Hıristiyanlığın Anadolu'da yayılma noktasını oluşturmasıyla Hıristiyan dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Kudüs'ten ayrılarak Filistin topraklarına ve oradan da kuzeye denizden yolculuk yaparak Antakya'ya sonra da Tarsus'a ulaşan Aziz Paul buradaki görevlerini tamamladıktan sonra Efes'e gelmiş ve Efes'te yerleşik hayat süren Yahudilerin içinde kalarak kendisine yer edinmiş ve ardından da Hıristiyanlığı yaymaya başlamıştır. Bu bağlamda onun en sadık ve kendisini Tanrı'ya ve İsa'ya adanmış en önemli öğrencisi Aziz Jean (Havari Yuhanna)'dır. O da Aziz Polikarp'ı yetiştiren önemli bir Hıristiyan figürü olarak dinler tarihine geçmiş bir kişidir⁵ (1909 yılında hazırlanmış eserin kapağı Ek-2'de sunulmuştur).

Hıristiyanlık, Efes'teki azizlerin yetiştirdiği kendilerini inançlarını yaymaya adanmış papazlar vasıtasıyla önemli bir ilerleme kaydederek Batı Anadolu topraklarının derinliklerine kadar yayılabilmiş ve çok tanrılı bir inanç mantığına sahip Roma vatandaşları arasında kendisine yer bulabilmiştir. Bu yayılmada Aziz Jean tarafından diğer öğrencilerden saf inanç gücü ile ayrılan ve bu nedenle İzmir piskoposu olarak atanan Aziz Polykarp'ın rolü büyük olmuştur.

⁴ Dünya Turizm Organizasyonu Resmi Web Sitesi, <https://www.unwto.org/fr/market-intelligence>

⁵ Les Conférences Smyrne et Ephése, Maison de Bon Presse, Paris, 5 Aout 1909. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6251099h/f1.image.r=Smyrne%20et%20Ephese>

Yukardaki harita incelendiğinde Hristiyan toplulukların buldukları yerler görülmektedir. İzmir uzun bir dönem boyunca Galatia'ya gelen ya da burada yaşayan ve Kudüs'e Hac görevi için gitmek isteyen hacı adayları için hem dinlenme hem de burada kendi kilisesinden etrafa Hristiyanlığı yaygınlaştıran Aziz Polykarp'dan bir şeyler öğrenme yeri olarak onlara bir sığınak görevi görmüştür.

Aziz Polykarp'ın hayatı hakkında detaylı bilgiler olmasa da onun İzmir'de yetim olarak köle tacirlerinin ellerinden kurtarıldığı rivayet edilmektedir. Bunda İzmir'de yaşayan ve oldukça zengin bir kadın olan Kalipso'nun rolü büyüktür. Kalipso zenginliğini fakirlere yardım etmek için kullanan soylu bir kadındır. Bir gece rüyasında bir melek tarafından ziyaret edilmiş ve hemen uyanması ve kapıyı açması söylenmiştir. Kapıyı açtığında sokakta bir erkek ve sağında ve solunda iki küçük çocuk olacaktır. Adamın solundaki çocuğu satın alması ve onu evinde koruması melek tarafından belirtilmiştir. Korku içinde uyanan Kalipso hemen kapıyı koşarak açtığında meleğin kendisine söylediği gibi bir köle taciriyle karşılaşmıştır. Rüyasına uyarak satın aldığı çocuğu koruması altına alarak yetiştirmeye başlamıştır. O dönemde tahminen 4-5 yaşlarında olan bu çocuk Polykarp'tır. Kalipso bir süre sonra Hristiyanlığı kabul edince o da Hristiyan olmuş ve Kalipso'nun kiliseler inşa ettirmesine yardımcı olmuştur. Ardından da genç Polykarp Efes'e giderek Aziz Jean tarafından eğitilmiş ve sonra da piskopos olarak görevlendirilerek İzmir'e dönmüş ve yaşamını burada devam ettirmiştir⁶. (Bilgilerin alınan 1893 yılında hazırlanmış eserin kapağı Ek-3'te sunulmuştur).

Polykarp'ı önemli kılan husus onun Hristiyanlığa ve insanlığa kendisini adanmış olmasıdır. MS. İkinci yüzyıl şartlarında önemli bir liman şehri olan İzmir (Symir) Roma topraklarında henüz gelişmekte olan Hristiyanların merkezi uğrak yeri olmuştur. Şehre geldiklerinde her zaman için Polikarp'ın yönettiği kilise/manastır bu insanlara kucağını açmıştır. Yabancı kaynaklarda da detaylı bilgiler olmasa da Hristiyanlığı Hz. İsa'nın Efes'teki havarilerinden öğrenerek onlardan sonra gelen en önemli din uygulayıcısı olması konusunda mevcut kaynaklar hem fikirdir. Kısa sürede ününün bütün Roma'ya yayılmış olması da bundan

⁶ Octave Mirzan, *Vie de Saint Polycarp, L'Ange de L'église de Smyrne et l'Apotre des Gaules*, Imprimerie Blais. Roy & C., 1893, Paris, Bölüm 3, s. 45.

kaynaklanmaktadır ki ilerleyen dönemlerde batıya yaptığı yolculuk onu Hıristiyanların gözünde büyük bir aziz yapmıştır.

Yaşamı boyunca kendisini Tanrı'ya adayan Polycarp, Anadolu topraklarında önemli bir güç haline dönüşmüş ve onun çabaları sayesinde her geçen gün Roma toplumunun içinde Hıristiyanlaşan gruplar ortaya çıkmıştır. Kudüs'te ve Batı Avrupa'da kutsal günlerin birbirinden farklılık gösterdiğini anlaması üzerine Roma'ya gitmiş ve burada bir süre dönemin Papasıyla beraber fikir alışverişinde bulunmuş ve yeniden İzmir'e geri dönmüştür. İzmir'de MS. Birinci yüzyılda inşa edilmiş kendi katedralinde (Burası 17. Yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle günümüzdeki kilise şekline gelmiştir) hem gelen hacı adamlarına dini eğitim vermiş, hem onları dinlendirmiş ve uzun yolculuğa hazırlanmalarını sağlamış ve hem de çevredeki Hıristiyan merkezlerine ziyaretler yapmış ve inançlarını kuvvetlendirmeleri için mektuplar yazmıştır. Bunlardan en önemlilerinden birisi de günümüzde Denizli civarında yaşamış olan Philippienlere yazmış olduğu mektuptur. Aşağıda kısa bir kesiti gösterilen mektubun tercümesi şu şekildedir.⁷

**Τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου ἐπισκόπου
Σμύρνης καὶ ἱερομάρτυρος**

Πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς

Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι
τῆ ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τῆ παροικούσης
Φιλιππῶν· ἔλασος ὑμῶν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ
παντοκράτορος καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ
σωτήρος ἡμῶν πληθυνθείη. 5

1 Συνεχάρην ὑμῶν μεγάλως ἐν τῷ κυρίῳ
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δεξαμένοις τὰ μιμή-
ματα τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης καὶ προπέμψασιν,
ὡς ἐπέβαλεν ὑμῶν, τοὺς ἐνεκλημένους τοῖς
ἁγιοπρεπέσιν δεσμοῖς, ἅτινά ἐστιν διαδή-
ματα τῶν ἀληθῶς ὑπὸ Θεοῦ καὶ τοῦ κυρίου
ἡμῶν ἐκλελεγμένων· καὶ ὅτι ἡ βεβαία τῆς
πίστεως ὑμῶν ῥίζα, ἐξ ἀρχαίων καταγγελ-
λομένη χρόνων, μέχρι νῦν διαμένει καὶ καρ-
ποφορεῖ εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χρισ-
τόν, ὃς ὑπέμεινε ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν
ἕως θανάτου κατατεῖσαι, ὃν ἤγειρεν ὁ Θεός,
λύσας τὰς ὀδύνας τοῦ ᾄδου· εἰς ὃν οὐκ ἰδόντες
πιστεύετε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῳ, 20

**De saint Polycarpe, évêque de Smyrne
et saint martyr**

Lettre aux Philippiens (1)

Polycarpe et les presbytres qui sont avec lui à l'Église
de Dieu qui séjourne comme une étrangère à
Philippes ; que la miséricorde et la paix vous soient
données en plénitude de la part du Dieu tout-puissant
et de Jésus-Christ notre Sauveur.

1 J'ai pris grande part à votre joie, en notre Seigneur
Jésus-Christ, quand vous avez reçu les images de la
véritable charité et que vous avez escorté, comme il
vous revenait, ceux qui étaient enchaînés de ces liens
dignes des saints, qui sont les diadèmes de ceux qui
ont été vraiment choisis par Dieu et notre Seigneur. Et
je me réjouis de ce que la racine vigoureuse de votre
foi, dont on parle depuis les temps anciens, subsiste
jusqu'à maintenant et porte des fruits en Notre
Seigneur Jésus-Christ, qui a accepté pour nos péchés
d'aller au-devant de la mort, que Dieu a ressuscité, le
délivrant des douleurs de l'enfer ; sans le voir, vous croyez en
lui, avec une joie ineffable et glorieuse » à laquelle beaucoup
désirent parvenir, sachant que c'est par grâce que vous êtes

3. İzmir Psikopozu ve Şehit Aziz Polykarp'tan Philippienlilere Mektup⁸

Polycarpe ve presbiterleri Tanrının kilisesinde Philipptes'e tam bir yabancı gibi kalanlar ve Tanrı'nun barışına ve koruyucu İsa'ya tüm kalbiyle inanalar adına...

Kutsal İsa'nın koruyuculuğu altında sevincinize katılıyorum. Gerçek iyiliği betimleyen resimleri aldığımız ve koruduğunuz için. Bu sizin için büyük bir şans ki sanki Tanrı ve yüce İsa bu görev için sizi seçmiş. Bu şekilde eski çağlardan günümüze kadar uzanan ve bize anlatılan inancın sizde ortaya çıktığını ve büyüklüğünün ne kadar derin olduğunu görerek çok mutlu oldum. Ki Yüce İsa'dan bu yana eksilmeden geldiği ve ölüm döşeginde günahlarımızdan arınacağımızı ispat ediyor. Ölümden sonra yeniden Tanrı onları dirilttiğinde günahkârlar cehennemin korkunç yüzünü görecekler. Ama Tanrı'nın ve yüce İsa'nın size verdiği görevi eksiksiz yerine getirdiğiniz için siz kurtulacaksınız. Bu yüzden ona hizmet etmeye devam edin. Sarhoşları, dedikodu yapanları bir kenara bırakın. İnanın ki Yüce İsa ölümlerin arasından yeniden dirilecek ve doğruların yanında koruyucu olarak belirecek. O zaman bütün göklere ve yere hükmedecek. Herkes Tanrı'ya itaat edecek ve O yaşayanları ve ölümleri yargılayacak. O

⁷ Mektubun orjinal ve Fransızca tercümesi Ek-1'de sunulmuştur.

⁸ Aziz Polikarp'ın Mektubu, <http://www.patristique.org/Polycarpe-de-Smyrne-Lettre-aux-Philippiens.html>

zaman geldiğinde Tanrı dirilttiklerinden yüce İsa'nın kanını isteyecek ve neden inanmadıklarını soracak. Dirilttiği ölülere daha fazlasını dirilteceğiz diyecek. Ama eğer ona inanırsak, itaat edersek, onun istediği gibi olursak ve onun sevdiklerini seversek bütün cezalardan korunacağız. Unutma onun söylediklerini; "Yargılanmamak için yargılama, Affet ki sen de affedilesin, Kalbinle iman et ki, karşıdakiler de sana kalbiyle inansın. Değerlendirmeleriniz size hizmet edecek. Zavallı ve fakir olanlara acı. Çünkü orada Tanrı'yı bulacaksınız". Bunları yazanı ben olarak değil de yüce ve kutsal adalete bir inanan olarak görün. Çünkü hiçbirimiz Sen Paul'un muhteşem iyi kalbine yaklaşamayız bile. Onun bütün karşılaştığı insanlara yüz yüze anlattıklarından yazılmış olanları dikkatli bir şekilde yeniden okuyun. O zaman size verilmiş olan sadakat görevini göreceksiniz. O yazılarda Tanrı'ya, Meryem'e ve İsa'ya iman etmenin gerekliliğinin önemini ve geleceğini göreceksiniz. Bu iman şekli bütün günahlardan çok uzak olduğunu öğreneceksiniz. "Bütün kötülüklerin temelinde açgözlülük vardır. Biliniz ki dünyaya bundan getirmedik ve yaymadık. Sadece doğruluk zırhı ile kuşandık ve onun sayesinde savaşabildik". İşte bu sayede Tanrı'nın bize gösterdiği yolda ilerlemeyi öğrenebildik. Bundan sonra da kadınlarınıza doğruluk ile yürümeyi ve yüce İsa'nın onlardan istediklerini uygulamaları gerektiğini öğretiniz. En çok da saf olmayı öğretiniz. Kadınlarınız kendilerinin en önemli görevinin çocuklarının kalplerine Tanrı korkusunu yerleştirmek olduğunu öğrensinler. Dullar her zaman yüce İsa'nın kurallarına uysunlar ve herkes onlara iftira atmaktan çekinsin. Unutmayın. Tanrı hepimizi her an gözetliyor ve onun bir şeyi kaçıracağını zannetmeyin. Ne bir düşünce ne de kalplere yerleşmiş bir kötülük ondan kaçamaz. Bilelim ki Tanrıya yalan söylenemez. Sadece yüce İsa'nın bize gösterdiği Tanrı yolunda ilerlemek zorundayız. Yetiştirdiğiniz papaz adayları daima onun adaletine inanmalı ve sadece onu düşünmeli. Çünkü onlar Tanrı'nın ve yüce İsa'nın hizmetkârı olarak yetişecekler. Biraz olsun Tanrıya inanıyorlarsa bilsinler ki içlerindeki fesatlığı, kötülüğü, hainliği bir kenara bırakarak inanmaya kendilerini versinler. Çünkü o zaman geldiğinde bütün ölülerin içinden seçilerek uyanacaklar ve yüce İsa'nın takipçileri olarak onunla beraber evrende hüküm sürecekler. Biraz olsun inancınız varsa bunun böyle olacağını bilin. Bütün gençlerimiz saflığa ulaşmayı öğrenmeli ve içlerindeki kötü düşünceleri bir kenara bırakmalıdır. Çünkü kalplere yerleşen kötülükler Onun izinden gitmeyi engelleyecektir. Bu dünyanın zevkleri iyi değildir. Çünkü inancı yok eder, ruhları köreltir. Arzulara gem vurmak ve onun yolunda gitmekten başka bir şey düşünmemek için dünyevi zevklerin durdurulması ve bu şekilde gerçek takipçi olunması saflığa açılan yoldur. Biz prosbetistlere gelince onlara örnek olmalıyız. Hiçbir beklentimiz olmadan hastaların, zavallıların, fakirlerin ve dulların yanında olmalı ve onlara bütün gücümüzle yardım etmeliyiz. Bunu yaparken de sadece Tanrının bizden bunu istediğini düşünmeli ve onun için yapmalıyız. İçimizdeki öfkeyi, tiksintiyi ve arzuları tamamen yok etmeliyiz. Kötülüklerin peşinde olanlara yanlışlarını anlatmak ve onları doğru yola sokmak için çaba sarf etmeliyiz. Bunu yapmazsak biz de onun kadar günahkâr olacağımızı bilmeliyiz. Eğer içtenlikle dua eder ve af dilersek O bizi her zaman affedecektir. Bu yüzden hata yaparsak hemen bizi affetmesini isteyeceğiz. Biz insanlar daima Tanrının ve Yüce İsa'nın takibindeyiz. Hiçbir düşüncemiz ve yaptığımız ondan kaçamaz. Sadece İsa'nın Tanrı'dan aldığı emirleri nasıl yerine getireceğimizi ve onu bıkmadan usanmadan nasıl takip edeceğimizi düşünmeliyiz. İsa'nın havarileri bizim için en önemli kişilerdir. Onların bize aktardıkları Tanrı'dan İsa'ya gelen emirlerdir. Son yemeği düşünün ve hain aklınıza gelsin. Ondan sonra her türlü skandala yol açacak hareketlerden ve kötü kardeş olmaktan kaçın. Kim ki İsa'nın peygamber olmadığına inanır, o bir düşman ve günahkârdır. Haindir. Hıristiyanlığı ret ediyordur. Şeytandan gelmiştir. Kim ki Tanrı'nın İsa'ya söylediklerine inanmıyordur ve içindeki kötülükleri saçmaya devam ediyordur, o şeytandan ilk doğanlardandır. Bu yüzden geçici heveslerden ve yalandan, iftiradan uzak durmalıyız. Bu bize ilk emredilenlerdir. Ne yapmalıyız o zaman? İlk olarak kanaatkar kılmalıyız kendimiz ve bu düşünce içinde duaya vermeliyiz. Ruhlarımız ancak bu şekilde güçlenir. İsa'nın bize "ruh güçlüdür, ama beden zayıf" dediğini hatırlayın.

Bilin ki daima umut ve inanç içinde olmalıyız. Kendi adaletimizi elde etmeliyiz. Unutmayın yaşadığı süreden bütün günahlarımızı taşıyarak çarمیha çivilenen efendimiz, ruhunu teslim edinceye kadar geçen sürede ağzından ve kalbinden hiçbir kurnazlık, kötülük ve hainlik ile ilgili bir şey çıkmamıştır. Bakın kendinize ve diğerlerine. Gözlerine bakın sadece. Orada iyiliği ve minnettarlığı görün. Tıpkı İgnace, Zosime ve Refus'de olduğu gibi. Diğerlerini de düşünün. Paul ve diğer havarileri. Hepsinin içinde çok büyük sevgi ve inanç vardı. Onlar sadece İsa'yı takip etmeyi ve öldükten sonra onunla beraber dirilmeyi düşündüler ve buna inandılar. Bu düşüncelerle kendinizi düzeltin ve İsa'nın davranışlarını kendinize örnek alınız. Ne dedi? "İnancınızda katı ve sarsılmaz olun. Kardeşlerinizi sevin. Birbirlerinize içten bağlı olun". İsa her zaman insanları sevdi. Onlara kötü gözle bakmadı ve Tanrı'nın emirlerini öğretmeye uğraştı. Hiçbir zaman yılmadı. İnancını sarsmadı. Siz

de maddi yardım yapacaksanız bunu ertelemeyin. Zira sadaka sizi ölümden koruyacaktır. Yalnız üzüldüğüm bir nokta var. Yanımda yetiştirdiğim öğrencilerimden bazıları sizlerle zaman geçirdikten sonra bana sizlerin inançlarınızın yeteri kadar güçlü olmadığını söylediler. Kalpleri kötülüğe götüren fesatlık dolu dünyevi düşünceleri ortadan kaldırın ki insanların Tanrı'nın buyrukları ile bize yol gösteren efendimiz İsa'yı takip etmekte zorlanmasın. Bütün kalplerini Tanrı'nın buyruklarına açsın. Unutmayın ki, kalplerini temizlemeyenler Tanrı'nın İsa'ya gösterdiği ışığı izleyemez ve günahlarından arınamaz. Ama üzülmeyin. Öğrencilerim öyle deseler de sizlerin doğru yolda olduğunuzu ve Aziz Paul'u takip etmeye devam edeceğinizi biliyorum. Bizler de çok zor aşamalardan geçtik. Aziz Paul size yol gösterdi. Onu takip etmeyi ve her zaman kiliseniz de ona dualar etmeyi kendinize görev biliniz. Bu mektubun içeriği bile onun düşüncelerini taşıdığını biliniz. Ondan öğrendiğim ve asla unutmadığım bir sözünü yazıyorum size. "Sinirlenseniz bile günah işlemeyiniz. Siniriniz kalıcı olmasın. Güneş sinirinizin üzerine batmasın". Tanrı'nın oğlu, yüce efendimiz, babamız İsa gibi olun. Sinirlenmeyin, huylarınız yumuşak olsun, sabır ve sebat gösterin, iffetli olun ve bu konuda çevrenizi hep ikaz edin. Size şimdilik bu mektubu yazıyorum. Ama en kısa sürede hazırlıklarımı yaparak sizleri ziyarete geleceğim ve sizleri yakından tanıyacağım. Tanrı'nın emirlerini bize taşıyan ve bütün günahlarımızı üzerine alan yüce İsa'nın birer temsilcisi ve takipçisi olduğunuzu bilerek inanın ve onun sözlerini çevrenize yayın. Amen".

Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Polykarp yakın ve uzak çevresindeki Hıristiyan gruplarına iki hususu ısrarla önermektedir. Bunlardan birincisi Hıristiyanlığı çok iyi özümsemeleri ve ikincisi de yayılmalarıdır. Özellikle ikinci önerisi olan inancın yayılması konusu Diana'ya inançları yüksek olan Romalılarda orta vadede nefret uyandırmış ve Polykarp onların hedefi haline gelmiştir. Yayılmanın tehlikeli boyutlara taşınabileceğinden endişelenen Roma yönetimi onu bu konuda geri adım atmaya zorlasa da İzmir patriği Polykarp tutumunu değiştirmemiştir.

Bu noktada önemli bir konuya değinmekte yarar vardır. Aziz Polikarp, Efes'te Havarî Yuhanna tarafından eğitilmiş, beğenilmiş ve İzmir gibi önemli bir merkeze Hıristiyan din adamı olarak gönderilmiştir. O dönemde başlayan bu görevlendirme ilerde patriklik olarak isimlendirilecektir. Öyleki 16. Yüzyılda Hıristiyanlık için önemli bir isim olan Papa Leonon Akdeniz'de Hıristiyanlığın yayılması için içinde İzmir'in de olduğu on iki patriklik

oluşturulmasını sağlamıştır. MS. 70-155 yılları arasında yaşadığı düşünülen Aziz Polikarp Havari Yuhanna'dan görevi aldıktan öldürülünceye kadar Hıristiyanlığın en önemli öğreticilerinden ve danışmanlarından olmuştur. Bunun üzerine tutuklanmış ve zincirlenerek bugünkü Konak semtinde yer alan Agora harabelerinin olduğu alana getirilmiştir. Anlaşıldığı üzere o dönemde burada küçük bir arena vardır. Yakılarak öldürülmek üzere bir direğe bağlanan Polykarp'tan Tanrısını inkâr etmesi istenmiş ancak o bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine önce putperest ahali tarafından taşlanmış ve sonra yakılarak öldürülmüştür.⁹ Polykarp'ın yanmadan son sözleri: *“Asla sizin sahte tanrularınıza itaat etmeyeceğim. Ben Hristiyan'ım”* olmuştur.

SONUÇ

Görüldüğü üzere Anadolu coğrafyası genelinde ve İzmir ve çevresi özelinde uygarlık tarihinin temellerinin atıldığı coğrafya bu açıdan çok kıymetlidir. Tarih boyunca çokkültürlülüğün odak noktası olmuş bu bölgelere iki konuda özen gösterilmesi ve bunlara göre planlar yapılması gerekmektedir.

Bunlardan birincisi günümüzde inançların merkezlerine yolculuk yaparak kültürel ve dinsel olarak bilgilenmek isteyen turist sayısının her geçen gün arttığı ve bu artışın devam edeceği dikkate alınarak bu konuda Anadolu kültür ve inanç zenginliklerinin gerektiğinde tarihte yer almış kişiler özelinde çalışmalar yapılması ve yayınlanmasıdır. Bu bağlamda herkesin çok kültürlü bir anlayışla yaşadıkları coğrafyalarla özdeşleşmeleri ve ziyaret eden turistlere yardımcı olmaları ve tarihin en eski dönemlerine ait dokularına sahiplenmeleri gerekmektedir. Anadolu tarihin her döneminde çok kültürlü bir toplum olmuştur. Osmanlı döneminde ise farklı kültür grupları Osmanlı yönetiminin sağlamış olduğu imkanlar ve güvenlik yapısı olan millet sistemi sayesinde kendi kültürleri içinde ve inançlarını geliştirerek yaşayabilmişlerdir. Özellikle Anadolu'daki Hıristiyan yapılanması 16. Yüzyılda Fransa'ya verilen hamilik imtiyazları çerçevesinde Hıristiyan misyonerlerle beraber daha da korunur hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde Lozan Andlaşması ile korumaya alınan azınlıklara Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde modern yasalarla vatandaşlık kazandırılmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde kültürel dokular, genç cumhuriyetin daha öncelikli sorunları nedeniyle geriye atılmıştır. Günümüzde ise dünyadaki en önemli gelirlerden birisine dönüşen küresel turizmin ihtiyaçlarına göre hareket edilerek kültür ve inanç turizmine daha fazla ağırlık verilmesi çok gereklidir. Anadolu'da yerleşik uygarlıklar neredeyse 12.000 yıl gerilere kadar uzandığı noktasından hareket edildiğinde dünyanın en büyük tarih, kültür ve inançları içine alan bir uygarlıklar coğrafyası ortaya çıkmaktadır. Ancak bu coğrafya içinde tarihin akışında önemli hamleler yapan figürler vardır. Bunlar bazen büyük krallar, savaşçılardır, bazen de din adamları, şairler ve ya gezginlerdir. Anadolu bu açıdan çok şanslı bir coğrafyadır. Çünkü Büyük İskender, Darius gibi Asya'da iz bırakmış büyük liderlerden azizlere, büyük İslam alimlerine kadar derin bir tarihi yelpazede uygarlık abideleri mevcuttur. Bu nedenle her birisinin detaylı incelenerek dünya kültür ve inanç turizm faaliyetlerine katılması çok faydalı olacaktır. Ayrıca geçmişten günümüze kadar bu topraklarda yaşayan ve yaşamaya devam eden Türk insanının da kendi bölgeleri ile özdeşleşen bu önemli figürleri çok iyi bilmesi de bir vatandaşlık görevi olarak görülmelidir.

İkincisi İzmir bölgesinin Hıristiyanlık tarihinde özel bir öneme sahip olduğu dikkate alınarak inanç turizmine ait gezi güzergahlarının, gezi paketlerinin oluşturulmasıdır. Aziz Paul, Aziz Jean (Havari Yuhanna) ve Aziz Polykarp Hıristiyan olsalar da bizim topraklarımızda yaşamış ve ölmüş kişiler olduğu hususu çok önemlidir. Konuya bu açıdan bakıldığında farklı bir din örgüsü olduğundan yola çıkarak önemsiz bir bakış açısı inanç turizmi ile elde

⁹ Resim: Octave Mirzan, Vie de Saint Polycarp, L'Ange de L'eglise de Smyrne et l'Apotre des Gaules.

edilebilecek yüksek gelirin yok sayılması anlamına gelecektir. Bu nedenle Galatia (Kırıkkale)'dan başlayacak şekilde antik dönemin Hıristiyan hacı yolları yeniden canlandırılarak İzmir'e, Efes'e ve oradan da Tarsus ve Antakya'ya kadar uzanan kara ve deniz inanç güzergahları oluşturulmasının ve güçlü tanıtımlarla küresel boyutta insanları bilgilendirerek bu coğrafyaya çekilmesinin önemi çok büyüktür.

KAYNAKÇA

Dünya Turizm Organizasyonu Resmi Sitesi, <https://www.unwto.org/fr/market-intelligence>
Fenton, Stewe, *Etnisite*, Phonex Yayınları, Ankara 2001.

Gutmann, Amy, *Tanınma Politikası*, Charles Taylor, Çokkültürlülük, YKY Yayınları, İstanbul 2000.

Les Conferences Smyrne et Ephése, Maison de Bon Presse, Paris, 5 August 1909.

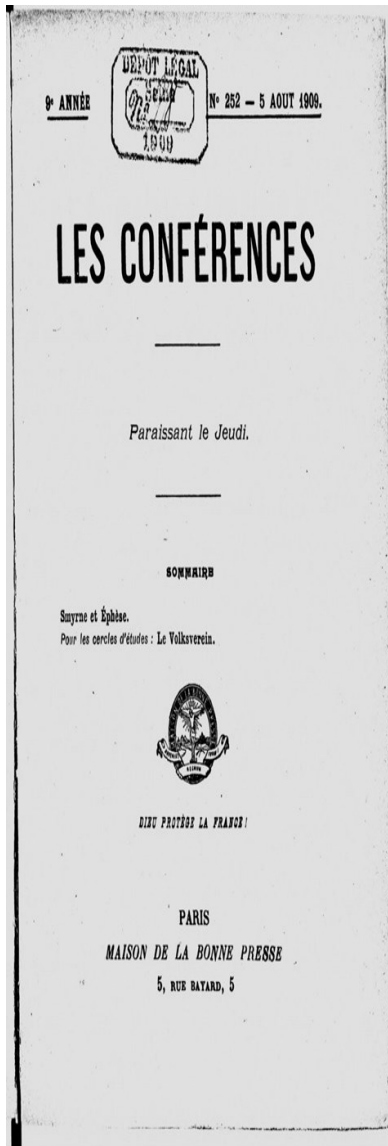
Mirzan, Octave, Vie de Saint Polycarp, L'Ange de L'eglise de Smyrne et l'Apotre des Gaules, Imprimerie Blais. Roy&C., 1893, Paris, Bölüm 3.

Taylor, Charles, *Çokkültürlülük, Tanınma Politikası*, YKY Yayınları, İstanbul 2000.

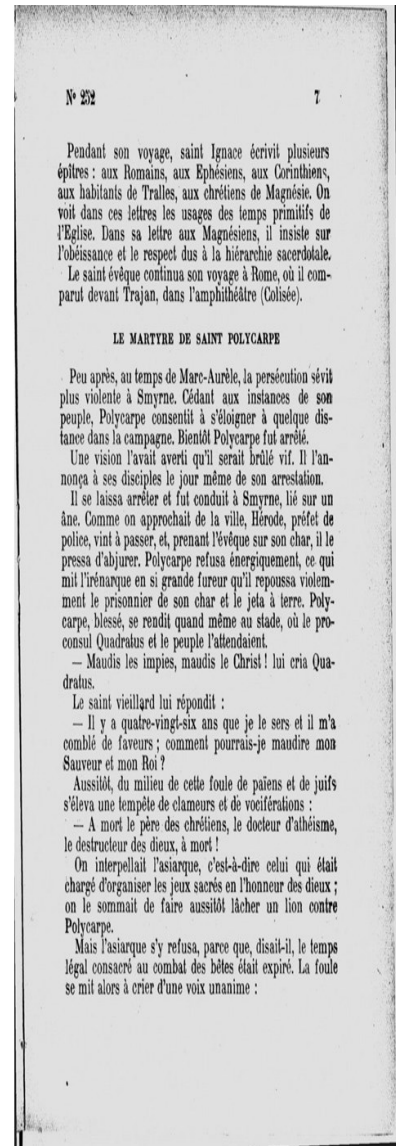
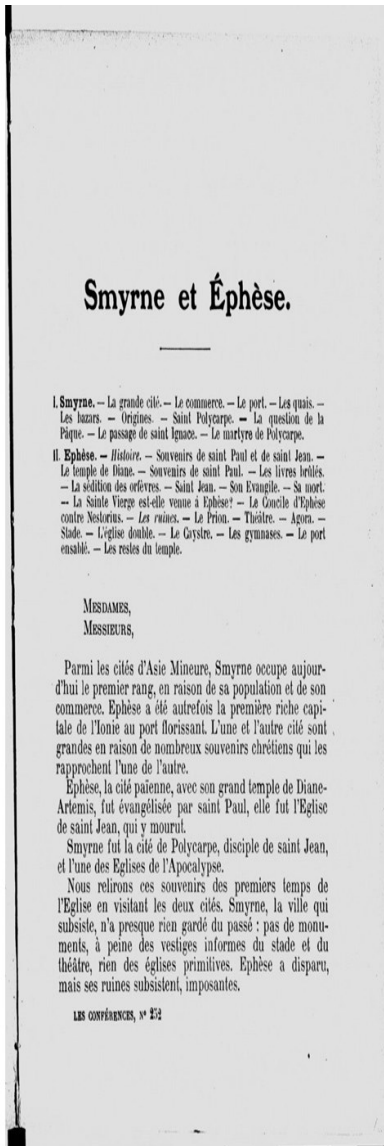

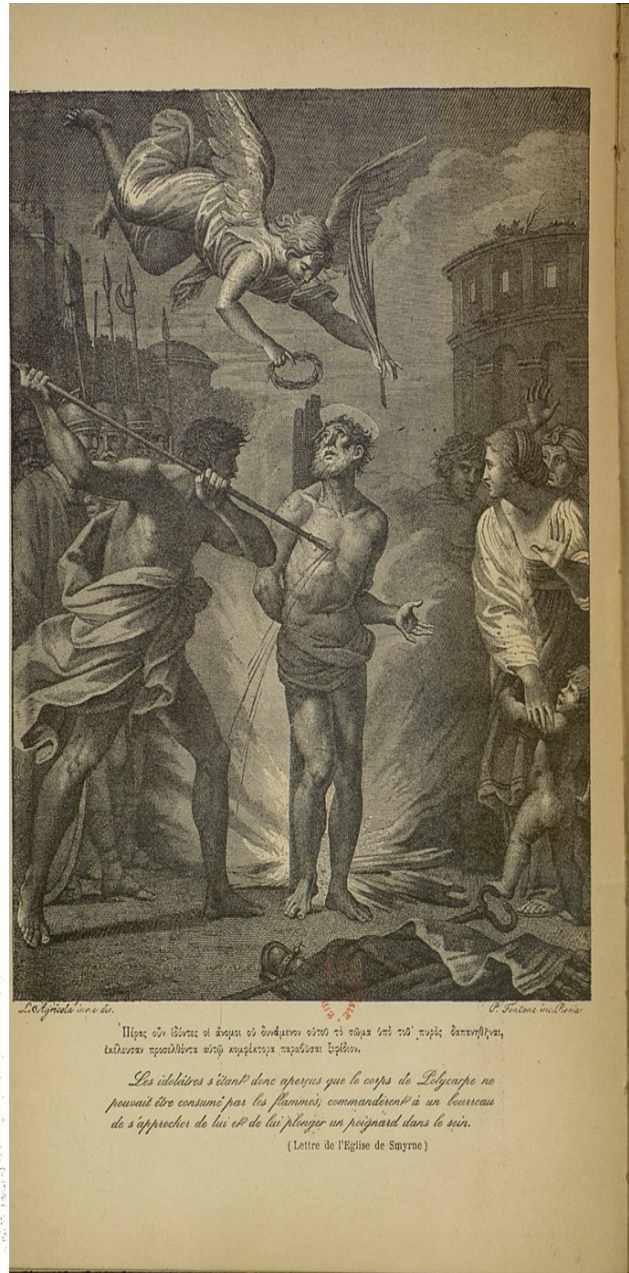
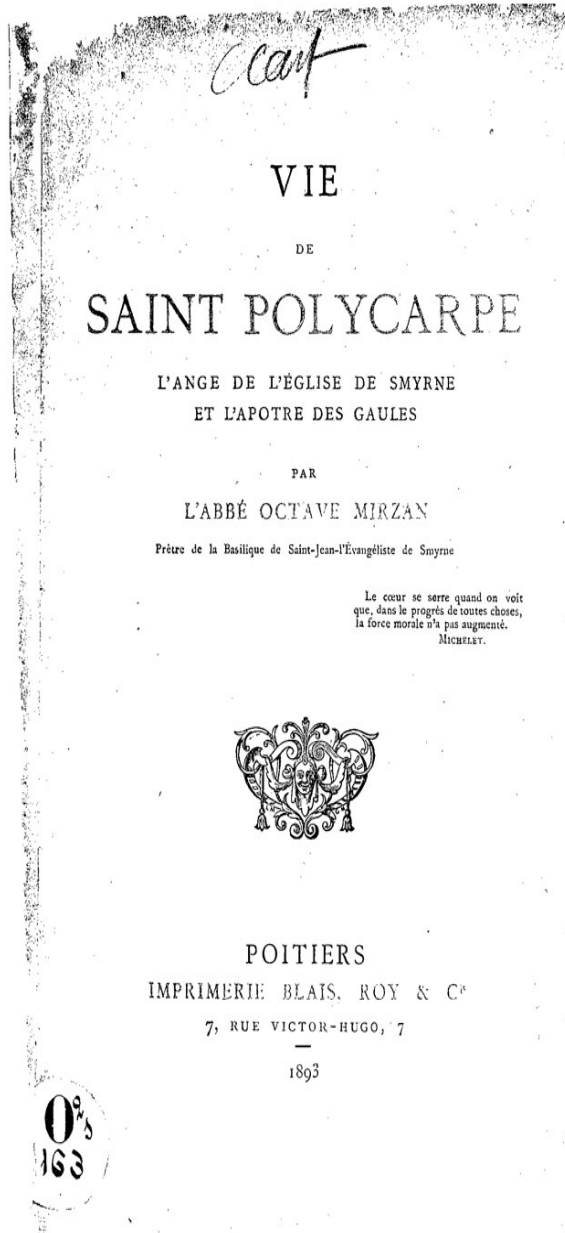
Ek-2: Aziz Polikarp'ın hayatı ile ilgili dökümanın kaynağı

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ek-3: 1893 yılında Fransızca olarak hazırlanmış eser

1828-1829 OSMANLI-RUS HARBI'NDE ANTAKYA KAZASI'NIN KATKILARI*

CONTRIBUTIONS OF ANTAKYA KAZA IN OTTOMAN-RUSSIAN WAR OF 1828-1829

Ahmet ÇAPARLAR**

Yahya AVCI***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:22/05/2020 Düzeltme/Revised: 21/06/2020

Kabul/Accepted: 26/06/2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Çaparlar, A. ve Avcı, Y. (2020). 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Antakya Kazası'nın katkıları. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 36-54.

ÖZ

Osmanlı-Rus ilişkileri, 1821 Mora isyanı ile başlayan ayaklanmalar süreciyle bozulmaya başladı. Bu ayaklanmalara destek sağlayan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ortak filolarından oluşan donanmanın 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin Limanı'nda Osmanlı Donanması'nı yakması devletler arasında siyasi krize sebep oldu. Donanmasının neredeyse tamamını kaybeden Bâbüâlî'nin tazminat talep etmesi üzerine Rusya, 26 Nisan 1828'de harp ilan ederek, 28 Nisan'da Osmanlı toprakları olan Memleketeyn (Eflak-Boğdan)'i işgal etti. Bu duruma bir süre sessiz kalan Osmanlı Devleti ise 20 Mayıs 1828 tarihinde mecburen karşılık vererek, harbe girdiğini ilan etti. Bu bağlamda çalışmanın kapsamı, sefer organizasyonuna dair İstanbul'dan Halep Eyaleti'ne ve Halep'ten Antakya Kazası'na bildirilen 11 Ocak 1828 tarihli ilk ferman hükümlerinden başlayarak yine 14 Ekim 1829'da harbin bittiğine dair ilk haberin ulaşmasına kadar geçen süreç aralığını kapsamaktadır.

Bu çalışma, -1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi örneğinde-, Halep Eyaleti'nin alt idâri birimi olan Antakya Kazası'nın Osmanlı Devleti sefer organizasyonundaki katkılarını, dönemin kayıtlarından incelemesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışmanın temel materyalini, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin yaşandığı süreçte kaleme alınan 19, 20 ve 21 numaralı Antakya Şer'iyye Sicilleri ve Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler oluşturmaktadır. Ayrıca daha önce yapılan tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Antakya Kazası'na, harp hazırlığına dair ilk kayıt 11 Ocak 1828 tarihinde ulaşmıştır. Ulaşan emirler doğrultusunda ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sefer organizasyonu kapsamında Antakya Kazası'ndan cephede muharip güç olarak kullanılmak üzere asker veya gerektiğinde asker bedeli talep edilmiştir. Bunun dışında cephedeki ordunun iâşe ihtiyacı için muhtelif erzak kalemleri toplanmaya teşebbüs edilmişse de kazanın cephelere

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Programı, Kahramanmaraş/Türkiye, ahmetcaparlar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1923-159X

*** Yüksek Lisans Mezunu; Hatay/Türkiye, yhyavci0306@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9769-5368

uzaklığı sebebiyle aynı talepler nakdî bedellere çevrilmiştir. Ayrıca Antakya Kazası'nın sınırları dahilinde olan Süveydiye (Samandağ) ve Keseb iskelelerinde olası saldırı ihtimallerine karşı güvenlik önlemlerinin alındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sefer Organizasyonu, Halep Eyaleti, Antakya Kazası, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi.

EXTENDED SUMMARY

Ottoman-Russian War of 1828-1829 occurred in the first half of the XIX. century and affected wide geography from the Balkans to the Caucasus. Ottoman-Russian relations, which have been continued friendly for a while, were again broken due to the riots that started with the 1821 Mora Revolt. While the riots continued, the joint fleet of Britain, France, and Russia burned the Ottoman Navy with a sudden attack in the Port of Navarin on October 20, 1827. this caused a political crisis among the states. This crisis led to the deterioration of Ottoman-Russian relations in particular and caused mutual ultimatums to be given. The Ottoman State requested compensation because of almost all of the navy being burned by the Russians. Russia, which has been seeking a pretext to attack the Ottoman State for a long time, declared war on the Ottoman State on April 26, 1828, and occupied the Ottoman lands, Wallachia-Moldavia. The Ottoman Empire, by declaring that it entered the war on May 20, 1828, responded necessarily. The war ended with the Treaty of Edirne on September 14, 1829, after about two years. With the treaty, the powers of the Ottoman State over Wallachia-Moldavia and Serbia were limited, besides obstacles to Greek independence removed. The Ottoman State accepted the defeat and had to pay compensation. The scope of this study covers the process range starting from the first war news that reached Antakya on January 11, 1828, until the news that the war ended on October 14, 1829.

This study aimed to examine the effects of the Ottoman-Russian War of 1828-1829 in the Antakya Kaza, a sub-unit of Aleppo Province, and its contribution to the campaign. Besides, this study is important in terms of examining the court records recorded in the years of the Ottoman-Russian War of 1828-1829 and reflecting the social and economic effects of the war in Antakya.

The main material of this study is the Antakya court records numbered 19, 20, and 21, which were written during the Ottoman-Russian War of 1828-1829 and Ottoman State Archive. Therefore, the study tried to examine the repercussions and evaluations of the war in Antakya Kaza and the contribution of the kaza in the war organization, based on the documents determined in these three registries. Also, it has been benefited from previous researches and investigations.

The Ottoman State sent the first order of war preparations to Antakya which is the kaza of Aleppo Province, on January 11, 1828. Within the scope of the Ottoman-Russian War campaign organization of 1828-1829, an amount of money to meet the needs of soldiers or soldiers was requested from the Antakya Kaza for use on the front. Apart from this, although it was aimed to collect food to meet the food needs of the army fighting at the front, in-kind requests were converted into cash prices due to the distance of the kaza to the fronts.

In addition to its contributions to the campaign organization, the Antakya Kaza was also an important stopping point for military shipments between Aleppo, Damascus, Jerusalem, and Gaza and the Government. Because one of the important transit routes of the soldier who was gathered from these settlements to be sent to the front was the Antakya Kaza. In the event that the soldiers to be shipped reach the kaza borders in accordance with the instructions received, it was the responsibility of the Antakya Kaza managers to provide shelter and feeding, to feed their animals, and to reach next station them safely.

As the Antakya Kaza is the gateway to the Eastern Mediterranean, it was determined that during the process of the Ottoman-Russian War of 1828-1829, security measures were taken against possibilities of attack at the Süveydiye and Keseb piers within the boundaries of the kaza. In addition, the fact that the kaza is on the trade and pilgrimage route required some precautions. In the intelligence reports reaching the Aleppo State center on this matter, after learning that the unidentified people passed through Antakya or its vicinity, the kaza administration was asked to take strict measures to prevent the passage of those who do not have a pass certificate.

In addition to the contributions of the Antakya administrators in the Ottoman-Russian War campaign of 1828-1829, reports were also found that they misused their duties from time to time. Because complaints were made to the government that some administrators collected excess wages or provisions from the public within the scope of the campaign organization. In addition, complaints were recorded that the livelihoods collected by the kaza administration for the needs of the army were given to the bandit operating in the region. For this reason, the officers who were in charge of the campaign organization, who unjustly requested food or money from the public and abused them were punished or dismissed by the Ottoman administration.

The Ottoman administration, which tried to organize the campaign organization with the orders sent to the provinces and kaza at the initial stage of the war, tried to ensure the peace environment by applying the same method in the final phase of the war. It took an average of one month for the news of the terms of the Edirne Treaty and atmosphere of peace to reach the Antakya Kaza. As a matter of fact, the decree of 10-19 October 1829 sent from the government to the administrators of the State of Aleppo; He reported that the Ottoman-Russian War of 1828-1829, which has been going on between Russia and the Ottoman State for about two years, has ended with the negotiations and finally the treaty. Stating that the war is over, both the state administration and the public must comply with the peace environment according to the decisions taken, and all the officers in the states -until the evacuation of the soldiers returning from the post-peace front to evacuate- must act with future orders. In addition, it was stated that the conditions of the treaty should be explained to the public in detail by the administrators in order not to have any behaviors that would disrupt the peaceful environment. It was emphasized that there should be no hostile behavior towards Russian merchants and Russian visitors, especially in the province.

Key Words: Ottoman State, Campaign Organization, Aleppo Province, Antakya Kaza, Ottoman-Russian War of 1828-1829.

GİRİŞ

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin temelleri 1821 yılında Mora'da başlayan ayaklanmalar süreci ile atılmıştır. Tarihî geçmişi olmakla beraber 1821 Mora isyanı, Yunan bağımsızlığının son aşamasını teşkil ederken, bu sürecin önemli mimarlarının başında Rusya gelmekteydi. Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan Ortodoksların hamiliğini üstlenen Rusya, bu uğurda hem maddi hem manevi destek sağlamaktaydı. Bu desteği Filiki Eterya Cemiyeti bünyesinde ve Aleksandros İpsilantis (1792-1828) öncülüğünde toplamış olduğu asiler aracılığıyla gerçekleştiren Rusya, önce Eflak ve Boğdan'da olmak üzere, kısa sürede istediği isyanın çıkmasını sağladı ve ardından bu isyanın uluslararası bir boyut kazanmasında etkili oldu. 1821 yılı Mart ayından itibaren gelişen ayaklanmalar, Yunanistan ve Ege adalarında yaşayan birçok Müslümanın katledilmesine sebep oldu. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin Yanya'da devam eden Tepedelenli Ali Paşa isyanı ile meşgul olması ve Antik Yunan sempatanlığı sebebiyle Mora'daki isyanın Avrupa kamuoyunda yankılar uyandırması, isyanın giderek şiddetlenmesine ve Müslümanlar aleyhinde gelişmesine yol açtı¹.

Mora isyanı sürerken 1826'da II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi de 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin çıkışını etkileyen olaylar silsilesinde zikredilebilir. Yeniçeri Ocağı'nın uzun süreden beri Osmanlı modernleşmesi karşısında ciddi bir engel oluşturmasının yanı sıra askerî teşkilat bünyesinde zafiyet haline geldiği bilindiğinden, bu durum ocağın tamamen kaldırılmasına gerekçe gösterilmekteydi. II. Mahmud'un merkezîyetçi ve zamanın şartlarına uygun bir ordu kurma isteği üzerine 17 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı kanlı bir girişim neticesinde tamamen ortadan kaldırıldı. Bu hadise üzerine Osmanlı Devleti, önemli bir engelden kurtulmuş olmakla beraber aynı zamanda talimli ve savaşlarda caydırıcılık özelliği olan muharip bir askerî sınıftan mahrum hale düştü. Dolayısıyla ocağın lağvedilmesi, Osmanlı Devleti'nin bir anda ordusuz kalmasına ve rakip devletlerin ise bu durumu avantaja çevirmesine zemin hazırladı². Ayrıca Mora isyanı karşısında çaresiz kalan Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemek durumunda kaldı. Mehmed Ali Paşa ise Mora ve Girit valilikleri karşılığında oğlu İbrahim Paşa komutasında yollamış olduğu kara ve deniz gücü sayesinde kısa sürede isyanı bastırmaya muvaffak oldu. Rusya, bu durumun kendi menfaatlerine uygun olmadığını ileri sürerek Bâbüâli ile görüşmelere girişti ve 1812 Bükreş Antlaşması'na ek olarak, 7 Ekim 1826'da Akkerman Anlaşması'nı imzaladı. Anlaşma gereğince Memleketeyn (Eflak-Boğdan) beylerinin İstanbul'dan değil de mahallî meclislerce

¹ Serap Toprak, "1821 Mora İsyanı", *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, S. 6 (2011), s. 320-321.

² Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, C. 42, Ankara 2012, s. 454.

atanması ve Rus ticaret gemilerine yeni imtiyazlar verilmesi kararlaştırıldı³. Bu durum daha sonraki süreçte Rusya'nın Akdeniz'deki varlığı açısından önemli atılımlar gerçekleştirmesine zemin hazırladı.

1821 Rum isyanının zaman içerisinde uluslararası bir boyut kazanması, Akdeniz'deki Osmanlı otoritesini sarsacak olayların alt yapısını hazırladı. Zira 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağvı ile kara ordusunu kaybetmiş olan Osmanlı Devleti, 20 Ekim 1827 tarihinde Rusya, İngiltere ve Fransa filolarından oluşan müttefik güçlerin Navarin Limanı'ndaki saldırısı üzerine mevcut donanmasının neredeyse tamamını kaybetti. Bu durumun ise en çok Rusya'ya yaradığı bilinen bir gerçektir. Çünkü dönemin Rus Çarı I. Nikola, uzun süreden beri Osmanlı Devleti'ne karşı bir harp hazırlığı içinde olup, mevcut durumu fırsata çevirme düşüncesindeydi. Hem kara hem de denizdeki muharip gücünü kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'nin halihazırdaki vaziyeti, Rusya için kaçınılmaz bir fırsat idi⁴. Navarin Olayı sebebiyle Bâbü'lî'nin tazminat talep etmesi üzerine Rusya, kendi açısından gerekli şartların oluştuğu düşüncesiyle 26 Nisan 1828'de harp ilan ederek, 28 Nisan'da Memleketeyn (Eflak-Boğdan)'i işgal etmeye başladı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin ilk kıvılcımlarını yaktı. Bu durum karşısında bir süre sessizliğini koruyan Osmanlı Devleti de mecburen 20 Mayıs 1828 tarihinde harbe girdiğini ilan etti⁵.

Osmanlı Devleti'nin harp tarihinde, fetih veya savunma amaçlı yapılan seferler önemli yer tutmaktadır. Bu seferler sırasında karşılaşılan en büyük problemlerin başında ise ordu organizasyonu için gerekli insan kaynağının temini ve sefer esnasında ihtiyaç duyulan iâşe, ibâte, ulaşım, haberleşme ve sağlık gibi askerî lojistik desteğinin sağlanması gelmekteydi. Dolayısıyla sefer organizasyonundaki düzen ve koordinasyon harplerdeki başarı veya başarısızlığı doğrudan etkilemekteydi. Bu bağlamda kuruluş yıllarından itibaren Doğu ve Batı yönlü birçok sefer düzenleyen Osmanlı Devleti'nin sefer organizasyonu ve lojistiği hakkında birçok çalışma neşredilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine dayalı, seferlerin muhtevası ve organizasyon ağı ile ilgili ayrıntılı bilgiler içeren doktora tezi, kitap ve makaleler kronolojik olarak Ömer İşbilir (1996), Ersin Gülsoy (1997), Mehmet Yaşar Ertaş (2000), Hakan Yıldız (2000), Meryem Kaçan Erdoğan (2001), Bülent Çelik (2002), Mustafa Nuri Türkmen (2002), Mehmet İnbaşı (2004), Tahir Sevinç (2010), Serdar Genç (2012), Uğur Kurtaran (2014), Bekir Gökpinar (2014) ve Serhat Kuzucu (2017) tarafından kaleme alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin muhtelif askerî seferlerini konu edinen birçok çalışma olmakla beraber 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sefer organizasyonunu ele alan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Bu konuda Turğul Özcan'ın *Sosyal ve Ekonomik Etkiler Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*⁶ adlı doktora tezinin bazı bölümleri ve müstakil birkaç makalesi bahsi geçen seferin organizasyon işleyişi hakkında açıklamalar sunmaktadır. Yine Adem Kara'nın "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler" adlı makalesi 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin özellikle de Antakya'daki yansımalarını ele alması bakımından zikredilmesi gereken çalışmalar arasındadır. Bu çalışma, yukarıdaki araştırmalardan da istifade edilerek, yeni belge ve bilgiler ışığında alana katkı sağlamayı hedeflemiştir.

³ Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 1 (Haziran 2001), s. 82.

⁴ Ali Fuat Örenç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi-Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı I-*, S. 46 (2007), İstanbul 2009, s. 38, 64.

⁵ Naci Çakın, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III'ncü Cilt 5'nci Kısım Eki -Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829) Etüt-*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 237.

⁶ Söz konusu tez, aynı künye ile 2014 yılında Gece Kitaplığı tarafından yayımlanmıştır. Bu araştırmada kitap nüshasından faydalanılmıştır.

1. Antakya Kazası'ndan İstenen İnsan Kaynağı ve Asker Bedeli

1.1. İnsan Kaynağı

Osmanlı Devleti'nin harplerdeki etkin muharip gücünün başında eyalet askerleri gelmektedir. Barış zamanlarında eyaletin güvenliği için istihdam edilen söz konusu askerî birlikler harbin başlaması üzerine eyalet yönetimine gönderilen emirnameler doğrultusunda hazırlanarak devlet merkezine veya belirlenen lokasyonlarda orduya katılmak için seferber edilirdi⁷. Benzer uygulamaları 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde de görmek mümkündür. Çünkü Osmanlı Devleti, Rusya'nın bir hazırlık içinde olduğunu bildiği için henüz harp ilan edilmeden kendi idarî birimlerindeki askerî gücünü tespit etmek amacıyla bir dizi çalışmalar başlatmıştı. Örneğin; Halep Eyaleti'ne gönderilen ferman hükümlerine istinaden 11 Ocak 1828 tarihinde Antakya Mütesellimi Hıfzı Ağa ve kazanın diğer yöneticilerine hitaben yazılan bir kayıta; eyalet ve bağlı kaza sınırları içinde bulunan askerin yoklamasının yapılması ve eldeki asker sayısının tespiti emredilmişti. Tespit edilen askerin ise eğitim ve donanım açısından hazırlanması ve gerekli talimlerden geçirilmesi istenmişti. Antakya Kazası'nın merkez ve köylerinde bulunan, 17-25 yaş aralığındaki genç, bekar, gücü ve kuvveti yerinde olan kimselerden 100 nefer hazırlanması, bu neferlerin gerekli talim ve terbiyeden geçirilip, tüm askerî ihtiyaçlarının giderilmesi emredilmişti. Söz konusu askerlerin ise fizikî olarak kusursuz olmaları ve hastalıklı kimseler arasından seçilmemeleri önemle vurgulanmıştı⁸.

1828 yılı Mart ayı başlarında da İstanbul'dan Halep Eyaleti'ne gönderilen başka bir ferman ile eyalet sınırları dahilinde bulunan kaza ve nahiyelerdeki askerî mühimmatın miktarı belirlenmeye çalışılmıştır. Eyaletteki reyanın elinde bulunan askerî malzemenin envanterinin çıkarılması ve İstanbul'a gönderilmesini talep eden bu ferman, mühimmat listesi hazırlandıktan sonra yine bu mühimmatın tespit edilen kaza ve nahiyeye sınırları içinde bir araya toplanarak, güvenli bir yerde muhafaza edilmesi talep edilmiştir⁹. Bu ferman hükümleri doğrultusunda Halep Eyaleti'nden Antakya Kazası Mütesellimi İbrahim Ağa ve aynı kaza naibine hitaben yazılan 8 Mart 1828 tarihli buyruğunda mübaşir olarak görevlendirilen Peşkirci Ahmed Ağa'nın Antakya Kazası sınırları içinde bulunan nahiyeye ve köyleri gezmek suretiyle kazadaki ahalinin elindeki silah malzemesinin listesini çıkarması ve kaza yöneticilerinin ise adı geçen görevliye yardımcı olmaları istenmiştir. Halep'te olduğu gibi Antakya Kazası'nda da askerî malzemenin güvenliği sağlanabilecek bir mahalde muhafaza edilmesi istenmiştir¹⁰. Bâbîâlî, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin ilanından yaklaşık bir ay önce Halep Eyaleti'ne ve bağlı kazalara hitaben gönderdiği bu ferman ile bir yandan eyalet bünyesindeki askerî güç potansiyelini tespit etmeye çalışırken bir yandan da olası bir savaş ihtimaline karşı lojistik destek için stoklarını hazırlamaktaydı.

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sefer organizasyonu sebebiyle Bâbîâlî tarafından eyaletlere gönderilen emirnamelerin önemli bir bölümü halkı ve bölge yöneticilerini harp konusunda bilgilendirmek ve tam destek vermelerini sağlamaya yönelikti. Bu bağlamda yapılan yazışmalarda sürekli olarak Rusya'nın Osmanlı devlet bütünlüğüne ve İslam dinine saldırdığı ifade edilerek, bu harbin keyfî bir uygulama olmadığına dikkat çekilmiştir. Hatta amacı bakımından bu harbin öncekilerinden farklı olarak, sınır ihlal ve işgallerinin yanı sıra din kavgası olduğu belirtilmiş ve 12 yaşından 70 yaşına kadar, eli silah tutan herkesin devletin emirleri doğrultusunda gaza ve cihat uğruna cepheye koşmasını, cepheye gidemeyenlerin asker bedeli ödemesini veya gerekli olan ihtiyaçları sağlaması emredilmiştir. Ayrıca sık sık vurgulanan bir diğer husus ise Rumeli ve Doğu Cephesi başta olmak üzere harbin cereyan ettiği

⁷ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", *Turkish Studies*, Vol. 7/4 (Fall 2012), p. 2280-2281.

⁸ *Antakya Şer'iyeye Sicili 19*, varak 82, belge 137.

⁹ *Antakya Şer. Sic. 20*, vr. 5, bel. 9.

¹⁰ *Antakya Şer. Sic. 20*, vr. 5, bel. 10.

coğrafyada istihdam edilecek nitelikli ve donanımlı asker ihtiyacı idi. Bu sebeple de 25 Mayıs-3 Haziran 1828 tarihiyle kaydedilmiş bir vesikada Halep Eyaleti'nden, -mevcut askerî birimlere dokunulmadan- seçkin 500 askerin vakit kaybetmeksizin toplanıp, donatılması ve İstanbul'a gönderilmesi talep edilmiştir¹¹.

Halep Eyaleti'nden Antakya Kazası Mütesellimi Hüseyin Ağa ve kazanın diğer yöneticilerine hitaben gönderilen 6 Temmuz 1828 tarihli buyruhduda yine savaşın önemi ve hazırlıklara gösterilmesi gereken özenin gösterilmesi hatırlatıldıktan sonra kazadan harbe yapılması istenen katkılar ifade edilmiştir. Halep Eyaleti'nin geneline düşen toplam 500 kişilik seçkin süvari asker içinden Antakya Kazası'na düşen miktarın 75 kişi olduğu emredilmiştir. Toplanması emredilen bu askerin mecbûrî veya zorla değil de sultana muhabbet besleyen, devletin birliği ve bütünlüğünü destekleyen, yapacağı işin şuurunda olan kişiler arasından seçilmesi önemle vurgulanmıştır¹². Fakat talep edilen askerin zamanında gönderilmemesi üzerine 16 Temmuz 1828 tarihinde gönderilen buyruhduda ise Antakya'dan talep edilen 75 süvarinin henüz Halep'e ulaşmadığı, söz konusu askerin eksiksiz ve tam teçhizatlı bir şekilde süratle eyalet merkezine gönderilmesi kesin bir dille bildirilmiştir¹³.

Halep Valisi Mehmed Emin Rauf Paşa ve eyalet bünyesinde yer alan tüm yöneticilere hitaben gönderilen 24 Temmuz-2 Ağustos 1828 tarihli fermada, Rusya'ya karşı girişilen harbin ciddiyeti tekrar dile getirilmiş ve daha önceden eyalet genelinden istenen asker ve askerin teçhizi için istenen ücretlere ilaveten yeni talepler dile getirilmiştir. Özellikle de cephede süvarilere duyulan ihtiyaç belirtilerek, Halep Eyaleti'nden toplanabilecek süvarilerin Şark Ordusu Seraskeri Mehmed Said Galib Paşa komutasında görevlendirilmek üzere 1.000 kişilik seçkin, tam teçhizatlı bir muharip gücün hazırlanıp, vakit kaybetmeden gönderilmesi emredilmiştir. Söz konusu 1.000 kişilik askerin yarısının hemen diğer yarısının ise verilecek emirler doğrultusunda gönderilmesi istenmiştir¹⁴. Bu emir üzerine Halep'ten Antakya Kazası'na gönderilen 4 Eylül 1828 tarihli buyruhduda yukarıdaki fermada yer alan emirler kısaca özetlenmiş ve Antakya Kazası'ndan Şark Cephesi'ne gönderilmesi gereken asker sayısının toplamda 150 olduğu ifade edilerek, ilk etapta 75 neferin isteneceği belirtilmiştir. Kaza idarecileri ve ahalisi, hazırlanması istenen askerlerin silah ve atlarını temin etmek, ihtiyaçlarını eksiksiz bir şekilde donatmak ve psikolojik açıdan harbe hazırlamak ile yükümlü tutulmuştur. Ayrıca istenen askerin bir an önce, Şark Cephesi'ne gönderilmek üzere Halep Eyaleti'nin merkezine ulaştırılması istenmiştir¹⁵. Antakya Kazası'ndan Şark Ordusu'na gönderilmesi istenen 75 nefer süvarinin Antakya Yüzbaşı Yusuf Ağa öncülüğünde Erzurum'a ulaşmış olduğu 8 Ocak 1829 tarihli kayıta belirtilmiştir. Fakat bu askerlerin, iklimi sıcak bir memleketten soğuk bir coğrafyaya gitmeleri ve varış mevsimlerinin ise şiddetli kışa denk gelmesi, asker arasında sağlık sorunlarına sebep olmuştur. Söz konusu askerin Erzurum'un havası ve suyuna uyum sağlayamamaları sebebiyle, boşuna bekletilmemeleri için Şark Ordusu Seraskeri Mehmed Said Galib Paşa tarafından tekrar memleketlerine dönmeleri hususunda izin verildiği ve böylelikle muafiyet sağlandığı görülmektedir¹⁶.

1.2. Asker Bedeli

Osmanlı maliyesinde vergi ve benzeri yükümlülüklerin türünü belirleyen bedel, özellikle de XVI. yüzyıldan sonraki süreçte artan nakit ihtiyacı sebebiyle yaygınlık kazanmıştır. Muhtelif

¹¹ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 23, bel. 41; Adem Kara, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14 (2005), s. 127.

¹² Antakya Şer. Sic. 20, vr. 24, bel. 42.

¹³ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 26, bel. 46.

¹⁴ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 31, bel. 55.

¹⁵ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 32, bel. 56.

¹⁶ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 46, bel. 79; A. Kara, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı...", s. 128-129; Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 35.

askerî hizmetlerden muafiyet sağlayan bedel uygulamalarının amacı ise devletin veya ordunun gerekli ihtiyaçlarını karşılama ve nakde duyulan ihtiyacı azaltmaktır¹⁷. Ayrıca bazı zamanlarda firar eden asker vakalarının artması üzerine, zorunluluk esası ile askere alınanların yerine mesleği askerlik olan, güvenilir ücretli savaşçılar görevlendirilmekteydi. Bu savaşçıların aylık ücretleri ve iâşe masrafları ise “bedel-i askeriyye” vergisi adı altında eyaletlerden toplanmaktaydı¹⁸. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sebebiyle Osmanlı topraklarındaki eyalet ve kazalara asker bedelini karşılamaları konusunda da çeşitli fermanlar gönderilmiştir. Halep Eyaleti’nden Antakya Kazası Mütesellimi Hıfzı Ağa’ya gönderilen 28 Ocak 1828 tarihli buyruhduda Rumeli Ordusu için daha önceden talep edilen asker bedelinin geri kalanı talep edilmiştir. Eyalet bünyesinde yer alan Antakya Kazası’nın hissesine ise 32.000 kuruşluk bir meblağ isabet ettiğini ve bu miktarın Antakya Kazası’nın nahiye ve köylerine bölüştürülerek toplanması istenmiştir¹⁹.

Halep Eyaleti’ne gönderilen 8-16 Mart 1828 tarihli bir ferman; Mora ve diğer Akdeniz adalarında 1821 yılından beri Rumların çıkarmış olduğu huzursuzluklara gönderme yaparak, Rumların İngiltere, Fransa ve Rusya’dan almış oldukları silah yardımlarıyla Osmanlı Devleti’ne karşı başlatmış oldukları isyan hareketlerine değinmiştir. Fermana da belirtildiği üzere İngiltere, Fransa ve Rusya’nın büyükelçilerince dile getirilen Rumların bağımsızlık istekleri Bâbîâlî tarafından sert bir dille reddedilmiş olmakla beraber, bu isteklerin harbe delalet sayılacağı Halep’e bildirilmiştir. Çıkması muhtemel bu harp Halep Eyaleti’ne bildirilirken önemle vurgulanan hususların başında, Rusya’ya karşı verilecek mücadelenin bir gaza ve cihat olduğu ve bu durumun halka anlatılması meselesiydi. Ayrıca Rusya ile bir harbe girilmesi durumunda eyalet sınırları içindeki kaza ve nahiyelere bildiriler vasıtasıyla devletin gaza ve cihada giriştiğinin altı çizilmiş ve sefer organizasyonunda halktan talep edilecek insan kaynağı, silah, mühimmat ve diğer ihtiyaçların hazırlanmasında özen göstermeleri önemle vurgulanmıştır. Ayrıca Rusya ile yapılacak olan harbin masraflarında kullanılmak üzere eyaletlere bölüştürülen asker bedelinin Halep Eyaleti’nin geneline düşen miktarı 500.000 kuruş (1.000 kese akçe) olarak ifade edilmiştir. Fermana da belirtildiği üzere söz konusu 500.000 kuruşun iki taksit şeklinde ve eyaletin tüm kaza ve nahiyelerinin gelirleri oranında bölüştürülmesi emredilmiştir²⁰. Akabinde Halep Eyaleti Beylerbeyi Mehmed Emin Rauf Paşa tarafından Antakya Kazası Mütesellimi İbrahim Ağa ve kaza ileri gelenlerine hitaben gönderilen 6-8 Mayıs 1828 tarihli bir buyruhdulara göre Antakya Kazası’nın payına düşen miktar 75.000 kuruş olarak hesaplanmıştır. Söz konusu 75.000 kuruşun iki taksit halinde ve hızlı bir şekilde toplanması talep edilmiştir²¹.

1829 yılına gelindiğinde daha önceki tarihlerde Halep’in genelinden istenen 500.000 ve Antakya Kazası’nın hissesine düşen 75.000 kuruşluk asker bedelinin ilk yarısının gönderildiği fakat ikinci yarısının toplanamadığı veya eksik toplandığı anlaşılmaktadır²². Nitekim 5 Mayıs 1829 tarihinde kazaya gönderilen buyruhduda asker bedeli ile beraber 7.080 kuruş menzil ücreti ile muhtelif hizmetler için yapılan harcama kalemi de eklenmiştir. Buna göre Antakya

¹⁷ Feridun Emecen, “Bedel”, *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 301

¹⁸ Niyazi Kayacı Boyacı, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Doğu Cephesi’nde İnsan Kaynakları Seferberliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 11.

¹⁹ *Antakya Şer. Sic.* 19, vr. 85, bel. 143.

²⁰ *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 7, bel. 13;

²¹ *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 8, bel. 14-15.

²² Halep Mütesellimi tarafından Sadaret’e gönderilen 28 Ekim 1829 tarihli bir belge, Halep Eyaleti’nden Şark Ordusu’na gönderilmek üzere istenen 500.000 kuruş (1.000 kese akçe) asker bedelinin yarısının gönderildiği fakat Halep ve Antakya havalisinde başgösteren ayaklanmalar sebebiyle diğer yarısının toplanamadığı ifade edilmiştir. Bahsi geçen ayaklanmaların bastırıldığı ve asker bedeline dair kalan miktarın peyderpey ödeneceği belirtilmiştir (BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *HAT. (Hatt-ı Hümayun)*, nr. 1038/42995-H, 29 R 1245 (28 Ekim 1829).

Kazası'na isabet eden toplam 82.080 kuruştan oluşan masraf bedelinin kaza merkezi ve köylerine bölüştürülerek toplanması istenmiştir.

Tablo 1. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi için Antakya Kazası'na bağlı köylerden toplanan asker bedeli²³.

Köyün Adı	Kuruş	Para ²⁴
Şeyhköy	2.125	-
Cidaliye	1.062,50	-
Sofular	708,25	5
Hayno	531,25	-
Turfanda	531,25	-
Salkıya	708,25	5
Mârsû	354,25	7
Mışhâne	2.125	-
Karbeyaz	1.062,50	-
Bâyra	265,50	5
Türkmânlar	1.416,50	7
Kal'a-yı Kusayr	531,25	-
Sağriye/Saferiye	1.416,50	7
Kefer'âbil	531,25	-
Fılincâr	1.416,50	7
Hanne	1.062,50	-
Bâşiriye	1.062,50	-
'Ayn-ı Fevvâr	354,25	7
'Allâniye	1.062,50	-
Kalânûs	1.062,50	-
Mikâbrus	1.416,50	7
Babatorun	531,25	-
Düveyr	1.416,50	7
Baksânûs	2.833,25	5
Kişkinîd	1.416,50	7
Mağdele	1.416,50	7
Türkmân Mezra'ası	531,25	-
Cünte	1.416,50	7
Suriye	1.416,50	7
Fâtikiye	1.416,50	7
Kanâbîr	1.062,50	-
Fenk	2.125	-

²³ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 61, bel. 106.

²⁴ 40 para=1 kuruş (Ali Akyıldız, "Para", TDVİA, C. 34, İstanbul 2007, s. 164).

Kurye	354,25	-
Ermence	1.062,50	-
Bâbıtra	1.062,50	-
Basılka	1.062,50	-
Kârsû	2.125	-
Büyükburç	531,25	-
‘Afsiyye	708,25	5
Kürt Mezra‘ası	531,25	-
Toprakhisar	1.416,50	7
Ferzele	531,25	-
Ziyâret	531,25	-
Bohşîn	708,25	5
Bedenbâ	797	-
Kozluca	265,50	5
Dânişma	1.062,50	-
Sabûhiyye	708,25	5
Telhabeş	531,25	-
Gökçegöz	354,25	-
Ağcurun	531,25	-
Nârlıca	354,25	-
Betrîn	354,25	-
Com	531,25	-
Hâcı Pâşâ	708,25	5
Alakend	354,25	-
Betâtîn	265,50	5
Mîrâs/Miyrâs	265,50	5
Güzelburç	1.062,50	-
Sünbari	1.062,50	-
‘Aydî	531,25	-
‘Âkliyye	708,25	5
Karâksiyye	1.062,50	-
Kilisâcık	708,25	5
Bâ[r]barûn	531,25	-
Tüleyl-i Hanbelâs	708,25	5
Yâylacık	531,25	-
Selderân	1.416,50	7
Orhâniye	265,50	5
Deyr-i Sa‘dân	265,50	5

Kavvâsiyye	265,50	5
Mengûliyye	265,50	5
Hüseyinlü	265,50	5
Sâyılca/ Sâyılca	708,25	7
Muğîrlu	1.062,50	-
Tarâşe Kabaklı	265,50	5
Zeytûniye	7.437,50	-
Mısrâkiyye	708,25	5
Muğîrûn	1.062,50	-
Levşiye/ Lûşiyye	708,25	5
Cüdeyde	354,25	-
Kabûsiyye	708,25	5
Hâcc Habîblü	2.125	-
Yoğunuluk	3.187,50	-
	82.074,50	220
Toplam	82.080 kuruş	

Halep Eyaleti'nden Antakya Kazası'na gönderilen 20 Ekim 1829 tarihli buyrulududa orduya katılmak üzere gönderilecek Mansûre Askeri'nin 125 neferinin yol harçlıkları ile giyim-kuşam masraflarının Antakya ahali tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. 125 askerin her biri için 200'er kuruş olmak üzere toplamda 25.000 kuruşun kısa sürede kazadan toplanıp eyalet merkezine gönderilmesi emredilmiştir²⁵. Fakat sonraki yazışmalarda toplanması istenen miktarın zamanında toplanmadığı ve kaza yöneticilerinin bu konudaki rehabet ve gayretsizliklerinden yakınılmıştır. Zira 125 asker için toplanması istenen bedelin, Antakya Kazası'nın merkez nahiyesinden 24 ve Kuseyr Nahiyesi'nden 15, toplamda sadece 39 neferin 7.800 kuruşluk bir masrafı toplandığı belirtilmiştir. Geri kalan 86 neferin 17.200 kuruşluk masrafının ise kısa sürede toplanıp gönderilmesi istenmiştir²⁶.

Halep Eyaleti'ne gönderilen 11 Kasım 1828 tarihli ferman, daha önce istenen 1.000 nefer süvari askerin 500'ünün gönderilmiş olduğunu ve geri kalan 500 neferin ise gönderilmemesini belirtmiştir. Söz konusu askerin bedeli nefer başına 250 kuruş olmak üzere toplamda 125.000 kuruşun eksiksiz bir şekilde toplanıp Şark Ordusu'na gönderilmesini emredilmiştir. Belirtilen süvari asker bedelinin istenmesi üzerine Antakya hissesine düşen asker bedeli 75 asker üzerinden, asker başına 250 kuruş olacak şekilde ve toplamda 18.750 kuruş olarak hesaplanmıştır²⁷. 18 Kasım 1829 tarihinde de yine eyalet merkezinden Antakya Kazası idarecilerine hitaben yazılan buyrulududa Şark Ordusu'na daha önce gönderilen asker bedeli sonrası yapılan masraflar neticesinde mübaşirlik hizmetleri ve Asâkir-i Mansûre Mübaşiri Selim Ağa'nın masrafları ile 33.023 kuruşluk bir ihtiyacın hasıl olduğu ve bu miktarın ise 22.150 kuruşluk kısmının Antakya Kazası hissesine düştüğü ifade edilmiştir. Yine bu meblağın eksiksiz ve serian toplanıp eyalet merkezine gönderilmesi gerektiği hatırlatılmıştır²⁸.

²⁵ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 69, bel. 127.

²⁶ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 69, bel. 130.

²⁷ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 45, bel. 76; Antakya Şer. Sic. 20, vr. 46, bel. 77; A. Kara, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı...", s. 128; T. Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri...*, s. 35.

²⁸ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 69, bel. 128; Antakya Şer. Sic. 20, vr. 69, bel. 129.

2. Antakya Kazası'nın Asker Sevkiyatındaki Katkıları

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin ilanıyla beraber, Halep ve Şam gibi büyük eyaletlerdeki askerî hareketlilikler baş göstermeye başladı. Bu bağlamda Arap Yarımadası ile İstanbul arasında gerçekleşen askerî sevkiyatlar ve benzeri organizasyonlar açısından stratejik bir konuma sahip olması bakımından Antakya Kazası önemli görevler üstlenmiştir. Zira hem karadan ve hem de Süveydiye ve İskenderun limanları üzerinden gerçekleştirilen sevkiyatlarda kaza yöneticileri aktif rol üstlenmişlerdir.

Antakya Kazası'ndan yapılacak olan askerî sevkiyatlara dair ilk kayıtlardan biri 27 Şubat-25 Nisan 1828 tarihiyle kazaya gönderilen bir buyruktur. Bu kayıt, Şam'dan yola çıkıp İstanbul'a ulaştırılması istenen 1.000 kişilik bir Mansûre kuvvetini haber vererek, bu askerinin İstanbul'a varıncaya kadar yol üzerindeki idarî birim yöneticileri tarafından kendilerine refakat edilmesi, sevk edilen askerinin güvenli ve hızlı bir şekilde ulaştırılmaları önemle vurgulanmıştır. Söz konusu askerî kuvvetin, iki kısma bölünerek sevk edilmesi, bu askerinin geçiş güzergahındaki halka huzursuzluk vermemesi için sorumlu yönetici ve komutanların dikkatli olmaları hatırlatılmıştır²⁹.

Şam'dan gönderilecek Mansûre Askeri ile ilgili 30 Nisan 1828 tarihinde yeni bir ferman sureti kaleme alınarak, askerinin güvenli bir şekilde ve ihtiyaçlarının da karşılanarak İstanbul'a ulaştırılması gündeme alınmıştır. Askerinin kara yoluyla mı yoksa deniz yoluyla mı sevk edileceğine dair bir malûmât verilmemekle beraber, yolda güvenli bir şekilde yürümesi için 1.000 kişilik neferin yarısı Binbaşı Mehmed Ağa ve diğer yarısı ise Kolağası Mehmed Ağa'nın idaresine bırakılmıştır. Antakya Kazası yöneticilerine hitaben kaleme alınan buyruktada ise askerinin kendilerine doğru yürüyüş halinde olduğu ve ulaşmaları durumunda kaza sınırları dahilinde herhangi bir saldırıya uğramaması, askere yiyecek ve hayvanlara birer gecelik yem sağlanması ile konaklanması için tedbirlerin alınması emredilmiştir. Yine bahsi geçen askerlerin Antakya Kazası hudutlarından çıktıktan sonra, Belen'e kadar kaza yönetiminin sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ihtiyaç durumunda askerlerin ağırlıklarının taşınmasını kolaylaştırması için 20 baş yük hayvanının verilmesi de emredilmiştir³⁰.

Şam Eyaleti'nden İstanbul'a gönderilmesi istenen 1.000 nefer askerinin, 1828 yılının Ocak-Temmuz ayları arasında Antakya Kazası üzerinden geçişi sağlanmıştır. Verilen emirler doğrultusunda geçen askerinin ihtiyaçları karşılanarak bedelleri kaydedilmiştir. Yapılan masraflar arasında; 44 çift yemeni ve benzer kaleminden masraflar için 569,25 kuruş, askerlerin mihmandarına verilen hizmet için 50 kuruş, ekmekçiler ve kasaplardan alınan ekmek ve et için 5.001 kuruş harcama yapılmıştır³¹. Bunların yanı sıra Keseb ve civar iskelelerindeki askere cephaneye ve zahire bedeli olarak 6.580 kuruş, Süveydiye İskelesi'ndeki mevcut askere ilaveten takviye gönderilmesi ve bu askerinin cephaneye ve zahire masrafları için 3.000 kuruş verilmiştir. Yukarıdaki harcamaların yanında, Antakya Kazası'nın merkez ve köylerine 37.500 kuruşluk asker bedeli belirlenmiş, bu miktarın 12.500 kuruşu kaza merkezine ve 25.000 kuruşu da kaza dahilinde yer alan köylere taksim edilmiştir³².

Şam'dan gönderilen 1.000 kişilik Mansûre Askeri'nin sevkiyat organizasyonundaki katkılarından sonra Antakya Kazası yöneticileri, 1828 yılı Eylül ayında yeni bir sevkiyat ile vazifelendirilmiştir. Halep Eyaleti'nden 21 Eylül 1828 tarihinde İstanbul'a yazılan bir kayıta; evvelden istenen 200 Mansûre Askeri'nin Ömer Ağa maiyetinde donatıldığı ve sevkiyata hazır olduğu belirtilmiştir. Askerinin Halep'ten İstanbul'a giderken Antakya Kazası'na uğrayacağı haber verilerek, gelecek olan askere yiyecek ve hayvanlara birer gecelik yem sağlanması ve

²⁹ Antakya Şer. Sic. 19, vr. 94, bel. 160; Antakya Şer. Sic. 19, vr. 95, bel. 162.

³⁰ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 6, bel. 12; Antakya Şer. Sic. 20, vr. 58, bel. 97; Antakya Şer. Sic. 20, vr. 65, bel. 117.

³¹ Ekmek ve et için yapılan harcamaya Antakya Kazası'ndaki askerinin de dahil olduğu ayrıca belirtilmiştir.

³² Antakya Şer. Sic. 20, vr. 19-20, bel. 35.

yolculuklarını kolaylaştıracak yardımların yapılması istenmiştir³³. Yine 1829 yılı Mart ayında Kudüs ve Gazze'den toplanmış olan birliklerin İstanbul'a varıncaya kadar yol güzergahındaki kazalarda konaklama ve birer gecelik yem ve yiyeceklerinin karşılanmasını emreden buyruldu Antakya Kazası yöneticilerine de ulaştırılmıştır. Buna göre söz konusu askerlerin Antakya'ya ulaşmaları durumunda ihtiyaçlarının karşılanmasını ve güvenli bir şekilde kaza sınırlarından geçirilerek yolcu edilmesi belirtilmiştir³⁴.

3. Harp İhtiyacının Antakya Kazası'na Paylaştırılması

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin ilanı ve sonrasında harp etkisinin artmasıyla beraber Anadolu ve Rumeli'deki eyaletler ve bu eyaletlerin idaresindeki kazalara gönderilen emirnameler ile devletin yükü hafifletilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda İstanbul'dan Halep Eyaleti'ne gönderilen ihtiyaç listeleri ise Halep'e bağlı alt idarî birimlere bölüştürülerek pay edilmiştir. Harp ihtiyacı için 30 Temmuz 1828 tarihinde Halep Eyaleti yöneticilerine gönderilen fermanla, Serasker Mehmed Said Galib Paşa komutasındaki Şark Ordusu'nun 1828 yılı tayînâtı için kendilerine düşen masraf listesi sunulmuştur. Ferman gerekli olan tayînâtın mübâyaasında uygulanacak fiyatları bildirmiş ve toplanan ihtiyaçların kısa süre içinde görevli yöneticilerce organize edilerek orduya ulaştırılmasını emretmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, harp zamanlarında cephedeki ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için geniş ölçekli satın alımlar (mübâyaa) gerçekleştirir ve bu alımları belirlediği geçerli fiyat (rayiç) üzerinden yapardı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde de benzer bir satın almayı Halep Eyaleti'nde de uygulayan Osmanlı Devleti, 1828 yılına mahsuben Halep'ten istemiş olduğu ordu ihtiyaçları için fiyat belirlemiştir. Buna göre 3'er kuruştan 5.000 re's koyun (ağnam) ve nakliyat masrafları da dahil olmak üzere kile fiyatı 25 paradan 20.000 kile arpanın (şair) Halep Eyaleti dahilindeki tüm kazalardan toplanıp eyalet yönetimine teslim edilmesi istenmiştir³⁵. Ardından 31 Temmuz 1828 tarihinde ise eyalete gönderilen emirname ile Şark Ordusu'ndaki askerin ulaşım ve nakliyat işlerinde kullanılmak üzere develere ve deve sürücülerine (sârban) duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir. Emirname, Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Mehmed Said Galib Paşa'ya gönderilmek üzere Halep'ten 150 adet genç ve iş görebilecek nitelikte deve ve aynı sayıda deve sürücüsüne dair ihtiyacı dile getirmekteydi³⁶. Halep Eyaleti'nden istenen deve ve sürücüsü ihtiyacına binaen Antakya Kazası'na gönderilen buyruldu kaza hissesine düşen miktar; 38 deve ve deve sürücüsü, İstanbul kilesi esas alınacak şekilde 4.750 kile arpa ve 1.125 re's koyun olarak bildirilmiştir³⁷.

Bâbiâlî, Şark Cephesi'ne olan uzaklığı sebebiyle Halep Eyaleti'nden istediği koyun, arpa gibi nakliyatları uzun sürecek veya nakilleri fazladan masrafa sebep olacak ihtiyaçları 13 Aralık 1828 tarihli bir ferman ile aynî değil de nakdî olarak toplayacağını duyurmuştur. Zira bu ihtiyaçların Halep'ten Erzurum'a kadar taşınması hem insan kaynağı hem de nakliyat arabaları gerektireceğinden gelirinden çok giderlere sebebiyet vereceği öngörülmüştür. Bu maksat ile istenen 5.000 re's koyunun tanesine 5 kuruş ve arpanın kilesine 3 kuruş fiyat biçilerek nakdî olarak toplanacağı ilan edilmiştir. Fakat talep edilen 150 deve ve sürücülerinin aynen toplanıp gönderilmesi hususunda değişiklik olmamıştır³⁸. Antakya Kazası'nın payına düşen koyun ücreti tanesi 5 kuruştan 1.125 re's koyun ve kilesi 3 kuruştan 4.750 kile arpa bedeli ile 38 deve ve aynı sayıda deve sürücüsünün toplanması emredilmiştir. Fakat 1828-1829 Osmanlı-Rus

³³ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 53, bel. 91.

³⁴ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 58, bel. 99.

³⁵ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 33, bel. 59; A. Kara, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı...", s. 129; T. Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri...*, s. 71.

³⁶ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 32, bel. 57.

³⁷ Antakya hissesine düşen develerin mübâyaaası için deve başına yaklaşık 10,5 kuruş fiyat belirlenmiş ve 38 devenin toplam ücreti ise 400 kuruş olarak hesaplanmıştır (*Antakya Şer. Sic. 20*, vr. 33, bel. 60).

³⁸ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 49, bel. 84.

Harbi'nin 14 Eylül 1829'da Edirne Muâhedesi'yle neticelenmesinden sonra dahi, 29 Ekim 1829 tarihinde Halep Eyaleti'nden Antakya'ya gönderilen buyruhduda daha önceki dönemlerde ordu masrafları için nakdî bedellere çevrilen taksitlerin gönderilmediği ifade edilmiştir. Talep edilen taksitlerin ise ordunun arpa, koyun ve asker bedeli ile Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin elbise masrafları ile ilgili olduğu hatırlatılarak, bu ödeme için Antakya Kazası hissesine düşen miktarın 97.137 kuruş olduğu ve bir an önce toplanıp eyalet merkezi olan Halep'e gönderilmesi istenmiştir³⁹.

4. Antakya Kazası ve Havalisinde Alınması İstenen Tedbirler ve Güvenlik Zafiyetleri

Bâbiâlî, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin ilanıyla başlayan süreçte idaresi altındaki eyalet ve kazalara gönderdiği emirnameler ile harp halinin ciddiyetini ve yöneticilerin dikkatli olmaları hususunda uyarılarda bulunmuştur. Alınması gereken tedbirler ve olası güvenlik zafiyetlerinin oluşmaması için mümkün mertbe yöneticilerin teyakkuz halinde olmalarını önemle vurgulamıştır. Bu manada İstanbul'dan Halep Eyaleti'ne ve Halep'ten Antakya Kazası'na gönderilen birtakım yazışmalar kazada alınması istenen önlemleri bildirmiştir. Özellikle de Antakya Kazası'nın konumu itibarıyla Doğu Akdeniz'e açılan limanlara sahip olması, buradan gelebilecek saldırı ihtimalini doğurmaktaydı. Eyalet merkezi olan Halep'ten defaten Antakya Kazası yöneticileri ile yapılan yazışmalarda ellerinde tezkere olmadan gelip geçen kişilerin yakalanıp, sorgulanması için uyarılarda bulunulmuştur. Örneğin; 3 Ocak 1828 ve 6 Mart 1828 tarihlerinde Halep'ten Antakya Kazası'na gönderilen buyruhdalarda ellerinde mürur tezkeresi (geçiş belgesi) olmayan bazı kimselerin kaza sınırları içinden Halep'e ulaştıkları ifade edilmiştir. Aynı yazışmada yine söz konusu kazanın bölgedeki stratejik önemi hatırlatılarak kaza yöneticilerinin dikkatli olmaları tembih edilmiştir. Benzer olayların meydana gelmesi durumunda kimseye izin verilmemesi ve şüpheli şahısların yakalandıktan sonra Halep'e bildirilmesi emredilmiştir⁴⁰.

24 Mayıs 1828 tarihinde Halep Eyaleti'nden Antakya Kazası Mütesellimi İbrahim Ağa ve diğer yöneticilere hitaben yazılan buyruhduda kaza sınırları dahilinde bulunan Süveydiye ve Keseb iskelelerinin muhafazasına dikkat çekilmiştir. Zira harp sebebiyle bu havalideki askerlerin cepheye sevk edilmesi, iskelelerin gereğinden az asker tarafından korunmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen iskelelerin korunmasında görevli olan 30 nefer asker ile bir bölükbaşının yetersiz olabileceği hatırlatılarak, daha fazla asker bir başbuğ öncülüğünde görevlendirilmesi istenmiştir. Bir yandan bu iskelelerin dikkatli bir şekilde muhafazası bir yandan da iskele yakınlarında ikamet eden halkın hareketlerinden habersiz kalınmaması konusunda uyarılar yapılmıştır. Dolayısıyla iskele muhafazasında görev alacak askerlerin basiretli ve devamlı tetikte olabilecek kimseler arasından seçilmesi talep edilmiştir⁴¹. Bu ve benzeri yazışmalardan anlaşılacağı üzere Osmanlı yöneticileri bir yandan harp sebebiyle Rus ordusu ile mücadele ederken bir yandan da kendi halkı içinden çıkması muhtemel ihanet hadiselerinden de endişe duymaktaydı. Bu sebeple de diğer kazalarda olduğu gibi Antakya Kazası yöneticilerinin de teyakkuzda olmaları ve çevrelerinde olan biten hadiselerden haberdar olmaları konusunda uyarılar yapılmıştır.

Halep Eyaleti'nden Antakya Kazası'na Hafız Ağa isimli bir şahıs aracılığıyla gönderilen 18 Temmuz 1828 tarihli buyruhduda Antakya yöneticilerinin dikkatsizliği sebebiyle muhtelif güvenlik zafiyetlerinin doğabileceğini belirtmiştir. Zira kazadan Halep'e bildirilen istihbarat raporlarına göre Antakya ve havalisinden kimliği belirsiz kişilerin gelip geçtiği ifade edilmiştir.

³⁹ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 68, bel. 125.

⁴⁰ Antakya Şer. Sic. 19, vr. 80, bel. 132; Antakya Şer. Sic. 19, vr. 92, bel. 156.

⁴¹ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 16, bel. 29.

Daha önce de olduğu gibi yine Antakya Kazası'nın önemli bir yol güzergahında olduğu ve bu sebeple de kaza idarecileri, bölgeden gelip geçenlere dikkat etmeleri hususunda uyarılmıştır⁴².

Halep Mütesellimi Ali Bey'den Antakya Kazası yöneticilerine iletmek üzere yazılan 17-26 Ocak 1829 tarihli burulduda ise Süveydiye ve Keseb iskelelerinin denetimi ele alınmıştır. Bu denetimin ise kısa bir süre önce Halep Valiliği'nden Şam Valiliği'ne atanan Mehmed Emin Rauf Paşa tarafından yapılacağı haber verilmiştir. Bahsi geçen iskelelere 5'er kıt'a top yerleştirilmesi ve yine 5'er adet tabyanın inşa edilmesi kararlaştırılarak, olası bir saldırı durumuna karşı istihkâmın sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca iskelelerin Halep Eyaleti kapıcıbaşlarından Mehmed Battal öncülüğünde ve Antakya Kazası'ndan tahsis edilecek teçhizatlı 120 nefer ile takviye edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu askerlerin ayda bir yenileri ile değiştirilecek şekilde nöbet usulüyle iskele muhafazasında durmaları bildirilmiştir. Halep Mütesellimi Ali Bey, yerleştirilecek top ve yapılacak tabyaların yerini önceden hazırlamak amacıyla Abdülbaki-zâde Ahmed adında bir memuru göndermiş ve gerekli düzenlemeleri yapmasını istemiştir⁴³.

Süveydiye ve Keseb iskelelerinin denetimi için yapılan uygulamalar devam etmiş ve 5 Temmuz 1829 tarihinde adı geçen iskelelerde yapılacak olan tabyaların inşasında çalıştırılmak üzere devlet merkezinden iki topçu ustası gönderildiği ve yine tabyalarda görevli 45 topçu neferinin münavebeli şekilde yerleştirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Tabya inşasında görevli asker için gerekli olacak tayinat temin edilirken sadece Antakya Kazası'na yüklenilmemesi gerektiği hatırlatılarak, masrafların Halep Eyaleti'nin diğer kazaları arasında da paylaşılması dile getirilmiştir⁴⁴. Ardından gönderilen emirnameler ile verilen görevlerin harfiyyen yerine getirilmesi ve aksi takdirde görevlilerin azledileceği veya şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı hatırlatılmıştır. Halkın ise görevini yapmaya çalışan yetkililere yardımcı olması ve üzerlerine düşen vazifeleri yerine getirmeleri ifade edilmiştir⁴⁵.

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi için istenen vergiler Halep Eyaleti'nde ayaklanmalara sebep olmuştur. Özellikle de Halep'te ikamet eden ve sık sık devlete karşı gelen Kürt Aşiretleri arasında başlayan ayaklanmalar Halep Mütesellimi Ali Rıza Bey ile Kilis Mütesellimi Mehmed Ağa'nın gayretleri neticesinde bastırılmış ve asiler cezalandırılmıştır. Bu baskından firar edenler kısa sürede Antakya ve Reyhanlı Türkmen Aşiretleri arasına karışarak, bölgede huzursuzluklara sebebiyet vermiştir. Antakya ve çevresinde tekrar birleşen asiler, etraftaki köy ve kasabalarına ani baskınlar yaparak yağma hareketlerine girişmişlerdir. Çevrelerinde maddi hasara sebep olan asilerin bastırılması için Halep ve Şam'dan askerî birlikler sevk edilmiştir⁴⁶. Üzerlerine sevk edilen askere karşı mukavemet eden çapulcu gruplar, özellikle de kendilerine katılmayan Kuseyr Nahiyesi'ne bağlı köylerde maddi zararlara yol açmıştır. Asiler, toplayacakları ganimeti paylaşacaklarına dair propagandalar yaparak ayaklanmanın etkisini arttırmaya çalışmıştır. Hatta yaptıkları zorbalıklar neticesinde kaza müftüsü darp edilerek firara zorlanmış ve yine kazanın defter emini de Asi Nehri'ne atılmak suretiyle boğdurulmuştur⁴⁷.

Ayaklanmalar sürerken Halep Mütesellimi Ali Rıza Bey'in isyan eden Kürt ve Türkmen Aşiretleri üzerinde nüfuz kazanmak, müzakereler yapmak gerekçesiyle padişahтан vezirlik rütbesi talebinde bulunması üzerine bu isteği şüphe ile karşılanmıştır. Bu sebeple Ali Rıza Bey asilerin bertaraf edildiğini ifade ederek, isteğinin gerekçelerini sıralayarak yanlış anlaşılmasının

⁴² *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 27, bel. 48; *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 29-30, bel. 54.

⁴³ *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 47, bel. 80; A. Kara, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı...", s. 129.

⁴⁴ *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 63, bel. 113.

⁴⁵ *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 54, bel. 95.

⁴⁶ BOA. *HAT.* nr. 444/22258-H, 7 R 1245 (6 Ekim 1829).

⁴⁷ BOA. *HAT.* nr. 1232/48006-H, 9 R 1245 (8 Ekim 1829); BOA. *HAT.* nr. 1232/48006-G, 9 R 1245 (8 Ekim 1829).

önüne geçmeye çalışmıştır⁴⁸. Antakya ve havalisinde meydana gelen ayaklanmalarda asiler ile beraber hareket ettiği tespit edilenlerin başında kazanın eski mütesellimlerinden Hacı Hüseyin Ağa ve yakın çevresi gelmekteydi. Hacı Hüseyin Ağa ve beraberindekilerin ayaklanmaları bastırma konusunda pasif kalması ve olayları yatıştırmak için çaba göstermemeleri yargılanmalarına sebep olmuştur. Suçlarını itiraf eden söz konusu kişiler, yapılan yargılamalar neticesinde idam cezasına çarptırılmıştır. Fakat pişmanlıklarını dile getirmeleri ve aynı suçlara tekrar cüret edemeyeceklerine kanaat getirilerek, cezaları sürgün olarak değiştirilmiştir⁴⁹. İsyanın ele başlarının bertaraf edilmesine rağmen sosyal huzursuzluklar bir süre daha devam etmiştir. Özellikle de Antakya halkı ve esnafının devletin koyduğu vergileri bahane ederek taşkınlıklara devam etmesi düzenin sağlanmasını geciktirmiştir⁵⁰.

Halep Valisi Ali Paşa, 10 Kasım 1829 tarihiyle Sadaret'e yolladığı bir mektubunda Antakya ve havalisinde başlayan ayaklanmaların bastırıldığını ve masrafının ise yine Antakya ahalisi ile bölgedeki Türkmen aşiretlerinden tazmin ettirildiğini belirtmiştir⁵¹. Ayaklanma sırasında asilerin Antakya Müftüsü Şemseddin-zâde Mehmed Efendi'yi katletmeye yönelik girişimleri üzerine istifa eden müftünün yerine Nakibüleşraf Hacı Hasan Efendi tayin edilince, boşalan Nakübüleşraflık makamına da Emin Efendi-zâde Hacı Mustafa Efendi atanmış ve bozulan düzen yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır⁵².

5. Kaza Yönetiminden Kaynaklı Organizasyon Problemleri

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin ilanından önce Anadolu ve Rumeli'de bulunan eyalet, sancak ve kaza yöneticilerine hitaben harp organizasyonu için gönderilen memurların halka zulm etmemesi veya kendi masraflarını reaya yüklememesi için emirnameler gönderilmiştir. Ayrıca bu tür hareketlerde bulunan yöneticilerin ise reaya tarafından tahrir edilerek merkeze bildirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu manada Anadolu'nun sağ kolu üzerinde bulunan Halep Eyaleti ve kazalarına da ulaşan fermanlarda devletin itibarı ve halkın güvenliği konusunda titizlik gösterilmesi önemle vurgulanmıştır⁵³.

İstanbul'dan Halep Eyaleti ve eyalet dahilindeki kaza ve nahiyelerdeki yöneticilere hitaben yazılan 5-14 Mayıs 1829 tarihli fermanla 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne binaen talep edilen nakdî ücretlerin toplanması sırasında yöneticiler tarafından halka haksızlıklar yapıldığı ve devlet emriymiş gibi gösterilen sahte evraklar düzenlendiği ifade edilmiştir. Sultanın emri üzerine bu tür işlere bulaşan ve devletin itibarını zedeleyen zorbalardan bir an önce yakalanıp soruşturulması ve gereken cezalarının verilmesi istenmiştir. Ayrıca eyalet dahilindeki alt idarî birimlerde harp durumunu fırsata çeviren bazı kimselerin devlet aleyhinde propagandalar yaptığı belirtilerek, halkın kışkırtılmaya çalışıldığı ve bu sebeple de yöneticilerin teyakuzda olmaları hatırlatılmıştır⁵⁴.

Sefer organizasyonu için toplanan masrafların devamlı bir şekilde yöneticiler veya alt birimdeki memurlar tarafından sûistimal edildiği yapılan yazışmalara yansımıştır. 14 Haziran-2 Temmuz 1829 tarihiyle duyurulan genel emirnamelerde de sefer masraflarının toplanırken yöneticilerin halktan fazla vergi topladığına dair raporlar alındığı ve ilaveten bu tür vakalara karışan yöneticilere ağır yaptırımlar uygulanacağı belirtilmiştir. Görevli memurların sefer için tayinat toplarken veya sefere giderken geçiş güzergahı üzerindeki yerleşim yerlerinden birer gecelik yem ve yiyecekleri dışında, fazlaca yiyecek ve yem aldıklarına dair şikayetlerin

⁴⁸ BOA. HAT. nr. 1232/48006-E, 9 R 1245 (8 Ekim 1829); T. Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri...*, s. 108.

⁴⁹ BOA. HAT. nr. 444/22258-C, 13 CA 1245 (10 Kasım 1829).

⁵⁰ BOA. HAT. nr. 444/22258-B, 15 CA 1245 (12 Kasım 1829).

⁵¹ BOA. HAT. nr. 444/22258, 13 CA 1245 (10 Kasım 1829).

⁵² BOA. HAT. nr. 444/22258-A, 13 CA 1245 (10 Kasım 1829).

⁵³ *Antakya Şer. Sic.* 19, vr. 69-70, bel. 120.

⁵⁴ *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 60, bel. 105.

bildirildiği ifade edilmiştir. Bu sebeple de devlet yönetimi, bu vakalara karışan memurların tespit edilip ağır uygulamalar ile cezalandırılmasını emretmiştir⁵⁵. Benzer hadiselerin Antakya Kazası'nda da yaşandığı ve halkın memurların tutumundan muztarip olduğuna ilişkin kayıtlar tutulmuştur. Zira 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin yaşandığı dönemde Antakya Kazası'ndaki önemli sosyal problemlerin başında, görevli memurların savaş ihtiyaçlarını karşılarken halka yüklemiş oldukları fazla masrafların olduğu belirtilmiştir. 11 Temmuz 1829 tarihli bir kayıta da belirtildiği üzere harp için görevlendirilmiş veya başka türlü görevlerle kazalara uğrayan yöneticilerin görevlerini kötüye kullandıkları belirtildikten sonra, halkın memurlara su dışında yem ve yiyecek vermemesi, bu memurların kendi ihtiyaçları için gerekli olabilecek masrafları kendi bütçelerinden karşılamaları istenmiştir⁵⁶.

Yukarıdaki hadiselere benzer şikayetler 4 Ekim 1829 tarihinde yapılan yazışmaya da yansımıştır. Nitekim kazada görevli yönetici ve memurların görevlerini hakkıyla icra etmemeleri, bölgede otorite boşluğuna neden olmuş, Antakya ve havalisinde eşkıyalık vakalarının zuhur ettiği ve bu başıboş kimselerin isyanlar çıkardığı ifade edilmiştir⁵⁷. Ayrıca Antakya'ya gönderilen 6 Ekim 1829 tarihli bir kayıta Antakya Mütesellimi Hacı Hüseyin Ağa'nın harbin devam ettiği süreçte görevini kötüye kullandığı ve halka ağır yaptırımlar uyguladığı bildirilmiştir. Hacı Hüseyin Ağa, özellikle de bölgede etkin bir güç olan Ricatlu Aşireti ile iş birliğine girişmiş ve daha önceki aylarda harp gerekçesiyle toplamış olduğu erzak ve mühimmatı bahsi geçen aşirete peşkeş çektiği gerekçesiyle azledilmiştir. Azledilmesinden sonra mütesellimin sefer organizasyonu için toplayacağı veya devletin buyruğuymuş gibi halka yükleyeceği yükümlülüklerin geçerli olmadığı ilan edilerek, yerine Ali Ağa tayin edilmiştir⁵⁸.

6. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin Sona Ermesi ve Antakya'ya Bildirilmesi

Rusya'nın 26 Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne karşı ilan ederek başlattığı harp süreci yaklaşık 2 yıl sürdü ve bu süreç resmi olarak 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan Edirne Muâhede-i ile sona erdi. Osmanlı Devleti muâhede şartları gereğince Eflak, Boğdan ve Sırbistan'da kurulacak özerk yönetimleri kabul etti. Ayrıca yenilen taraf olması sebebiyle Rusya'ya tazminat ödemeyi taahhüt etti⁵⁹.

Harbin başlangıç safhasında eyalet ve kazalara gönderilen fermanlar ile sefer organizasyonunu sağlamaya çalışan Osmanlı yönetimi, harbin sonuçlanma safhasında da aynı yöntemi uygulayarak, barış ortamını temin etmeye çalışmıştır. 1829 yılı Eylül ayı ortalarında imzalanan Edirne Muâhede-i hükümlerinin ve barış ortamı haberinin Antakya Kazası'na ulaşması ortalama bir ay sonra gerçekleşmiştir. Nitekim İstanbul'dan Halep Eyaleti idarecilerine hitaben gönderilen 10-19 Ekim 1829 tarihli ferman; Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yaklaşık iki senedir devam edegelen 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin devletlerarasında yapılan müzakereler ve nihayetinde yapılan muâhede neticesinde sona erdiği bildirilmiştir. Harbin sona erdiğini gerek eyalet yönetiminin ve gerekse reayanın alınan kararlara göre sulh ortamına uyması gerektiğini ifade eden ferman, harbin bitmesiyle beraber cepheden dönen neferlerin tamamının tahliye edilmesine kadar eyalet dahilindeki tüm görevlilerin buldukları mevkilerde nöbet tutmasını ve gelecek iradeler ile hareket etmesini

⁵⁵ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 51, bel. 89; Antakya Şer. Sic. 20, vr. 52, bel. 90; Antakya Şer. Sic. 20, vr. 54, bel. 95; Antakya Şer. Sic. 20, vr. 54-57, bel. 95.

⁵⁶ Antakya Şer. Sic. 21, vr. 26, bel. 63.

⁵⁷ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 67, bel. 123.

⁵⁸ Ali Ağa da tayin edildikten yaklaşık 5 ay sonra, benzer sebeplerden dolayı Şubat 1830'da azl edilmiş ve yerine Ali Yaver Bey Antakya mütesellimi olarak görevlendirilmiştir (Antakya Şer. Sic. 20, vr. 66, bel. 120).

⁵⁹ Şerafettin Turan, "Edirne Antlaşması", TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), C. 10, İstanbul 1994, s. 442-443; Edirne Muâhede-i'nin sulh-nâme metni için bk. Ferik Ahmed Muhtar Paşa, Türkiye Devleti'nin En Mühim ve Meşhûr Esfârından Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhede-i -Vakitsiz Seferin İbret ve İntibâh Dersleri-, (Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Çaparlar-Eda Çaparlar-Yahya Avcı), C. II, Kitabevi, İstanbul 2019, s. 257-266.

emretmiştir. Sulh ortamını bozacak davranışların olmaması için yapılan muahedenin idareciler tarafından halka detaylı bir şekilde izah edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Özellikle de Rus tüccarlarına veya eyaletteki Rus ziyaretçilerine karşı herhangi hasmane bir davranışta bulunulmaması önemle vurgulanmıştır⁶⁰.

SONUÇ

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi, XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanmış olup, Balkanlar'dan Kafkasya'ya uzanan geniş bir coğrafyayı etkisi altına almıştır. Bir süredir dostane süren Osmanlı-Rus ilişkileri, 1821 Mora isyanı ile başlayan ayaklanmalar süreciyle bozuldu. Ayaklanmalar devam ederken İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ortak filolarından oluşan donanmanın 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin Limanı'nda Osmanlı Donanması'nı ani bir baskın ile yakması devletler arasında siyasi krize sebep oldu. Bu kriz, özellikle de Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasına, karşılıklı ultimatolar verilmesine yol açtı. Donanmasının neredeyse tamamını kaybeden Bâbüâli'nin tazminat talep etmesi üzerine uzun zamandır bahane kollayan Rusya, 26 Nisan 1828'de harp ilan ederek, iki gün sonra 28 Nisan'da Osmanlı toprakları olan Memleketeyn (Eflak-Boğdan)'i işgale başladı. Buna karşılık Osmanlı Devleti ise 20 Mayıs 1828 tarihinde zorunlu bir şekilde harbe girdiğini ilan etti. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi, yaklaşık iki yıl sürdükten sonra 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Muâhede'siyle sonuçlandı. Yapılan muâhede şartları ile Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki Eflak, Boğdan ve Sırbistan'daki yetkileri kısıtlanmakla beraber, Yunanistan'ın bağımsızlığının önündeki engeller kaldırılmış oldu.

Osmanlı Devleti'nin Halep Eyaleti'ne bağlı Antakya Kazası'na, harp hazırlığına dair ilk emirname 11 Ocak 1828 tarihinde ulaşmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sefer organizasyonu kapsamında Antakya Kazası'ndan cephede muharip güç olarak kullanılmak üzere asker veya gerektiğinde asker bedeli talep edilmiştir. Bunun dışında cephedeki ordunun iâşe ihtiyacı için muhtelif erzak kalemleri toplanmaya teşebbüs edilmişse de kazanın cephelere uzaklığı sebebiyle aynı talepler nakdî bedellere çevrilmiştir.

Antakya Kazası'nın sefer organizasyonuna yapmış olduğu aynî ve nakdî katkıların yanı sıra Halep, Şam, Kudüs ve Gazze ile İstanbul arasında yapılacak olan askerî sevkiyatlarda da önemli bir durak noktası olmuştur. Zira söz konusu yerleşim yerlerinden cepheye gönderilmek üzere toplanmış olan askerin güzergahındaki önemli menzillerden biri Antakya Kazası idi. Gelen emirnameler doğrultusunda sevkiyatı yapılacak olan askerlerin kaza sınırlarına ulaşması durumunda iâşe ve ibâtesi, hayvanlarına yem sağlanması ve güvenli bir şekilde bir sonraki menzile ulaştırılması Antakya Kazası yöneticilerinin sorumluluğundaydı.

Antakya Kazası, Doğu Akdeniz'e açılan kapı durumunda olduğu için kaza sınırları dahilinde olan Süveydiye ve Keseb iskelelerinde olası saldırı ihtimallerine karşı güvenlik önlemlerinin alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca kazanın önemli ticaret ve hac yolu güzergahı üzerinde olması beraberinde birtakım önlemler alınmasını gerektirmiştir. Bu manada Halep Eyalet merkezine ulaşan istihbarat raporlarında kimliği belirsiz eşhasın Antakya ve havalisinden geçtiğinin bildirilmesi üzerine, kaza idarecilerinden geçiş belgesi (mürur tezkeresi) olmayanların geçişini engellemek amacıyla yolların denetimini arttırmaları istenmiştir.

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sebebiyle Halep Eyaleti'nden toplanan vergiler bölgede yaşayan Kürt aşiretleri arasında ayaklanmalara sebep olmuştur. Halep'teki isyanların bastırılması sırasında firar eden asiler kısa bir süre sonra Antakya ve havalisinde ikamet eden Türkmenlerin arasına karışarak taraflar toplamış ve faaliyetlerine devam etmiştir. Halep ve Şam gibi yakın yerlerden yapılan askerî takviyeler ile bastırılmaya çalışılan ayaklanmalar, asiler ile

⁶⁰ Antakya Şer. Sic. 20, vr. 77-78, bel. 138.

beraber hareket etmeyen kaza sakinlerinin yağmalanmasına ve maddi hasar görmesine yol açmıştır. Ayaklanmaların Antakya Kazası ve havalisine sıçraması ve zamanında önlenememesinde kaza idaresinde çalışmış kişilerin etkisinin olduğu tespit edilerek cezai işlemler uygulanmıştır.

Antakya Kazası yöneticilerinin, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sefer organizasyonundaki katkılarının yanında zaman zaman görevlerini kötüye kullandıklarına dair kayıtlar da kaleme alınmıştır. Zira bazı yöneticilerin sefer organizasyonu kapsamında halktan fazla ücret veya zahire topladığına dair şikayetler yapılmıştır. Ayrıca kaza yönetimi tarafından ordunun ihtiyacı için toplanan tayinatın yine bölgede faaliyet gösteren başıbozuk eşkıyalara peşkeş çekilmesine dair şikayetler alınmıştır. Sefer organizasyonunda görevli memurlardan halktan haksız yere erzak veya para talep eden, görevini suistimal eden memurlar Osmanlı yönetimi tarafından cezalandırılmış veya azledilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. HAT. nr. 1038/42995-H; 444/22258-H; 1232/48006-H; 1232/48006-G; 1232/48006-E; 444/22258-C; 444/22258-B; 444/22258; 444/22258-A.

Antakya Şer'iyeye Sicili 19; 20; 21.

Tetkik Eserler

Akyıldız, Ali, "Para", *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 163-166.

Beydilli, Kemal, "Vak'a-i Hayriyye", *TDVİA*, C. 42, Ankara 2012, ss. 454-457.

Boyacı, Niyazi Kayahan, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Doğu Cephesi'nde İnsan Kaynakları Seferberliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Çakın, Naci, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III'ncü Cilt 5'nci Kısım Eki -Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829) Etüt-*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.

Dördüncü, Muharrem, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 1 (Haziran 2001), ss. 73-89.

Emecen, Feridun, "Bedel", *TDVİA*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 301.

Ferik Ahmed Muhtar Paşa, *Türkiye Devleti'nin En Mühim ve Meşhûr Esfârından Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhede-i Vakitsiz Seferin İbret ve İntibâh Dersleri-*, (Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Çaparlar-Eda Çaparlar-Yahya Avcı), C. II, Kitabevi, İstanbul 2019.

Kara, Adem, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14 (2005), ss. 115-131.

Kurtaran, Uğur, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", *Turkish Studies*, Vol. 7/4 (Fall 2012), p. 2269-2286.

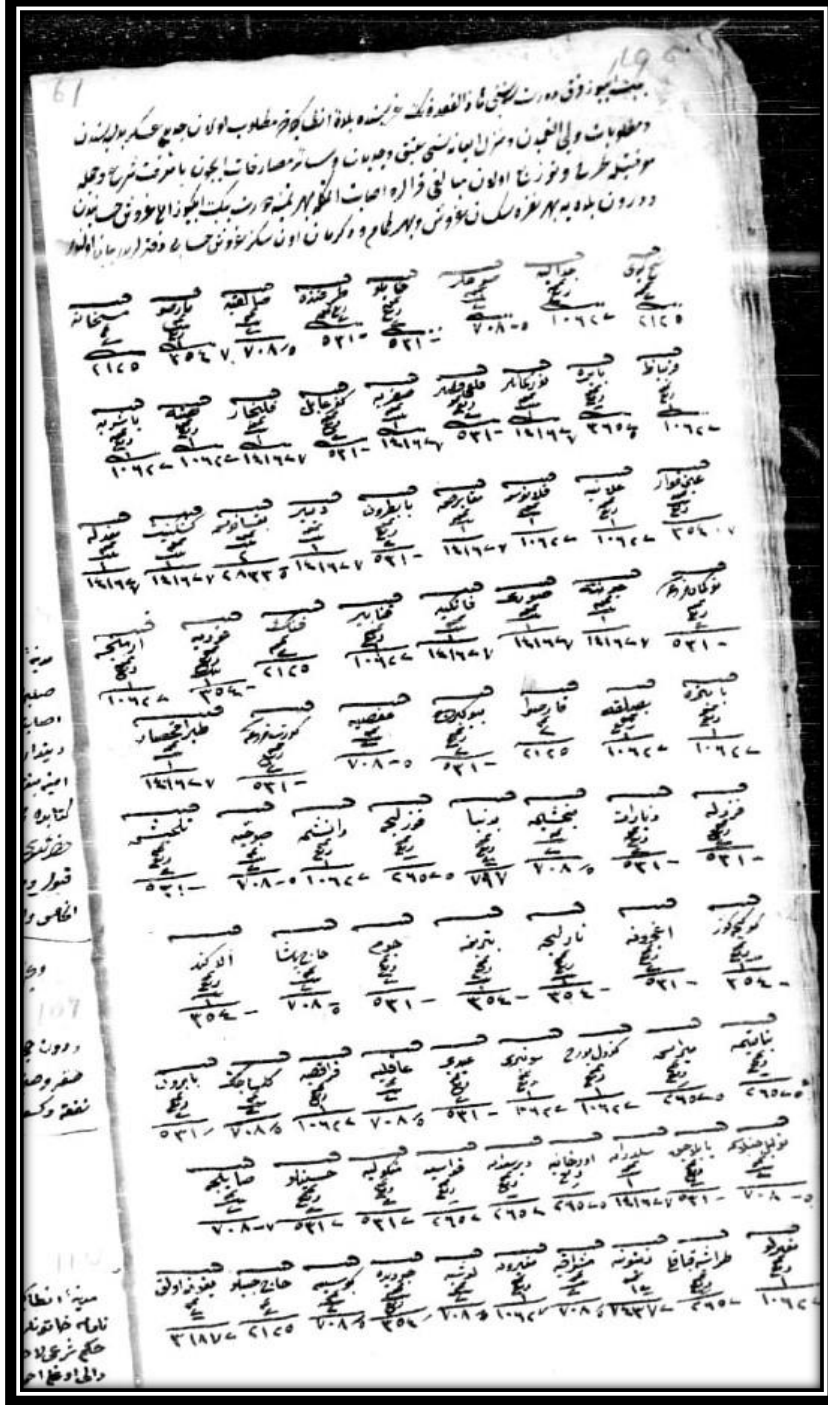
Örenç, Ali Fuat, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi-Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı I-*, S. 46 (2007), ss. 37-84.

Özcan, Tuğrul, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

Toprak, Serap, "1821 Mora İsyanı", *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, S. 6 (2011), ss. 317-328.

Turan, Şerafettin, "Edirne Antlaşması", *TDVİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 442-443.

EK

Ek: 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Antakya Kazası'na bağlı köylerden toplanan asker bedeli⁶¹.

⁶¹ *Antakya Şer. Sic.* 20, vr. 61, bel. 106. Ayrıca ilgili belgenin transkribi için bk. **Tablo 1**.

MİLLİ İRADE DÜŞÜNCESİNİN UYGULAMA ALANI BULMASI: TBMM’NİN AÇILIŞI*

FINDING A FIELD OF APPLICATION OF THE IDEA OF NATIONAL WILL: OPENING OF THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

Süleyman HATİPOĞLU**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 20/05/2020 Düzeltme/Revised: 09/06/2020

Kabul/Accepted: 18/06/2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Hatipoğlu, S. (2020). Milli irade düşüncesinin uygulama alanı bulması: TBMM’nin açılışı. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 55-62.

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti sonuçta 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamıştır. Bu mütarekeye göre İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşma, yani Şark Meselesini tamamının kendi istedikleri şekilde halletme imkânını bulmuşlardır. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi’ne dayanarak bir avuç Türk ata yurdunu da işgale başlamışlardır.

Bu işgaller karşısında Türk halkı, devletten beklediğini bulamamış canını namusunu vatanını korumak amacıyla savunma durumuna geçmiş ve milis kuvvetleri meydana getirerek İstiklal Harbi’ni başlatmıştır. Böylece Mondros Mütarekesi ile eli kolu bağlı bir hale getirildiği bir sırada tevekküle boyun eğmeyerek başkalarının kendisine tayin edeceği akıbeti kabul etmemiştir. Bunun üzerine Türk halkı haklarını savunmak amacıyla Milli Cemiyetler kurarak yaşama azim ve kararında olduğunu göstermiştir.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, bu dağınık direnişleri birleştirmek amacıyla, Samsun’dan başlamak üzere Amasya, Erzurum ve Sivas’ta faaliyetlerde bulunmuş ve neticede Türk halkının milli iradesi doğrultusunda milli bir teşkilat kurmuştu. Bu da yetmezmiş gibi Türk İstiklal Harbi’nin en önemli belgesi olan ve ayrıca Türk halkının misyonunu taşıyan Misak-ı Millinin Meclis-i Mebusan’da kabul edilmesi ve bütün dünyaya ilan edilmesi İtilaf Devletleri’ni tedirgin etmişti.

Bundan sonra Ankara, yeni bir millet meclisinin açılması konusunda gündeme gelecekti. Böylece Ankara’da açılarak ulusal egemenlik düşüncesi gerçekleşecek ve Türkiye’nin önemli merkezi durumuna yükselecekti. Buna bağlı olarak TBMM en yüce kat olacak ve Türkiye’de asker, sivil bütün makamlar ve bütün millet bundan böyle İstanbul’a değil Ankara’daki Meclise bel bağlayacaktır. Türkiye’nin geleceği ile ilgili kararlar Ankara’da verilecek ve bütün gözler artık Ankara’ya çevrilecektir. Hulasa Milli İrade düşüncesinin uygulamaya geçmesi için yüce ve büyük bir meclisin açılması şarttı. Bu mecliste Ankara’da açılmış olan TBMM’dir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Atatürk, Milli İrade, Mondros Mütarekesi, TBMM.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr. Öğr. Üyesi; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/Türkiye, suleymanhatipoglu2020@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-2231-7415

EXTENDED SUMMARY

The Ottoman Empire, which emerged from the first World War as a defeat, ultimately signed the Armistice of Mondros on October 30, 1918. According to this armistice, the Entente States had the opportunity to share the Ottoman lands among themselves, that is, to settle the Eastern issue in their own way. The Entente States began to invade a handful of Turkish ancestral lands based on the Armistice of Mondros.

In the face of these invasions, the Turkish people did not find what they expected from the state and started the war of independence by creating militia forces. Thus, they did not accept the fate that others would assign to them by not bowing to trust in a time when their hands were bound by the Armistice of Mondros. Thus the Turkish people showed their tenacity and determination to live by establishing national societies in order to defend their rights.

At the same time Mustafa Kemal Pasha, was engaged some activities that first started in Samsun then in Amasya, Erzurum and Sivas in order to unite these scattered resistance, and eventually established a national organization in accordance with the National will of the Turkish people. As if this were not enough, the most important document of the Turkish War of independence and also carrying the mission of the Turkish people, the National Pact was accepted and declared to the whole world in the First Assembly which had disturb the Entente States.

The matter that we mentioned above is that Atatürk is a leader who can easily integrate with the people, even in difficult and impossible circumstances. Atatürk, who has this characteristic, has always kept the concept of the people in the forefront while organizing the national struggle. For example, Atatürk had put such articles in place ‘The determination and decision of the nation will save the independence of the nation again.’ in Amasya circular letter, ‘It is essential that to rule the militia forces and to dominate the nation will.’ in Erzurum and Sivas Congresses. and as a result, he was going to put the idea of national sovereignty into practice by opening the Turkish Grand National Assembly on 23 April 1920 in Ankara.

After that, Ankara would be on the agenda to open a new National Assembly. Thus, the idea of national sovereignty would be realized by opening the Grand National Assembly in Ankara and Ankara would rise to the status of an important center of Turkey. Accordingly, the Grand National Assembly will be the highest authority and all the military, civilian authorities in Turkey and all the nation will no longer apply to Istanbul, but to Ankara. The Turkish nation will no longer depend on the Sultan in Istanbul, but on the Parliament in Ankara. Decisions about Turkey's future will be made in Ankara and all eyes will now be turned to Ankara.

The characteristics of the Grand National Assembly of Turkey can also be stated as follows: for the first time in history, the name ‘Turkey’ was officially adopted and started to be used with the meeting of this assembly. The legal character of this assembly is both a constituent assembly and remained in office until the liberation movement ended with victory and this Assembly continued and won the national struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. In addition, one of the most important tasks of this assembly meeting in Ankara is to determine the principles of the state.

In this context, since the representative committee had completed its task, a new government would be formed within the Parliament, whose actions could be continuously supervised by the parliament. Moreover, after the opening of the Turkish Grand National Assembly, the fronts would be organized and the transition period from the Militia forces operation to the regular and national army would take place.

In another matter, after the Assembly was convened in Ankara, it was clearly stated that the Parliament was the only decision-making authority on behalf of the nation with the promise of ‘Sovereignty Belongs To The Nation unconditionally’ and that there was no power over it, and even though the concept of the Republic was not spoken of, the course was towards the administration of the Republic. In this context, the Turkish Grand National Assembly placed the national struggle on a legitimate basis and also made great efforts in order to be recognized by other states and to be free from loneliness due to the politics being pursued outside.

In the opening speech of the Grand National Assembly, interim president Mr. Şerif said: ‘I open the Grand National Assembly by announcing to the whole world that our nation has begun to appoint and govern its future in full independence, both internally and externally’ and he added his words that ‘May god help the Caliph and Sultan of Ottoman for disyoking of foreigner oppression.’ After that, the assembly gathered its legislative, executive and judicial powers and was established on the basis of the ‘Union of forces’. In this case; the three powers as the power to make laws, enforce laws, and adjudicate were among the main duties of the assembly.

At this time, after the opening of the Parliament, the formation of the new government would be on the agenda. The members of the Executive Committee to be named ‘deputy’ would be elected by the Assembly and

held accountable to the Assembly, and the head of the assembly would also head the delegation of Deputies. In this direction, the proposal given by Mustafa Kemal Pasha was approved by the Grand National Assembly and fifteen Layiha commissions were established and in accordance with the law prepared by the Commission, a delegation of Deputies was elected in the Grand National Assembly on 02 May 1920. The chief of staff joined the ten member board.Chief Of Parliament; since he would also be chairman of the Executive Committee, Mustafa Kemal Pasha was appointed to the Office of this responsibility without having to be elected. Thus, a new government was established.

With the meeting of the Turkish Grand National Assembly, Mustafa Kemal Pasha applied to the Turkish nation, which is the main source of power and strength, and took the authority to lead such a great and holy struggle. Thus, thanks to Atatürk's unique genius and unprecedented leadership, the Turkish War of Independence was won and the state of the Republic of Turkey was established. After that, Ataturk, until the end of his life,made efforts for occurence of multi-party freedom parliamentary system, which is a requirement of the administration of the Rebuplic, in Turkey.

Key Words: Ankara, Ataturk, National will, Mondros Armistice, TBMM

GİRİŞ

Bilindiği gibi, geniş bir alana sahip olan Osmanlı Devleti'nin toprakları hem hammadde kaynakları ve hem de pazar açısından sömürgeci politika takip eden devletlerin dikkatini çekmiştir. Bu dikkat, büyük devletlerin zıt menfaatlerini de çatıştırmıştır. Çatışan bu menfaatler, Osmanlı Devleti'nin ömrünü bir müddet uzatmıştır; ama O'nu sonuçta yarı sömürge haline de getirmiştir.¹

Sömürge politikası güden batılı büyük devletler, asırlardan beri Ortadoğu'da hâkimiyet kurmuş Osmanlı Devleti'ni parçalamak için harekete geçmişlerdi. Şark Meselesi adı altında, bu muazzam topraklara sahip Türk Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla onu “*Hasta Adam*” ilan ederek, çeşitli defalar aralarında gizli anlaşmalarla paylaşmışlardı.² Aralarında yaptıkları bu anlaşmalara dayanarak, yer yer Osmanlı Devleti'nin topraklarını fırsat buldukça işgal etmişlerdi. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, gibi devletler Osmanlı Devleti'nin ucundan kıyısından toprak koparmışlardı.

XIX. yüzyılda birliğini kurup, Sanayi İnkılabını da gerçekleştiren Almanya, ekonomik açıdan yeni bir güç dengesi olarak Avrupa'da yerini almıştı. Almanya Osmanlı İmparatorluğu'na sınırı olmayan ve görünürde de toprak isteğinde bulunmayan bir devlet olarak ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü korumak amacıyla, Almanya'ya yaklaşmaya başlamıştı.³ Osmanlı'nın Almanya'ya yaklaşması özellikle İngiliz-Alman, Alman-Fransız rekabetini arttırmıştır. Bu rekabetin sonucunda da Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiştir.

Böylece girmiş olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkan Osmanlı İmparatorluğu sonuçta 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalama durumuna gelmesi ile İtilaf Devletleri'ne, bu büyük imparatorluğu ortadan kaldırma, yani Şark Meselesini tamamen kendi istedikleri şekilde halletme fırsatı vermişti. Adı geçen mütarekenin 7.Maddesinden istifade eden İtilaf Devletleri “Türk Ata yurduna ve Türkün İstiklaline tecavüz etmeye” başlamışlardı.⁴

¹ Bayram Kodaman, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)”, *Milli Kültür*; Kültür Bak. Yay., C. 2, S.1, Ankara 1980, s. 24.

² Bu hususta daha geniş bilgi için bkz; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.2, Kısım 3, TTK Yay., Ankara1983, s. 466 vd.

³ Rosa Luxemburg, “Alman Emperyalizminin Harekât Alanı; Türkiye”, *Berlin-Bağdat, Almanya Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Haz.: Ragıp Zarakolu, İstanbul1982, s.140.

⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.1, MEB Yay., İstanbul 1982, s.14.

1. İrade-i Milliye Düşüncesi Uygulamaya Giriyor

Anadolu ve Trakya bölgelerinin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine Türk Milleti Osmanlı Devleti idarecilerinden beklediğini bulamamış, canını namusunu, malını korumak amacıyla kendisini savunma durumuna geçmiş ve küçük gruplar halinde Milis Kuvvetleri meydana getirerek Bağımsızlık Savaşı'nı başlatmıştı. Böylece Mondros Mütarekesi ile eli kolu bağlı bir hale getirildiği bir sırada tevekküle boyun eğmeyerek başkalarının kendisine tayin edeceği akıbeti kabul etmemiştir. Bunun üzerine Türk Milleti haklarını savunmak amacıyla Milli Cemiyetler kurarak, yaşama azim ve kararında olduğunu göstermiştir. Hülâsa Türk Milleti bu tür faaliyetlerde bulunmakla Mondros Mütarekesi hükümleriyle kendisini bağlı saymamıştır. Bu sebeple de milli direnişe geçmiş, kendisine yapılmak istenilen haksızlıklara karşı önce sözle, gerektiği takdirde de silahla karşı koymak kararında olduğunu göstermiştir.

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti tarafından Doğu Karadeniz Bölgesindeki çetecilik faaliyetlerini önlemek amacıyla görevlendirilmesi üzerine Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket etmişti. Oysa Mustafa Kemal Paşa kafasında sakladığı kendi fikriyle kayıtsız şartsız müstakil yeni bir Türk Devleti kurmak amacıyla, Anadolu'da başlayan dağınık milis güçlerini birleştirmek için, Samsun'dan başlamak üzere; Amasya, Erzurum ve Sivas'ta faaliyetlerde bulunmuş ve neticede Türk Milletinin isteği doğrultusunda milli bir teşkilat tesis etmişti.

Bu gelişmelere paralel olarak Türk Bağımsızlık Savaşı'nın en önemli belgesi olan Misak-ı Milli'nin 28 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'da kabul edilerek bütün dünyaya ilan edilmesi İtilaf Devletleri'ni tedirgin etmişti. Misak-ı Milli'nin ilan edilmesi üzerine Anadolu'da başlayan Milli İradeye dayanan, Milli Mücadelenin de önü açılmıştı.

Misak-ı Milli'nin ilan edilmesi İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgali için iyi bir fırsat oluşturmuş ve 16 Mart 1920 tarihinde bu işgali gerçekleştirmiştir. İstanbul'un işgalinde Rauf Bey ve diğer bazı milletvekilleri tutuklanarak Malta'ya sürüldüler.⁵ Ayrıca İtilaf Devletleri askerleri her yere girerek, bazı Osmanlı askerlerini de katletmişlerdi. Hatta Harbiye Nazırı Fevzi Paşa bile, çalışma odasından süngülü askerler tarafından dışarı çıkarılmıştı. Bütün bu olaylar Meclis-i Mebusan'ın çalışmasını imkânsız bir hale getirdiği için, 18 Mart 1920 tarihinde Meclis, son oturumunda işgal altındaki bir şehirde; hür ve serbest bir şekilde çalışması mümkün olmadığından müzakerelerine ara vermişti. Daha sonra ise yeni kurulan Damat Ferit Hükümeti, 11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusan'ı fesh ettiğini ilan etmiştir.⁶

Milli Mücadele, Mondros Mütarekesi'nin haksız ve tek taraflı uygulanmasına karşı, dünya kamuoyunu uyandırmak amacıyla başlamış; kongreler ve beyannameler ile bu uyarma yapılmak istenmiştir. Fakat İtilaf Devletleri, dünya kamuoyunu dikkate almadan, üstelik İstanbul'u da işgal etmişlerdi, bu işgalden sonra, artık Osmanlı Devleti fiilen tarihe karışmış ve kurtuluş umudu da kalmamıştı. İşte bunun üzerine Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin hukuki ve siyasi bir yapıya dönüştürülmesi gerekiyordu.

2. TBMM'nin Açılışı

İstanbul'daki Osmanlı Mebuslar Meclisinin bir daha açılmamak kaydıyla kapatılması üzerine artık Anadolu'da bir Millet Meclisinin açılması elzem olmuştur. Bu durum üzerine Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa harekete geçerek çalışmalara başlamıştı. Yapmış olduğu çalışmalar sonucunda; yeni bir seçim yapılarak Ankara merkez olmak üzere yepyeni bir millet meclisinin açılması kararına varmış ve bir beyanname yayınlayarak neticelendirmek

⁵ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.2, İstanbul 1993, s. 37vd.

⁶ Lord Kinross, *Atatürk*, Sander Yay., İstanbul 1984, s.315 vd.; Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul 1983, s.50.

istemişti. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın, 19 Mart 1920 tarihinde yayınladığı beyannamenin esasları şu maddelerden oluşmuştur:⁷

1) Ankara'da Millet işlerini yürütmek ve denetlemek üzere olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.

2) Bu meclise seçilecek üyeler, milletvekilleri ile ilgili kanuni şartlara uyacaklardır.

3) Seçimde sancaklar seçim bölgesi olacaktır.

4) Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5) Her sancakta, kazalardan gelecek ikinci seçmenler ile sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim heyetlerinden; illerde il merkez kurullarından ve il yönetim Kurulu ile il merkezlerindeki belediye meclisinden ve il merkezleriyle merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden meydana gelecek bir heyet tarafından aynı günde ve aynı oturumda seçim icra edilecektir.

6) Bu meclis üyeliğine her fırka, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilebileceği, istekli olan da bu kutsal mücadeleye katılmak üzere bağımsız olarak adaylığını koyabilecekti.

7) Seçimlere mahallin, en yüksek mülkiye memuru başkanlık edecek ve seçimlerin doğru ve yolunda yapılmasından da sorumlu olacaktır.

8) Seçimler gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak; oyları, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.

9) Seçimler en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek, milletvekilleri yola çıkarılacak ve sonuç milletvekillerinin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.⁸

İşte bu beyanname gerçek bir demokrasi anlayışı içinde ilk meclis üyelerinin seçim biçimini gösteren değerli bir belgedir. Bu seçimler dışında Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden katılanlar da meclisin üyesi olacaklardır.⁹

22 Nisan 1920 tarihinde ise Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki sivil ve askeri makamlara bir telgrafla şu talimatı verdi:¹⁰ “ *Cenab-ı Hakk'ın lütfuyla Nisan'ın 23'üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak vazifeye başlayacağından, o günden itibaren, sivil ve askeri bütün makamların ve bütün milletin tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağı bilgilerinize arz edilir.* ”

Bu kısa ve öz talimat, tarihi bir nitelik taşımakta ve Ankara bu belge ile bir dönüm noktasına gelmiş bulunmaktadır. Bundan böyle Ankara, Türkiye'nin merkezi durumuna gelecek ve TBMM'de Ankara'da açılacaktır. Böylece TBMM en yüce kat olacak ve Türkiye'de bütün makamlar ve bütün millet bundan böyle İstanbul'a değil artık Ankara'ya başvuracaktır. Türkiye'nin geleceğiyle ilgili kararlar Ankara'da verilecek ve bütün gözler artık Ankara'ya çevrilecektir.¹¹

23 Nisan 1920 tarihinde Hacı Bayram Veli Camii'nde Cuma namazını kılan milletvekilleri, saat 13.45'te 120 mebus içerisinde en yaşlı üye olan Sinop Mebusu Şerif

⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 1, MEB Yay., İstanbul 1982, s. 421; Hıfzı Vahdet Velidedeoğlu, *İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yay., İstanbul 1990, s.12.

⁸ Bu beyannamenin tamamı için bkz.: Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.1, s. 421-422.

⁹ Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılap Tarihi*, Üçdal Yay., İstanbul 1985, s.78.

¹⁰ K. Atatürk, *Nutuk*, C.1, s. 432; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, C.1, İstanbul 1953, s. 357-358; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yay., İstanbul 1988, s. 625.

¹¹ Bilal Şimşir, *Ankara, Ankara, Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yay., Ankara 1988, s.192.

Bey'in(Alkan) başkanlığından toplanmışlardı. Meclis Şerif Bey'in şu konuşması ile çalışmalarına başlamıştır:

“İstanbul’un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğu ve bütün esasatıyla Hilafet makamı ve hükümet merkezinin bağımsızlığının kaldırıldığını biliyorsunuz. Bu duruma baş eğmek, milletimizin teklif olunan yabancı esaretini kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsızlık ile yaşamak için kesinlikle kararlı olan ve ezelden beri hür ve bağımsızlık ile yaşamış milletimiz esaret vaziyetine şiddet ve kesinlikle karşı koymuş ve derhal vekillerini toplamağa başlayarak Büyük Meclisimizi meydana getirmiştir.”

TBMM'nin yetkisine gelince: Bu yetki özellikle geçici başkanının konuşmasında ifadesini bulmuştur. *“Milletimizin dâhili ve harici tam bağımsızlık içinde geleceğini kendisi tayin ve idare etmeğe başladığını bütün dünyaya ilan ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum”* diyen Şerif Bey, Halife ve Osmanlıların Padişahının yabancı boyunduruğundan kurtulması için Allah'ın yardımcı olmasını da istemiştir.¹² Bundan sonra da meclis, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendinde toplamış ve *“Kuvvetler Birliği”* temeline göre kurulmuştu. Bu durumda; yasa yapma, yasaları uygulama ve yargılama gücü olarak üç yetki meclisin ana görevleri arasında bulunuyordu.¹³

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önemini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Tarihte ilk defa resmen *“Türkiye”* adı bu meclisin toplanmasıyla alınmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Bu meclisin hukuki karakteri hem bir kurucu meclistir, hem de kurtuluş hareketi zaferle sona erinceye kadar görev başında kalacaktır.¹⁴
- 2) Milli Mücadele'yi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bu Meclis sürdürmüş ve kazanmıştır.
- 3) Ankara'da toplanan bu meclisin en önemli görevlerinden birisi de devletin esaslarını tespit edecek olmasıdır.
- 4) Heyet-i Temsiliye görevini tamamlamış olduğundan, TBMM'nin içerisinde oluşan ve yapacağı icraatlar sürekli bir şekilde meclis tarafından denetlenebilen yeni bir hükümet kurulmuştu. Bu hükümet ülkenin mukadderatını eline almıştır.
- 5) TBMM açıldıktan sonra cephelere çeki düzen verilmiş ve Kuva-yı Milliye Harekâtından düzenli ve milli bir orduya geçiş dönemi yaşanmış ve sonuçta da Milli Ordu kurulmuştur.
- 6) Ankara'da Meclis toplandıktan sonra, *“Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir”* sözü ile TBMM'nin Millet adına tek karar verici merci olduğu bunun üstünde hiçbir gücün olmadığı açıkça belirtilmişti. Artık Cumhuriyet kavramı ağıza alınmasa da, gidilen yol Cumhuriyet idaresine doğru olmuştur.
- 7) TBMM Milli Mücadele'yi meşru bir zemine oturtmuş ve ayrıca dışarıda da takip edilen siyaset gereği, başka devletler tarafından tanınmak ve yalnızlıktan kurtulmak amacıyla büyük çaba sabretmiştir.

3. Halk Hükümeti Kuruluyor

24 Nisan 1920 tarihinde de TBMM, Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis Başkanlığına seçmiştir.¹⁵ Bu durumu takiben TBMM derhal bir hükümet kurmaya karar vermiştir. Nitekim

¹² H.V. Velidedeoğlu, *İlk Meclis Milli...*, s.17-18

¹³ A. Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri...*,s.52vd.

¹⁴ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, TTK Yay., Ankara 1977, s.68.

¹⁵ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938)- IV*, Haz.: Nimet Arsan, Türk İnk. Tar. Ens. Yay. Ankara 1964, s.302.

bu hususta aynı gün TBMM, Mustafa Kemal Paşa'nın bir önergesini şu esaslara göre kabul etmiştir.¹⁶

- 1) Hükümet teşkili zaruridir.
- 2) Geçici kaydıyla bir hükümet başkanı veya padişahın yerine bir makam tanımak caiz değildir.
- 3) Meclisin temsil ettiği milli iradeyi, vatanın mukadderatına hâkim tanımak esastır. TBMM'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.
- 4) TBMM, kanun yapmak ve hükümet etmek yetkilerini kendinde toplar, Meclisten ayrılacak bir heyet meclise vekil olarak hükümet işlerini görür, Meclis Başkanı bu heyetinde başkanıdır. Bu maddelere ilave olarak konulan; "*Padişah ve Halife altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, TBMM'nin tanzim edeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır.*"¹⁷ Cümlesi ise, TBMM'nin üzerinde hiçbir kuvvetin olamayacağını açıkça belirtmektedir.

Bunun üzerine "Vekil" adıyla adlandırılacak İcra Heyeti üyeleri Meclis tarafından seçilerek Meclis'e karşı sorumlu olacaklar ve Meclis reisi aynı zamanda vekiller heyetine başkanlık edecekti. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın vermiş olduğu teklif TBMM tarafından uygun görüldü ve on beş Layiha Komisyonu kuruldu ve Komisyon'un hazırladığı kanun uyarınca, 02 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde Vekiller Heyeti seçimi yapıldı. On üyelik kurula Genel Kurmay Başkanı da katılmıştı. Meclis Reisi; aynı zamanda İcra Heyeti Başkanı da olacağından, Mustafa Kemal Paşa bu sorumluluk makamına seçime gerek kalmadan getirildi.¹⁸ Böylece yeni hükümet de kurulmuş oluyordu.

SONUÇ

Ankara gibi Orta Anadolu şehrindeki bu ilk Meclis, gaz lambası ışığı altında saç soba ısınmasında ve ortaokulun tahta öğrenci sıralarında oturan; gaz yağı tenekelerinden kurulu masalarda çalışan komisyonlar ile işliyordu. Mebuslar, kalacak otel, karın doyuracak temiz lokanta, hatta düzgün berber ve terzi bile bulamıyorlardı. Meclis Başkanı'nın kullandığı tek otomobilden başka, motorlu araç yoktu.¹⁹ Bütün bu olumsuzluklara rağmen, TBMM bir dakikasını bile boşa harcamamış ve milletin kurtuluşu için üstün bir gayret göstererek çalışmasını sürdürmüştür.

Böylece aktarılan bilgilerden anlaşılması gereken husus ise, zor ve imkânsız şartlarda bile Atatürk'ün kolay bir şekilde halk ile bütünleşebilen bir lider olmasıdır. İşte bu vasfı kendisinde bulunduran Atatürk, Milli Mücadele'yi teşkilatlarca halk kavramını daima ön planda tutmuştur. Örneğin Atatürk Amasya Tamimine "*Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*" Erzurum ve Sivas Kongrelerine de "*Kuva-yı Milliyeyi amel ve İrade-i Milliye'yi hakim kılmak esastır.*" Maddelerini koydurmuş ve sonuçta da Ankara'da 23 Nisan 1920 günü TBMM'ni açarak Milli Egemenlik fikrini uygulamaya geçirmiştir.

İşte TBMM'nin toplanması ile Mustafa Kemal Paşa, kudret ve kuvvetin asıl kaynağı olan Türk Milletine müracaat ederek ondan böylesine büyük ve kutsal bir mücadelenin önderliği yetkisini almıştır. Böylece Atatürk'ün eşsiz dehasıyla, emsalsiz liderliği sayesinde Türk Bağımsızlık Savaşı kazanılmış ve sonuçta da Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Bundan sonra ise Atatürk, ömrünün sonuna kadar Cumhuriyet idaresinin bir gereği olan çok partili hürriyetçi parlamenter sistemin Türkiye'de gerçekleşmesi için çaba sarf etmiştir.

¹⁶ Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s.72 vd.; A. İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve...*, s. 68.

¹⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.2, MEB Yay., İstanbul, 1982, s.438; H. V. Velidedeoğlu, *İlk Meclis Milli...*, s.19

¹⁸ K. Atatürk, *Nutuk*, C. 2, s. 439-440; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, ATAM Yay., Ankara 1989, s.60 vd.; Ercüment Kuran, "Türk Tarihinde Milli Egemenlik Kavramı (1919-1924 Dönemi)", *Atatürk'e Armağan*, 19 Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun 1991, s.24.

¹⁹ Fahrettin Kırzioğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum 1982, s.49-50.

KAYNAKÇA

- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul1982.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938)- IV*, Haz. Nimet Arsan, ATAM Yay., Ankara,1964.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.2, Kısım 3, TTK Yay., Ankara1983.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, C.1, İstanbul 1953.
- İnan, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, TTK Yay., Ankara1977.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yay., İstanbul 1988.
- Kırzıoğlu, Fahrettin, *Türk İnkılap Tarihi*, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum 1982.
- Kinross, Lord, *Atatürk*, Sander Yay., İstanbul1984.
- Kodaman, Bayram, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu’na Giriş Vasıtaları (1838-1914)”, *Milli Kültür*, Kültür Bakanlığı Yay., C.2,S.1, Ankara, 1980.
- Kuran, Ercüment, “Türk Tarihinde Milli Egemenlik Kavramı (1919-1924 Dönemi)”, *Atatürk’e Armağan*,19 Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun 1991.
- Luxemburg, Rosa, “Alman Emperyalizminin Harekât Alanı; Türkiye”,*Berlin-Bağdat, Almanya Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi*, Haz.: Ragıp Zarakolu, İstanbul 1982.
- Mumcu, Ahmet, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*,İnkılap ve Aka Yay., İstanbul1983.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.2,İstanbul1993.
- Öztürk, Kazım, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.
- Şimşir,Bilal, *Ankara, Ankara, Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yay., Ankara 1988.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Vahdet, *İlk Meclis Milli Mücadele’de Anadolu*, Çağdaş Yay., İstanbul1990.

KURULUŞ SÜRECİNDE DEMOKRAT PARTİ'YE YÖNELTİLEN MUVAZAA İTHAMI VE KONUNUN SİYASİ ÇEVRELERDE VE GAZETELERDE ELE ALINIŞI*

ACCUSATION OF COLLISION DIRECTED TO DEMOCRATIC PARTY DURING THE FOUNDATION PROCESS AND HANDLING OF THE ISSUE BY POLITICAL CIRCLES AND NEWSPAPERS

Osman AKANDERE**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:04/06/2020 Düzeltme/Revised: 12/06/2020

Kabul/Accepted: 18/06/2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Akandere, O. (2020). Kuruluş sürecinde Demokrat Parti'ye yöneltilen muvazaa ithamı ve konunun siyasi çevrelerde ve gazetelerde ele alınışı. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 63-76

ÖZ

Çok-partili hayata geçiş çabalarını yoğunlaştığı günlerde yani Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde Milli Şef ve CHP Değişmez Genel Başkanı olan İnönü ve CHP'liler ortaya bir iddia atmışlardı. Bu iddia yeni kurulan partinin, yani "Demokrat Parti'nin bir muvazaa partisi" olduğuydu. Bu çevrelere göre Demokrat Parti kurulurken Bayar, İnönü'nün iznini almıştı. Millî Şef İnönü, Demokrat Parti'nin Bayar başkanlığında kurulmasına sıcak bakmıştı. Ayrıca partinin kuruluş sürecinde Bayar, İnönü ile sürekli iletişim halinde olmuştu. CHP'liler istediği için ülkede demokrasiye geçilmiş ve yeni partiler kurulmuştu. CHP çevrelerinde böyle bir iddianın ortaya atılmasına sebep olan hadise, Bayar'ın 4 Aralık 1945 günü İnönü tarafından Çankaya Köşkü'ne yemeğe davet edilmesi ve onunla baş başa yediği akşam yemeğidir. Bu yemek daveti, yeni bir partinin kurulmasından hoşnut olmayan CHP'lilerce başka mecralara çekilmişti. Bu çevreler "yeni parti bir muvazaa" partisidir şeklinde siyasi çevrelerde dedikodular yapmış, gazetelere yansıyan açıklamalarda bulunmuşlardı.

İnönü bu görüşmeyle ilgili olarak Celal Bayar'ın kuracakları Demokrat Parti'nin programını nezaketen kendisine getirdiğini ve kendisiyle partisi hakkında görüşüklerini ve hiçbir zata bir parti teşkil etmesi için teklif ve telkinde bulunmadığını söyleyerek muvazaa iddialarının doğru olmadığını belirtmiştir.

Muvazaa iddialarının muhatabı olan Demokrat Parti'nin Celal Bayar ve Adnan Menderes gibi kurucuları da 7 Ocak 1946 günü yaptıkları basın toplantısında "Muvazaanın hafiflik olduğu ve ne bunu kabul edecek ne de bu teklifi ileri sürecek kimseler olmadığını ve zaten ülkenin de muvazaalı işlere de tahammülü bulunmadığı" açıklamasını yaparak iddiaları kesinlikle reddetmişlerdir.

Bu çalışmada Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde siyasi çevreler ve basında tartışılan "muvazaa iddiaları" ele alınıp, verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milli Şef İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Muvazaa, İddia

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Prof. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/Türkiye, osmanakandere@hotmail.com,

ORCID: 0000-0001-7875-4214

EXTENDED SUMMARY

Inonu, National Chief and invariable General President of CHP (Republican People's Party), and members of CHP made a claim in the days when the efforts for transition to multi-party system were ongoing intensely, i.e. in the foundation process of Democratic Party. According to that claim, it was asserted that recently established party, i.e. "Democratic Party was a collusion party". According to those circles, Bayar took permission from Inonu when Democratic Party was founded. Inonu, National Chief, was not leaning towards foundation of Democratic Party under the presidency of Bayar. Also, Bayar was always in contact with Inonu during the foundation process of the party. The country brought democracy upon the request of the members of CHP, and new parties were founded. The incident, which caused CHP circles to make such a claim, was the event when Bayar was invited to Cankaya Mansion by Inonu for a dinner on December 4, 1945 and the meal he had with Inonu in private. The members of CHP, who were not glad to see a new party being founded, interpreted this invitation for dinner differently. These circles made a fuss by saying "the new party is a collusion" party.

Inonu said, in relation with the aforementioned meeting, that the claims of collusion are not true by stating that Celal Bayar brought the program of Democrat Party, the party that they shall establish, to him by courtesy, that they made a conversation with him on their party, and that he did not offer or suggest anyone to establish a party.

The actions towards the establishment of the Democratic Party started after the rejection of the "Memorandum of the Four" document in the CHP (Republican People's Party) Parliamentary group and subsequently the discharging of those who submitted that motion from the CHP. As a matter of fact, Celâl Bayar states in his work titled *Başvekilim Menderes (My Prime Minister Menderes)* that Adnan Menderes and Fuat Köprülü took the decision to establish a new party on the days they were expelled from the CHP. After these exportations, Celal Bayar resigned from his Izmir deputyship, and Refik Koraltan was exported from CHP due to violation of the party constitution, for his articles in Vatan Journal in which he defends his friends. Thus, the situation of those who submitted the Memorandum of the Four became certain. With İnönü's opening speech on the Turkish Grand National Assembly on November 1, 1945, it was expressed that the opposition was organized in a separate party form and it was implied that the establishment of new parties would be welcomed. In public and press it was now expected that a new party would be established under the leadership of Celal Bayar. Thus, there were news regarding the establishment of a new party in the newspapers on November 28, 1945. "A new party is being established. It can be expected that this party will take an official shape soon." it said in an article published in Vatan newspaper on November 28, 1945. In the article, it was stated that the name of the party to be established would be "National Democratic Party", and that the core of the party to be established was composed of four interpellant people. It was also stated in the article that perhaps the word "national" would not be allowed to be put before the name of the new party, but a party that would be called "democrat" would soon be expected to take a legal form.

The big day had finally come. As Bayar indicated in his statement, the program and regulation of the new party, which was founded on January 7, 1946 under the name of Democrat Party, would be announced. Bayar held a press conference in the evening of January 7th as expected. While the journalists who watched the press conference expected that Bayar would only explain the party program and its charter, the announcement surprised them. Because Bayar had announced that the Democrat Party was officially established and started to operate.

In the press meeting held on January 7, 1946, founders of Democratic Party, such as Celal Bayar and Adnan Menderes, who were the addressee of the claims of collusion, made the following statement; "Collusion is a frivolous act and none of us has a character to accept or make such an offer, and also, our country has no time to waste in collusive affairs", and thus, they refused such claims strictly.

Taking credit for the transition to democracy with claims such as "allowing the transition to multi-party life in Turkey" and "if we did not want, neither the transition to democracy nor establishment of the Democratic Party would have occurred" is an extant but a wrong conception. In our opinion, despite the opposition from the CHP on the transition to multi-party life, İnönü and a very small number of CHP groups have welcomed the transition to democracy. The situation that the CHP was in, in the 1945s was as follows. A small group supported İnönü in the democracy movement he initiated. This group was small but strong and influential. Because such group had the support of İnönü. Another group claimed that Turkey was not yet ready for democracy and this democracy experiment would fail as before, even thinking that it was dragging their hometown towards a catastrophe. And a third group within the party was rather a group of people who saw all their comfort and peace in the continuation of the one-party regime and thus wanted to undermine the democracy attempt for such reason.

In this study, we shall endeavour to assess and provide the “claims of collusion”, which were discussed by the political circles and press during the foundation process of Democratic Party.

Key Words: Inonu, National Chief, Republican People’s Party, Democratic Party, Collusion, Claim

GİRİŞ

Demokrat Parti’nin kuruluş çalışmaları “Dörtlü Takrir” belgesinin CHP Meclis grubunda reddedilmesinden ve bilahare takriri verenlerin CHP’den çıkartılmalarından sonra başlamıştır. Nitekim Celâl Bayar *Başvekilim Menderes* adlı eserinde yeni bir parti kurma kararı, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün CHP’den ihraç edildiği günlerde aldıklarını belirtmektedir¹. Bu ihraçların arkasından Celal Bayar İzmir milletvekilliğinden istifa etmiş, Refik Koraltan ise Vatan gazetesinde arkadaşlarını müdafaa eden yazılar yazdığı için parti tüzüğüne aykırı hareketten dolayı CHP’den çıkartılmıştı. Böylece Dörtlü Takrir’i verenlerin durumları kesinleşmişti. İnönü’nün 1 Kasım 1945 tarihli TBMM’ni açış konuşması ile de muhalefetin ayrı bir parti şekliyle organize olması ifade edilmiş ve yeni partilerin kurulmasına sıcak bakılacağı imajı verilmişti. Artık kamuoyu ve basında yeni bir partinin Celal Bayar’ın liderliğinde kurulacağı beklenmekteydi². Nitekim 28 Kasım 1945 günlü gazetelerde yeni bir partinin kurulacağına ilişkin haberler çıkmıştı. 28 Kasım 1945 tarihli Vatan’da çıkan bir yazıda "Yeni bir parti kuruluyor. Bu partinin yakın bir zamanda resmî bir şekil alması beklenebilir." denilmekte idi. Yazıda kurulması gerçekleşen olan partinin isminin "Millî Demokrat Partisi" olacağı belirtilerek, kurulacak partinin nüvesini takrir sahibi dört kişinin oluşturduğu söylenmekteydi. Yazıda belki "millî" kelimesinin yeni partinin isminin başına konulmasına müsaade edilemeyeceği ancak adı "demokrat" olacak bir partinin yakın bir zamanda kanunî bir şekil almasının beklendiği yer almaktaydı³.

Basında yeni bir partinin kurulacağına ilişkin haberler daha sonrası günlerde de devam etmişti. 30 Kasım günkü gazetelerde, Celâl Bayar ve arkadaşlarının yeni parti kurmaya karar verdikleri, kurulacak partinin Kemalizm prensiplerine sadık kalacağı ve artık kurulması kesinleşen bu partinin program ve nizamnamesinin hazırlanmakta olduğu belirtiliyordu⁴.

Nihayet 1 Aralık 1945'te Celâl Bayar ve arkadaşları yeni bir parti kuracaklarını ilân ettiler. Bayar parti kuracaklarını açıklamalarının bu kadar gece kalması konusunda şunları söylemekteydi: "*Ben ve arkadaşlarımı, partinin tüzük ve programı ortaya çıkıncaya kadar ağzımızı sıkı tutmağa kararlıydık. Nihayet üzerinde en çok durulan devletçilik maddesini de formüle ettikten sonra partinin ismi kondu: Demokrat Parti*"⁵

Celâl Bayar’ın yeni bir parti kuracaklarına dair açıklamaları ertesi günkü gazetelerde geniş manşetler ve açıklamalarla verildi. Vatan "*Celâl Bayar ve arkadaşları yeni partinin programını hazırladılar. Partinin merkezi Ankara olacak*" başlığıyla haberi vermişti⁶. Cumhuriyet'te "*Eski Başbakan Celal Bayar’ın kuracağı parti*" başlığıyla verilen haberde ayrıca Bayar’ın "*Parti kuruyoruz, bu muhakkaktır, fakat bir kaç gün geçmeden tafsilat veremem*" şeklindeki sözlerine yer verilmişti⁷.

¹ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der.: İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 37.

² Tekin Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1966, s. 87; Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 51; Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1938- 1945)*, Ankara, 1974.

³ *Vatan*, 28.11.1945; Ayrıca bkz. Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)*, C. 4, Rey Yayınları, Kayseri 1970, s. 47; T. Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, s. 87.

⁴ *Vatan*, 30.11.1945; *Akşam*, 30.11.1945; *Tanin*, 30.11.1945.

⁵ C. Bayar, *Başvekilim Menderes*, s. 47.

⁶ *Vatan*, 2.12.1945.

⁷ *Cumhuriyet*, 2.12.1945. Ayrıca bkz.: *Tan*, 2.12.1945; *Ulus*, 2.12.1945; *Tanin*, 2.12.1945.

1. Muvazaa Meselesi

Yeni bir partinin kurulacağına ilişkin haber ve yazılar 3 Aralık günlü gazetelerde yine ele alınmıştı. CHP'nin resmi yayın organı olan Ulus'ta yazdığı makalede Falih Rıfki, Eski Başbakanlardan Bayar'ın yeni bir parti kurmak üzere olmasını memnunlukla karşıladıklarını, zaten İnönü'nün 1 Kasım nutkunda CHP'nin karşısında bir muhalefet partisinin bulunmamasının büyük bir eksiklik olduğunu belirttiğini söylemekteydi⁸.

Başka bir yazıda ise kurulacak yeni partiye kurucularınca "Kemalist Demokrat" ismini verilmesinin düşünüldüğünü, ancak bu ismin hükümetçe kabul edileceğinin şüpheli görüldüğü belirtiliyordu⁹. Yalman'da kurulacak yeni partinin, "memlekette ihtiyacı hissedilen gerçek muhalefet hareketi özlemini gidereceğini, yeni partinin kuvvetini adette değil, kalitede; şahıslarda değil, prensiplerde aramak istidadını kuvvetli bir suret vaat etmektedir." diyerek Bayar'ın kuracağı partiye güven ve itimat duyduğunu göstermek istemiştir¹⁰.

Kurulacak yeni partinin lideri olarak görülen Bayar'ın CHP'den çıkarılacağı ya da çekileceğine ilişkin yazılara da gazetelerde rastlanılmaktadır¹¹. Beklenildiği gibi Bayar, 3 Aralık 1945'te CHP Genel Sekreterliğine gelerek istifa mektubunu vermişti¹². Esasen gelişen bunca hadiseden sonra, Bayar'ın CHP'den istifa edeceği beklenilmekteydi. CHP Genel Sekreterliği istifayla ilgili açıklamayı aynı gün basına ve kamuoyuna duyurdu¹³. Bayar'ın istifasıyla artık yeni bir partinin kesin olarak kurulacağı ve Bayar'ın da kurucuların başındaki kişi olacağı kesin olarak anlaşıldı. Bu konudaki bütün tereddütler ortadan kalkmıştı¹⁴.

Celâl Bayar'ın partiden istifa ettiği 3 Aralık 1945 tarihine kadar "Dörtlü Takrir'e" imza koyanlar, kuracakları yani partinin programını hazırlamak için oldukça yoğun bir çalışma içerisindeydiler. Bayar, partinin tüzük ve programının hazırlanmasında Adnan Menderes ile partiyi kuracak olan öteki arkadaşlarının rolünün büyük olduğunu söylemektedir¹⁵. Bayar ve arkadaşları basının takibi ve baskısından kurtulmak ve dikkatleri kendilerine çekmemek için değişik yer ve makamlarda toplanarak çalışıyorlardı. Günlerce süren bu çalışmaların neticesinde partiyi kuracak olanların her noktada fikir birliği sağlanmıştı. Nitekim Bayar, "Bu toplantılar sırasında şükranla gördüğüm şey şu olmuştur: Arkadaşlarım, sosyal mefhumları ayrı ayrı manalarda anlamıyorlar, ayrı açıdan değerlendirmiyorlar, tam bir anlayış beraberliği içinde bulunuyorlardı.(...)Temel konular ve memleket gerçekleri üzerinde arkadaşlarımla mutabık kalabilmiş olmamızı, bugün de şükranla hatırlıyorum."¹⁶ diyerek

⁸ Falih Rıfki Atay, "Muhalefet Partisi", *Ulus*, 3.12.1945. Falih Rıfki'nin bu makalesi Cumhuriyet ve Yeni Sabah'da ele alınmış ve bazı yönleriyle eleştirilmiştir. Bkz. "Yeni Parti Ankara'da nasıl karşılandı", *Ulus'un Makalesi*, *Cumhuriyet*, 3.12.1945; "Yeni Parti ve 'Ulus' Gazetesi", *Yeni Sabah*, 3.12.1945.

⁹ *Cumhuriyet*, 3.12.1945, Partiyeye verilmesi düşünülen diğer bir isim de "Demokrat Çiftçi Partisi" idi. Bkz. A. E. Yalman, *Yakın Tarihte...*, C. IV, s. 47.

¹⁰ A. Emin Yalman, "Yeni Parti Kurulurken", *Vatan*, 3.12.1945.

¹¹ Yeni Sabah gazetesindeki bir haberde "Celâl Bayar CHP'den çekilecek veya çıkarılacak" denilmektedir. Bkz. *Yeni Sabah*, 3.12.1945.

¹² Bayar istifasıyla ilgili olarak şunları anlatmaktadır: "O güne kadar ben Halk Partisi'nden istifa etmemiştir. Bu iş bana sevimsiz ve zor geliyordu. Fakat yapılacak başka şey kalmamıştı. Program çalışmalarımı bitirdiğim gün, oturup Halk Partisi'ne bir istifa mektubu yazdım. Bu mektubumda Halk Partisi'nin manevî şahsiyetine duyduğum hürmet duygularımı belirttim ve aralarından ayrıldığımı yazdım...". C. Bayar, *Başvekilim Menderes*, s. 47. CHP Genel Sekreterliği'nce yapılan açıklamada ise Bayar'ın CHP Genel Sekreterliğine gelerek nazik bir dille yazılmış, partiden çekildiğini ve Parti mensuplarına vedasını belirten bir mektubu vermiş olduğu açıklanmıştır.

¹³ *Ulus*, 4.12.1945; *Vatan*, 4.12.1945; *Cumhuriyet*, 4.12.1945.

¹⁴ T. Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 88.

¹⁵ "Bu çalışmalarımada Adnan Menderes'in ve öteki kurucu arkadaşlarımla büyük emekleri yatar (...) Her tüzük ve program maddesinde bazen saatlerce, bazen günlerce durulmuştur. Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 39-44, Ayrıca bu çalışmalarla ilgili olarak bkz. A. E. Yalman, *Yakın Tarihte...*, C. I, s. 42; Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, 3. Baskı, Gözlem Yay., İstanbul 1977, s. 252-258.

¹⁶ C. Bayar, *Başvekilim Menderes*, s. 38-39, 44.

kurulacak partinin tüzük ve programının hazırlık çalışmalarında kurucular arasında tam bir uyum ve görüş birliğinin olduğunu belirtmektedir.

Demokrat Parti adıyla kurulacak olan yeni partinin gerek isim babalığı ve gerekse parti tüzük ve programının hazırlanması çalışmaları konusunda oldukça değişik anlatımlar bulunmaktadır. Partiye verilecek isim konusunda A. Emin Yalman, Demokrat Parti isminin kendisince ortaya atıldığını söylemektedir. Yalman'a göre Demokrat Parti ismi, Bayar ve arkadaşlarınca derhal kabul edilmişti ve yeni partiye bu isim verilmişti¹⁷. Ayrıca Yalman, parti tüzük ve programının hazırlanması çalışmalarına katıldığını, Dörtlü Takrir sahipleriyle Vatan gazetesinde verdiği mücadele ile dörtlerin beşincisi durumuna geldiğini ve yıllarca bu özelliğini koruduğunu belirtmektedir¹⁸. Partiye verilecek isim konusunda diğer bir anlatım da Refik Koraltan'ın kızı Ayhan Dimurtaş'ın "Demirkırat" isimli belgesel televizyon dizisinde de söylediği sözlerdir. Koraltan'ın kızına göre Bayar'ın kurulacak yeni partinin isminin ne olacağı kendilerine sorduğunu ve kendisinin de partiye ne isimler konulması isteniyor diye sordum, bunun üzerine Bayar'ın "Doğan Güneş Partisi" ve "Demokrat Parti" isimlerinin konuşulduğunu söylediğini belirtmektedir. Koraltan'ın kızı anlatımlarını devamla şöyle sürdürmektedir. "*Benim fikrimi sorarsanız' dedim,...'Demokrat Parti' olması daha uygun, çünkü her lisanda 'Demokrat' kelimesi vardır ve kolay akılda kalır.*" Koraltan'ın kızı, ondan sonra partinin isminin Demokrat Parti olduğunu ve çocuğa isim konulduğunu ve Türkiye'yi on yıl süreyle yönetecek bir kitle partisinin küçük bir odada filizlendiğini söylemektedir¹⁹.

Yeni kurulacak partinin program ve tüzüğünün hazırlanmasında faal rol oynadığı şeklindeki bir anlatım da Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Abidin Nesimi'nin hatıralarında vardır²⁰. Özellikle Zekeriya Sertel, Atatürk'ün eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile beraber Celâl Bayar ve Adnan Menderes'le yeni partinin programı ve amacı üzerinde konuştuklarından ve bir kaç gün süren toplantılar neticesinde "Cumhuriyet Demokrat Partisi" adıyla bir parti kurmayı kararlaştırdıklarından bahsetmektedir. Tan gazetesi çevresi olarak bilinen ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de liberalleşme ve demokratikleşme doğrultusunda yayımlar yapan, ancak aynı zamanda Sovyet yanlısı bir politik çizgi takip eden Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Abidin Nesimi, Cami Baykurt gibi sol görüşlü gazeteci ve yazarlarla, Demokrat Parti'nin kurucuları arasında bir ilişkinin varlığı yukarıda belirttiğimiz hatıratlarda geçmektedir²¹.

Yeni bir muhalefet partisinin kuruluş çalışmalarına katıldığı, hatta Refik Koraltan'la birlikte Bayar'ı yeni bir parti kurması konusunda ikna ettikleri şeklinde anlatımlara, A. Hamdi Başar'ın (Limancı Hamdi) "Barış Dünyası" dergisinde yazdığı hatıralarında görmekteyiz. Başar, yeni partinin kurulması çalışmalarından önce Bayar ve Koraltan'la temasa geçtiğini, yeni partide yerini alabilmek için CHP'den istifa ettiğini ve parti programını Koraltan'la kendisinin uzun süren çalışmalar neticesinde hazırladıklarını anlatmaktadır²².

Dörtlü Takrir'cilerin partiyi kurma çalışmalarına katılan diğer bir isim de Refik Şevket İnce'dir. Refik Şevket İnce, partinin kuruluş çalışmalarına İzmir'den gelerek katılmış ve uzun

¹⁷ A. E. Yalman, *Yakın Tarihte...*, C. IV, s. 42-43. Ayrıca bkz. Ahmet Emin Yalman, "Yeni Parti Kurulurken", *Vatan*, 3.12.1945.

¹⁸ A. E. Yalman, *Yakın Tarihte...*, C. IV, s. 38.

¹⁹ Mehmet Ali Birand, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul 1991, s. 32; Ayhan Demirtaş'ın anlatımları.

²⁰ Bu anlatımlar için bkz.: Z. Sertel, *Hatırladıklarım*, 3. Baskı, Gözlem Yay., İstanbul 1977, s. 252-256; Sabiha Sertel, *Bir Roman Gibi*, 2. Baskı, Belge Yayınevi, İstanbul 1987, s. 289-303; Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yay., İstanbul 1977, s. 217-218.

²¹ Bu konudaki geniş anlatımlar için bkz. M. Goloğlu, *Millî Şef Dönemi*, s. 403-408; A. E. Yalman, *Gördüklerim Geçirdiklerim*, C. IV, s. 48-51; Z. Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 252-256; Sabiha Sertel, *Bir Roman Gibi*, s. 288-289; H. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul 1967, s. 133.

²² Bu konudaki geniş anlatımlar için bkz.: A. Hamdi Başar, "Demokrat Parti Nasıl Kuruldu I", *Barış Dünyası*, S. 11, Şubat 1963, s. 57-61.

süren program ve tüzük çalışmalarında faydalı olmuştu²³.

Yukarıda Bayar'ın 3 Aralık 1945'te CHP'den istifa ettiğini ve bu istifasının CHP Genel Sekreterliğince aynı gün kamuoyu ve basına duyurulduğunu söylemiştik. 3 Aralıkta CHP'den istifa eden Bayar'ı Millî Şef İnönü 4 Aralık 1945'te yemeğe davet etmiş ve kendisiyle görüşmüştür²⁴. İnönü bu görüşmeyle ilgili olarak daha sonraki yıllarda şunları söylemektedir: "- Sayın Celâl Bayar hazırlamış olduğu DP programını bana getirmek nezaketinde bulunduğu zaman, kendisi ile partisi hakkında görüşmemiz oldu. Hiç bir zata, bir parti teşkil etmesi için teklif ve telkinde bulunmadım²⁵. İnönü bu mülâkatta, Bayar'ın parti kurmasından memnun olduğunu, yeni partinin programı üzerinde, geçmiş tecrübelerle göre dikkat edilecek noktaları belirttiğini söylemektedir. İnönü'nün yeni partinin programı üzerinde hassasiyetle durduğu noktalar; dinin siyasette bir vasıta olarak kullanılıp kullanılmayacağı, Köy okulları ve Köy Enstitüleri davasına bir zararın gelip gelmeyeceği konuları ve seçimlerin yapılması olmuştur²⁶.

Bu görüşme ile ilgili olarak Vatan gazetesinde çıkan bir haberde " *Millî Şef Dün Celâl Bayar'ı kabul ettiler İnönü, yeni kurulacak partinin liderini yemeğe alıkoyarak iltifatta bulundular*" denilmektedir²⁷.

Refik Şevket İnce'de bu görüşmeyle ilgili olarak günlüğünde "Celâl Bayar, İnönü ile üç saat kadar görüşmüş, İnönü kendinin vehmine dokunan her şeyi sormuş. Celâl Bayar fikirlerini söylemiş. Hep ve hep memnuniyet göstermekle beraber çalışınız sizi ezdirmem demiş" demektedir²⁸.

Yeni partinin kuruluş çalışmaları 4 Aralık 1945'ten itibaren yoğunlaşmıştır. Nitekim basında çıkan haberlerde yeni parti için son hazırlıkların yapıldığı ve Celâl Bayar ile arkadaşlarının geç saatlere kadar süren toplantılar yaptıkları belirtiliyordu²⁹. 7 Aralık 1945'te

²³ Basında Refik Şevket İnce'nin yeni partiye gireceği, çok yakında Ankara'ya gelerek Celâl Bayar ve arkadaşlarıyla görüşeceği belirtilmiştir. *Vatan*, 4, 7.12.1945.

Refik Şevket İnce'nin Milliyet gazetesinde yayınlanan günlüğünde, İnce, DP tüzüğü ve programının yoğun bir çalışına neticesinde hazırlandığından bahsetmektedir. İnce'ye göre DP tüzüğü, Halk Partisinden farklılık gösteriyordu. Refik Şevket İnce'nin Milliyet'te yayınlanan bu anlatımlar için bkz.: Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 167

²⁴ Basında çıkan bir haberde Millî Şef Dün Celâl Bayar'ı kabul ettiler" "İnönü, yeni kurulacak partinin liderini yemeğe alıkoyarak iltifatta bulundular" denilmektedir. *Vatan*, 5.12.1945.

Refik Şevket İnce bu görüşmeyle ilgili olarak günlüğünde "Celâl Bayar, İnönü ile üç saat kadar görüşmüş, İnönü kendinin vehmine dokunan her şeyi sormuş. Celâl Bayar fikirlerini söylemiş. Hep ve hep memnuniyet göstermekle beraber, '-çalışınız sizi ezdirmem demiş". Günlükten nakleden Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, s. 167, dipnot/24.

²⁵ Bu konudaki anlatımlar için bkz. Hamdi Avcıoğlu, "Çok Partili Hayatın On Dördüncü Yılında İnönü ile Mülakat" *Akis*, Y. 6, C. XVI, S. 269, Ankara 22 Eylül 1959, s. 11; Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 83; M. A. Birand, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, s. 33, Metin Toker'in açıklamaları; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C. I, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, s. 173-174.

²⁶ H. Avcıoğlu, "Çok Partili Hayatın...", s. 11.

²⁷ *Vatan*, 5.12.1945.

²⁸ M. Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti...*, s. 167, dipnot/24.

²⁹ *Cumhuriyet*, 4.12.1945; Nadir Nadi, "Celâl Bayar tarafından bir parti kurulacağı haberi her tarafta memnunlukla, hatta sevinçle karşılandı. Şu veya bu sebepten ötürü hükümeti beğenmeyenlerden tutunuz da, şekli ve rengi ne olursa olsun derece derece en koyu muhaliflere kadar herkes yeni partiye ümit dolu gözlerle bakıyor." demektedir. Bkz. Nadir Nadi, "Yeni Parti", *Cumhuriyet*, 4.12.1945; Tanin'de ise Hüseyin Cahit, "bir demokraside en az iki parti olmazsa murakabe vazifesinin ifa edilmesine imkan bulunamazdı. Bunun için en iyi çarenin mevcut fırka içinden bazı zatların ayrılarak esas programda müttefik kalmakla beraber bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağı. İşte şimdi bu yeni partiyi bir böyle bir kontrol partisi mahiyetinde telâkki ediyor ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz" demekte ve yeni partinin doğuşun memnunlukla karşıladıklarını ifade etmektedir. H. Cahit Yalçın, "Yeni Parti", *Tanin*, 5.12.1945. Diğer bazı yazılar da şöyledir: Nadir Nadi, "Yeni Partinin Muvaffakiyeti Neye Bağlıdır?", *Cumhuriyet*, 5.12.1945; Ahmet Emin Yalman, "Beş Nevi Mukavemet", *Vatan*, 4.12.1945; "Yeni Parti Hangi Tehlikeye Dikkat Etmeli", *Yeni Sabah*, 5.12.1945.

Vatan'da çıkan bir yazıda, yeni bir partinin kurulması için hala hükümete resmî müracaatı yapılarak izin alınmadığı, yeni partinin Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulacağı belirtilmektedir³⁰. Basında konuyla ilgili haberler sonraki günlerde de devam etmiştir. 9 Aralık tarihli bir haberde kurulacak yeni partinin sadece "Demokrat Parti" adını alacağı ifade edilmekte, parti programının esas itibarıyla hazırlandığı ancak son şeklini alınması için çalışmaların sürdürüldüğü belirtilmektedir³¹.

A. Emin Yalman, Vatan'da "Demokrat Parti'nin Mesuliyetleri" başlığıyla yazdığı makalesinde, Demokrat Parti'nin sahip olması gereken meziyetlerden bahsetmiş ve "*Eğer yeni parti, ağır vatanî mesuliyetini kavrar, siyasî hayatımızda yepyeni, dürüst, berrak, vakarlı bir çığır açmağı iş edinirse (...) siyasî hayatımızda karşılıklı sevgi ve saygı güneşi doğar.*" demektedir³².

Basında yeni partinin kurulacağına ilişkin onca yazı çıkmasına ve hatta kurucuların parti program ve tüzüğünü hazırladıkları yolundaki açıklamalarına rağmen bir türlü partinin faaliyete geçirilememesi kamuoyunda tereddütlere ve şayialara yol açıyordu³³. Nitekim 22 Aralık tarihli bir gazete haberinde "*Eski Başbakan Celâl Bayar ve arkadaşlarının kurmakta oldukları yeni partinin nizamnamesi taslak halinde hazırlanmış olmakla beraber, kurucular tarafından son defa gözden geçirilmektedir. Bu sebeptir ki parti henüz hükümete müracaat etmiş değildir.*" denilmektedir³⁴.

Bu gelişmeleri üzerine Bayar, 28 Aralık'ta gazetelerde de yayınlanan bir beyanat verdi. Bu beyanatında Bayar, şunları söylemiştir:

"Son siyasî hadiseler dolayısıyla partinin kurulmasının gecikeceği veya bu teşebbüsten tamamen vazgeçileceği yolunda söylentiler asılsızdır. Bütün gayretimizle ve geceli gündüzlü denilecek şekilde çalışmamıza rağmen henüz hazırlıklarımızı ikmal edemedik. Yeni bir parti kurmanın ve teşkilatlandırmanın basit ve kolay bir iş olmadığını takdir edersiniz. Çalışmalarımıza azamî hız vererek yakında efkârı umumiye karşısına program ve nizamnâmemizle çıkacağız. Son hazırlıklarımızın da bir haftaya kadar biteceğini sanıyorum" ³⁵

Bayar, daha partilerini kurmadan rakiplerinin çıkardıkları şayiaların yalan olduğunu belirtiyor ve kuracakları partiyle ilgili olarak da "Biz ne muhalif, ne de muvafık bir parti kurmaktayız. Biz memleketin hakiki ihtiyaçlarından doğmuş bir parti olarak halkın sinesinde yer almağa çalışacağız" diyordu.

Kamuoyu ve basında beklenilenin aksine yeni kurulacak siyasî parti 1945 yılının son

³⁰ Vatan, 7.12.1945.

³¹ Vatan'ın 9 Aralık 1945 tarihli haberinde, Demokrat Parti'nin kesin bir şekil almakta olduğu ve kanunî muamelenin yılbaşından evvel tamamlanabileceği belirtilmektedir. Vatan, 9.12.1945.

³² A. E. Yalman, "Demokrat Parti'nin Mesuliyetleri", Vatan, 10.12.1945.

Cumhuriyet'te çıkan bir haberde de "Partinin ismi hususunda kesin bir karar verilmiş değildir. 'Demokrat Parti', 'Demokratik Halk Partisi' vesaire gibi bir takım isimlerden bahsediliyorsa da, hakikî isim ancak programını ilânla belli olacaktır" denilmektedir. Bkz.: "Yeni Parti 3", Cumhuriyet, 9.12.1945.

³³ C'HP'den istifa ederek yeni partinin kuruluş çalışmalarına katılan Refik şevket İnce, partinin son hazırlıklarıyla ilgili açıklamalarda bulunurken parti kurulmasının ertelendiği şeklindeki söylentilere de cevap vermiş ve şunları söylemiştir:

"- Parti kurulması kötü bir şey midir ki ahval dolayısıyla tehirine lüzum görülsün? Parti kurmak vatandaşlar arasına nifak sokarak onun sarsılmaz birliğini boran bir şey midir ki böyle bir mütalaa varid olsun. Bu kabil hiç bir düşünce bahis mevzuu olmamıştır ve kanaatimce gayet tabii yollar üzerine başlamış olan bu siyasî faaliyet hazırlığı gene aynı tabii yollar üzerinde devam ve inkişaf edecektir." Cumhuriyet, 21.12.1945.

³⁴ Cumhuriyet, 22.12.1945.

³⁵ Vatan, 28.12.1945; Cumhuriyet, 28.12.1945.

günlerinde de kuruluşunu tamamlayamamıştı. Gerek basın haberleri ve gerekse kurucuların yaptıkları açıklamalara rağmen parti bir türlü kurulamamıştı. Hatta partinin isminin ne olacağı konusu kesin olarak belli olmamıştı.

1946 yılının ilk günlerinde basın ve kamuoyu artık yeni partinin kuruluş açıklamasını her an için bekliyordu. Nitekim gazeteciler Bayar'ın peşini bırakmıyorlar, ondan yeni partinin ne zaman kurulacağı konusunda bir açıklama yapmasını istiyorlardı. Bayar, gazetecilere 4 Ocak 1946'da bir beyanat vereceğini açıkladı. Bayar 4 Ocak'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanacağını, o gün yeni parti adına yılın ilk beyanatını vereceğini ve bir kaç gün daha basın mensuplarının sabretmeleri gerektiğini söyledi³⁶.

Gerçekten de Bayar, 4 Ocak 1946 günü kurulacak yeni partinin lideri olarak şu açıklamayı yaptı:

“Partimizin ismini tespit ettik: Demokrat Parti. Program ve nizamnamemiz tamamıyla hazırlanmıştır. 80 kadar madde etrafında toplanan programımızı neşretmek üzere, önümüzdeki pazartesi günü basına vereceğiz. Nizamnamemiz tamimiyle demokratik bir ruhla tanzim edilmiş bulunmaktadır. Partimizin merkezi Yenişehir'de Antalya Mebusu Cemal Tuncâ ya ait apartmanın bir dairesidir.”³⁷

Celâl Bayar'ın bu açıklaması, kamuoyu ve basında aylarca beklenen yeni siyasî partinin artık kurulduğu mesajını veriyordu. Açıklama basında geniş yankı yarattı. Kamuoyu, gerçek anlamda bir siyasî partinin kurulması haberini büyük bir heyecanla karşılamıştı³⁸.

Beklenen büyük gün nihayet gelmişti. Bayar'ın açıklamasında belirttiği gibi 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti adıyla kurulan yeni partinin programı ve nizamnamesi açıklanacaktı. Bayar 7 Ocak akşamı beklenildiği gibi bir basın toplantısı düzenledi. Basın toplantısını izleyen gazeteciler Bayar'ın sadece parti programı ve tüzüğünü açıklayacağını beklerken, yapılan açıklama onları da şaşırtmıştı. Çünkü Bayar, Demokrat Parti'nin resmen kurulduğunu ve faaliyete geçtiğini açıklamıştı³⁹. Hadise şöyle gelişmişti. Demokrat Parti'nin tüzük ve programını son defa gözden geçiren kurucular, bunları imzalamışlar ve partinin kuruluşuyla ilgili formaliteleri tamamlamakla görevlendirilen İçel Milletvekili Refik Koraltan'a vermişlerdi. Koraltan, parti tüzük ve programını İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a götürmüş ve takdim etmişti. İçişleri Bakanı Uran partinin kuruluşuyla ilgili formaliteleri hızla sonuçlandırarak partinin kurulduğuna dair il mühaberi Koraltan'a vermişti. Koraltan da belgeyi alır almaz derhal Bayar'ın basın toplantısına yetiştirmiş ve haber Bayar tarafından basın mensuplarına duyurulmuştu⁴⁰.

Basın toplantısında Bayar, gazetecilerin sorularını da cevaplandırmıştı. Bayar bir gazetecinin sorusu üzerine Demokrat Parti'nin dayandığı temeli şöyle açıklamıştır:

“Biz Demokrat Parti'yi şimdiye kadar CHP'nin karşısında kurulmuş partilerin hilafına aşağıdan yukarıya doğru kurmak istiyoruz. Parti tüzüğünde bu husus temin edilmiştir. Niyet ve gayemiz, tamamıyla halka

³⁶ T. Erer, Türkiye'de Parti Kavgaaları, s. 88.

³⁷ Vatan, 5.1.1946; Cumhuriyet, 5.1.1946. Ayrıca bkz.: T. Erer, Türkiye'de Parti Kavgaaları, s. 88-89.

³⁸ T. Erer, Türkiye'de Parti Kavgaaları, s. 89. Bayar'ın 4 Ocak 1946'da yaptığı açıklamalarla ilgili olarak Bkz.: Vatan, 5.1.1946; Ulus, 5.1.1946; Cumhuriyet, 5.1.1946; Akşam, 5.1.1946.

³⁹ Vatan, 8.1.1946; Cumhuriyet, 8.1.1946. Ayrıca bkz.: Ayın Tarihi, S. 146, Ocak 1946, s. 7-10; C. Bayar, Başvekilim Menderes, 47-49; Cem Eroğul, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), 2. Baskı, İmge Yay., Ankara 1990, s. 12; Rifki Salim Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, Olgaç Matbaası, Ankara 1954, s. 63-64; M. Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s. 83; M. Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 41-42; M. A. Birand, Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu, 37-39; A. E. Yalman, Gördüklerim Geçirdiklerim, C. IV, s. 51-53.

⁴⁰ T. Erer, Türkiye'de Parti Kavgaaları, s. 89; C. Bayar, Başvekilim Menderes, s. 47-48.

dayanmak, bütün kudret ve kuvvetimizi halk sevgisinden almaktır.”⁴¹

Bayar açıklamalarında, Demokrat Parti'nin ülkedeki siyasî hayatın birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresine taraftar olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesinin arzulandığı ve ülke siyasetinde demokratik bir görüş ve zihniyetin öncelikle gerçekleştirileceğini belirtmiş ve Demokrat Parti'nin bu amaçlara ulaşmak ve hizmet edebilmek için kurulduğunu söylemiştir. Bayar, Demokrat Parti'nin "demokrasiyi" millî menfaat ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanıdığını, insan haysiyetinin ancak temel insan haklarının teminat altına alınmasıyla korunabileceğini, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak, serbest olarak ve gizli reyyle yapılması gerektiği konularında da açıklamalarda bulunmuştur⁴².

Bir gazetecinin "Serbest Fırka hikayesi henüz hatıralarda olduğuna göre, Demokrat Parti'nin de bir danışıklı dövüş mahsulü bulunmadığını temin edebilir misiniz?" şeklinde bir soru yöneltmesi üzerine Bayar şu cevabı vermiştir:

“Şunu belirtiyim ki Serbest Fırka dahi bir muvazaa partisi değildi. Atatürk'ün ikinci bir parti ile devlet işlerini murakabeye taraftar olduğuna yakinen şahidim. Fakat Serbest Fırka bildiğiniz talihsizliğe uğradı (...) Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler olmadığı gibi memleketin muvazaalı işlere tahammülü de yoktur. Esasen Serbest Fırka zamanındaki şartlar bugünkü gibi değildi. Partiyi kuranlar da şimdiki kadar tecrübeli değildiler. O zamankiler bu tecrübeye bir teklif üzere girişmişlerdi. Biz partiyi kendiliğimizden kurduk. En büyük kuvveti de Türk Milletinin siyasî olgunluğunda bulduk.”⁴³

Görüldüğü gibi Bayar, kamuoyu ve basında yer alan "Demokrat Parti'de" bir muvazaa partisidir" şeklindeki, zihinlerde yer eden soru işaretlerini tamamen dağıtmıştı. Partinin kuruluşunda hiç kimseden direktif alınmadığını ve muvazaa söylentilerinin asılsız olduğunu ifade etmişti.

Ancak yine de o günlerde yerli gazetelerin yanında yabancı gazetelerde de bu konuyla ilgili haberler çıkmaktaydı. Nitekim Amerikan *New York Times* gazetesinde yeni parti hakkında çıkan "Majestelerinin sadık muhalefeti" vurgusu bir anda "muvazaa" iddialarına yol açmıştı.

Gazetecilerin Demokrat Parti'nin yerinin, "CHP'nin sağında mı, yoksa solunda mı" şeklindeki sorusuna ise Bayar, parti programlarının siyasî, iktisadî ve içtimaî safhalardan oluştuğunu, bunlardan hangisinin CHP'ye göre sağda ya da solda olduğunu kesin olarak tespit etmenin zor olacağını belirtmiştir. Programlarında bu hususların daha açık ve belirgin olarak yer aldığını, Türkiye'nin bir demokratik safhadan geçmesi gerektiğine inandıklarını, sınıflar arası mücadelenin zarurî olduğuna inanmadıklarını ve amaçlarının bir bütün halinde millet menfaatlerini korumaya yönelik olduğunu açıklayan Bayar, yeni partiye katılacaklar konusunda şimdilik bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiştir.

Celâl Bayar'ın yaptığı bu basın toplantısından sonra siyasî hayatımızda yeni bir partinin, yani "Demokrat Parti'nin" resmen kurulduğu ilân edilmiştir⁴⁴Partinin kurulması 8 Ocak 1946

⁴¹ Basın toplantısıyla ilgili olarak bkz.: *Vatan*, 8.1.1946; *Cumhuriyet*, 8.1.1946; *Son Telgraf*, 8.1.1946. ayrıca bkz.: *Ayin Tarihi*, S. 146, Ocak 1946, a. 8-18; T. Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 89-90; C. Bayar, *Başvekilim Menderes*, 48-49.

⁴² *Son Telgraf*, 8.1.1946; *Cumhuriyet*, 8.1.1946.

⁴³ *Son Telgraf*, 8.1.1946; *Cumhuriyet*, 8.1.1946.

⁴⁴ DP'nin programı ve tüzüğüyle ilgili bilgiler için bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1952, s. 646-693; *Türkiye'de Siyasî Dernekler II*, s. 169-182; *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, İstanbul 1946;

günkü gazetelerde büyük manşetlerle verilmişti. Bazı gazeteler Demokrat Parti'nin programını tam metin olarak vermişler ve Bayar'ın basın toplantısına geniş yer ayırmışlardı.

Demokrat Parti'nin kurucuları yaptıkları seçimle, Atatürk'ün son Başvekil'i olan Celâl Bayar'ı yeni Partinin Genel Başkanlığı'na getirdiler⁴⁵. Gerek kamuoyu ve gerekse basın yeni kurulan bu partiye yoğun bir alâka göstermişti. İktidara yakınlığıyla bilinen gazetelerde bile yeni partinin kurulmasından duyulan memnuniyet dile getiriliyordu⁴⁶.

DP'nin kuruluşu, Türk toplumunda çok olumlu bir etki yaptı. Tek-parti yönetiminin baskılarından bunalmış ve çok-partili bir yönetimin özlemini duymuş olanlar, bir kurtarıcı olarak gördükleri DP'ye girmeye hazırlanıyorlardı⁴⁷. DP'nin kuruluşu; çok-partili hayatı özleyen Türk toplumunda olumlu karşılanırken, aynı zamanda CHP'yi de rahatlattı. Demokrat Parti'nin kurulmasıyla CHP, kendi bünyesinde rahatsızlık yaratan muhaliflerin en etkililerinden kurtulmuş oluyordu.

Türkiye'de çok-partili hayata geçerken kurulan Demokrat Parti, her ne kadar CHP bünyesinden çıkartılanlarca kurulmasına yani TBMM'den doğan bir muhalefet partisi olmasına rağmen, kısa zamanda halka mal olacak ve yakın tarihimizde gerçek bir halk hareketi olarak 14 Mayıs 1950'de seçimleri kazanarak ülke yönetimine talip olacaktır.

Millî Şef İnönü'nün bu kararları verirken nasıl bir muhalefet partisini arzuluyordu. Kanaatimizce asıl üzerinde durulması gereken nokta budur. İnönü ve CHP çevrelerine göre kurulacak muhalefet partisi öncelikle kendisince itimat edilen bir şahsın başkanlığında kurulmalıydı. Kurucuların aşırı uçlarla bir alakası da bulunmamalıydı. Kurulacak yeni parti hiç bir zaman iktidarı eline geçirebilecek güce erişecek bir duruma gelmemeliydi. Ülkede bir muhalefet yapısı olmalıydı. Ancak, bu muhalefet "akortsuz bir kaç sesin parlamentoda yer alması" şeklinde olmalıydı⁴⁸. İnönü'ye göre demokrasi uzun ve dikenli bir yoldu. İktidar hırsı içinde olanlar ve sabırsızlar bu yolda yürüyemezlerdi⁴⁹.

Nitekim Demokrat Parti'nin kurulduğu günlerde Millî Şef İnönü ile birlikte çok sayıda CHP'linin düşüncesine göre, yeni parti uzun yıllar CHP'nin karşısında bir iktidar mücadelesi yapmamalıdır. CHP'lilere göre, İngiltere'de bile işçi Partisi iktidara gelebilmek için 100 sene beklemişti. Yeni partide en az bir 10 sene iktidar mücadelesine girmemeliydi⁵⁰. Nitekim Adnan Menderes Vatan'da çıkan bir beyanatında CHP'nin kendileri için takip edilecek bir yolu telkin etmek istediğini, bunlar arasında da "Halk Partisi'ne karşı en az 40-50 sene iktidara gelme

---

H. K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 344-361. C. Eroğul, *Demokrat Parti*, s. 12-13; M. Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 41 vd.

⁴⁵ Konuyla ilgili haber için 8.1.1946 günlü *Vatan*, *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Son Telgraf*'a bakılabilir. Ayrıca Gotthard Jaeschke, *Die Türkei In den Jahren 1942-1951*, Wiesbaden 1955, s. 56, 7-8.1.1946; Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*; Ankara 1976, s. 16.

⁴⁶ Basında çıkan yazılardan bazıları şunlardır: Falih Rıfki Atay, "Yeni Parti Kuruldu", *Ulus*, 8.1.1946; Necmettin Sadak, "Demokrat Partiye hoş geldin deriz", *Akşam*, 9.1.1946.

⁴⁷ Bu değerlendirme için bkz.: M. Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 42.

⁴⁸ Dünder Seyhan da hatıralarında İnönü'nün demokrasi anlayışıyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Gerçekte, İsmet Paşa siyasî hayatının devamı boyunca bir muhalefetin mevcudiyetin daima arzu etmiştir. Ama O'na göre, bu muhalefet hiçbir zaman iktidarı ele geçirecek bir duruma gelmemelidir. muhalefet olmalıydı (...) küçük bir muhalefetin varlığı, siyasî hayatına renk ve hareket vermek bakımından pek eğlenceli olacaktır." Dünder Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s. 20.

⁴⁹ Recep Bilginer "946'dan 950'ye Katedilen Yol", *Demokrat Parti Albümü*, C. 1, S. 3, Gün Matbaası, İstanbul Mart 1951, s. 13, 17.

Bayar, İnönü'nün gerek 19 Mayıs konuşmasında ve gerekse 1 Kasım 1945'te yaptığı Meclis açış konuşmasında bir "demokratik cihazlaşmadan bahsettiğini belirtmektedir. Ancak Bayar'a göre, İnönü'nün konuşmalarında yer alan demokratik cihazlaşmayla kasdedtiği, onun ister gördüğü demokrasi bir şekil demokrasisi idi. Bkz. C. Bayar, *Başvekilim Menderes*, s. 37.

⁵⁰ Bilginer "946'dan 950'ye Katedilen Yol.

iddiasında bulunmamanın da" yer aldığını söylemiştir⁵¹. Fuat Köprülü de bir yazısında, CHP'lilerin ülkede muhtelif partilerin kurulmasını asla kabul edilmeyecek felaketsel bir teklif olarak gördüklerini söyledikleri halde sonradan yaptıkları açıklamalarla siyasî bünyemizdeki en büyük eksikliğin muhtelif partiler olduğunu iddia etmişlerdir, demektir. Köprülü, CHP'lilerin çok-partili demokrasi konusunda "20-30 yıllık bir çalışma devri geçirmeden memlekette demokrasinin kurulamayacağını" söylediklerini belirtmektedir⁵².

Çok-partili hayata geçişimizde İnönü ve CHP'lilerin ortaya attıkları bir diğer konu da, yeni kurulan partinin, yani "Demokrat Parti'nin bir muvazaa partisi" olduğuydu. Bu çevrelere göre Demokrat Parti kurulurken Bayar, İnönü'nün iznini almıştı. Millî Şef İnönü, Demokrat Parti'nin Bayar başkanlığında kurulmasına sıcak bakmıştı. Çünkü Bayar, Atatürk'ün son Başvekiliydi. Ayrıca partinin kuruluş sürecinde ~~İnönü~~ Bayar, İnönü ile sürekli iletişim içerisinde olmuştu. CHP'liler istediği için ülkede demokrasiye geçilmiş ve yeni partiler kurulmuştu. CHP çevrelerinde böyle bir iddianın ortaya atılmasına sebep olan hadise, Bayar'ın CHP'den ayrıldığı 4 Aralık 1945 günü İnönü tarafından Çankaya Köşkü'ne yemeğe davet edilmesi ve Bayar'ın İnönü'yle baş başa yediği akşam yemeğidir. Bu yemek daveti, yeni bir partinin kurulmasından hoşnut olmayan müfrit CHP'lilerce başka mecralara çekilmişti⁵³. Bu çevreler "yeni parti bir muvazaa" partisidir şeklinde siyasî çevrelerde dedikodular yapmış, gazetelere yansıyan açıklamalarda bulunmuşlardı⁵⁴.

İnönü bu görüşmeyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Sayın Bayar, hazırlamış oldukları DP programını bana getirmek nezaketinde bulunduğu zaman kendisiyle partisi hakkında görüşmemiz oldu. Hiç bir zata bir parti teşkil etmesi için teklif ve telkinde bulunmadım. Sayın Bayar'ın parti teşkil etmesinden memnun olmuştum (...) program hakkındaki ilk malumatı alınca, geçmiş tecrübelerle göre dikkat edilecek bazı fikirlerimi söyledim..."⁵⁵ Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi İnönü'nün Demokrat Parti'ye kurulması için izin verdiği şeklindeki anlatımlar doğruyu yansıtmamaktadır. İnönü'nün kuruluşu aylar önceden bilinen bir siyasî partinin kurucusuyla yaptığı bu görüşmede, partinin programı ve tüzüğü üzerindeki görüşlerini dile getirdiğini söylemek daha doğrudur. Nitekim Bayar'ın kendisi de Demokrat Parti'nin kuruluşu esnasında 7 Ocak 1945'te yaptığı basın toplantısında gazetecilerin bu konudaki sorusunu cevaplarırken "Muvazaa hafiliktir. Ne bunu kabul edecek, ne de bu teklifi ileri sürecek kimseler olmadığı gibi, memleketin muvazaalı işlere tahammülü yoktur" demiştir⁵⁶. Yine Bayar, Tasvir gazetesine 8 Şubat 1946'da verdiği bir demeçte "Demokrat

⁵¹ "Adnan Menderes'in Nutku", *Vatan*, 18 Temmuz 1946.

⁵² Fuat Köprülü, "Daha Açık Konuşalım!", *Dün ve Bugün*, C. 2, Y. 1, S. 35, Ankara 6 Temmuz 1946, s. 19 ve 26. CHP'nin bu konudaki görüşünü yansıtmaması bakımından Cevdet Kerim İncedayı'nın söylediği "Türkiye'de hakiki demokrasi için üç asır gerekir" sözü oldukça manidardır. Bkz. Cemal Kutay, "Babacan Bir Adamın Müsamahası", *Millet*, C. 9, Y. 5, S. 211, İstanbul 23 Şubat 1950, s. 3.

⁵³ "CHP'deki Buhran", *Forum*, C. 1, S. 10, Ankara 15 Ağustos 1954, s. 3.

⁵⁴ Ziya Şakir, *Celal Bayar, (Hayatı ve Eserleri)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1952, s. 179. "İnönü'nün biçtiği bu muhalefet kaftanını kuşanan parti Demokrat Parti'dir (...) yeni partinin başkanı olan Celâl Bayar, Atatürk'ün son Başbakanıydı ve kuruluş süreci içinde İnönü ile sürekli ilişkide olmuştur. Kurucuları ne sola, ne de meşru olmayan sağa hiç bir yakınlıkları yoktur. Kısacası, bunlara parti kurdurtmakla, tam bir "sadık muhalefet" yaratılmaya çalışılmıştır. Bkz.: Irwin Cemal Shick, Ahmet Ertuğrul, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınevi, İstanbul 1987, s. 115-116.

"1946 yılı başında kurulmuş bu parti de, malum ve hatta meşhur olduğu üzere, kurulmuş bir parti idi. Her kurulmuş parti gibi bunun da evveliyatında içtimai tekâmül ve ulvilik yoktur (...) CHP'nin iki büyük şöhreti iki ayrı partinin başında karşılıklı mevkii almış bulunmaktadır. İttihatçılardan Halkçılar nasıl meydana geldi ise, Halkçılardan da DP o suretle bir istitale halinde- meydana gelinişti." Tahsin Demiray, *Partiler Kurulur mu? Doğar mı?*, İstanbul 1957, s. 10-11.

⁵⁵ H. Avcıoğlu, "Çok Partili Hayatın...", s. 11. İnönü-Bayar görüşmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz.: Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964, s. 252; İ. Giritlioğlu, *Türk Siyasî Hayatında Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C. 1, s. 173-174; M. Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 83.

⁵⁶ Bkz.: 7 Ocak 1946 tarihli *Vatan*, *Cumhuriyet*, *Son Posta* ve *Son Telgraf* gazeteleri.

Parti'nin bir muvazaa partisi olduğu" şeklindeki söylentileri kesinlikle reddettiğini belirtmiştir⁵⁷. 14 Mart 1946'da yaptığı yazılı açıklamasında da Bayar, muvazaa şayiaları konusunda şunları söylemiştir:

"Kabul etmek icap eder ki, partimiz bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunun da başlıca sebebi, partimizin bir (muvazaa) eseri olarak doğduğu ve Serbest Parti gibi geçici hareketten başka bir şey olmadığı hakkında şayi olan ve her tarafa birden yayılan telkinler ve telâkkilerdir (...)

*(Muvazaa) iki taraflı bir anlaşmanın eseri olmak icabeder. Ve iki tarafı da küçülten bir hareket olur. Evvelce yaptığım bir konuşmada ifade ettiğimi gibi, ne Halk Partisi'ne ve ne de partimize böyle küçültücü bir hareket isnat etmeğe imkan yoktur."*⁵⁸

DP'nin kurucularından olan Menderes de 17 Temmuz 1946'da Aydın'da yaptığı bir seçim konuşması sırasında, "*Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin lütfu ve müsaadesiyle kurulmamıştır. Demokrat Parti bir kukla teşekkül değildir.*" diyerek kurdukları partinin güdümlü bir parti olmadığını açıkça dile getirmiştir⁵⁹.

SONUÇ

Türkiye'de çok-partili hayata geçişe izin vermek ve "biz istemeseydik ne demokrasiye geçilirdi ne de Demokrat Parti kurulurdu" şeklindeki iddialarla "demokrasiye geçişi sahiplenmek" bu güne kadar gelen yanlış bir kanaattir. Bize göre, çok-partili hayata geçiş konusunda CHP içinden gelen karşı koymalara rağmen, İnönü ve oldukça az sayıda CHP'li grup demokrasiye geçişe sıcak bakmışlardır. CHP'nin 1945'lerde içinde bulunduğu durum şöyledi. Küçük bir grup, İnönü'yü giriştiği demokrasi hareketinde destekliyordu. Bu grup küçük olmakla birlikte kuvvetli ve nüfuzlu idi. Çünkü İnönü'nün desteğine sahipti. Diğer bir grup ise, Türkiye'nin henüz demokrasiye hazır olmadığı, bu demokrasi denemesinin de öncekiler gibi başarısızlığa uğrayacağı, hatta memleketi felâkete sürükleyeceği düşüncesindeydi. Parti içinde yer alan üçüncü bir grup da, daha ziyade bütün rahat ve huzurunu tek-parti rejiminin devamında gören ve demokrasi teşebbüsünü bu yüzden istemeyen ve baltalamaya çalışanların oluşturduğu bir gruptu.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Son Telgraf

Tan

Tanin

Ulus

⁵⁷ *Tasvir*, 8 Şubat 1946.

⁵⁸ *Tasvir*, 14 Mart 1946.

⁵⁹ Vatan, 18 Temmuz 1946. Bu konuda Taner Timur, "DP adım adım Milli Şef'in hoşgörüsü, izni ve desteği ile kurulmuştur. Bunun için de 1944 ve 1945'lerden itibaren özel olarak Celâl Bayar uygun görülüş ve kendisi çeşitli şekillerde teşvik edilmiştir? Bu teşvik biçimleri bazen haber yollama gibi kapalı, bazen de Ulus'a bu konuda başyazı yazdırma gibi açık şekillerde olmuştur. Bu yüzdendir ki gelişimi dikkatle izleyen kamuoyunda, bu konuda kuşkular doğmuş ve DP'nin de Serbest Fırka gibi bir danışıklı dövüş, bir "muvazaa partisi" oldu izlenimi uyanmıştır." diyerek, CHP çevrelerinin klâsikleşmiş tezini tekrar etmiştir. Bkz.: Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 16.

Vatan

Yeni Sabah

Dergiler

Ayın Tarihi

Forum

Kitaplar

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara 1976.

Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der.: İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul 1969.

Birand, Mehmet Ali, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul 1991.

Burçak, Rıfkı Salim, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Matbaası, Ankara 1954.

Demiray, Tahsin, *Partiler kurulur mu? Doğar mı?*, Türkiye Köylü Partisi Yayınları, İstanbul 1957.

Demokrat Parti Tüzük ve Program, İstanbul 1946.

Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964.

Erer, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1966.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, 2. Baskı, İmge Yay., Ankara 1990.

Giritlioğlu, Fahir, *Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, C. I, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974.

Goloğlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara 1974.

Jaeschke, Gotthard, *Die Türkei In Den Jahren 1942-1951*, Wiesbaden 1955.

Kabasakal, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.

Karpat, H. Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul 1967.

Nesimi, Abidin, *Yılların İçinden*, Gözlem Yay., İstanbul 1977.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, 3. Baskı, Gözlem Yay., İstanbul 1977.

Sertel, Sabiha, *Bir Roman Gibi*, 2. Baskı, Belge Yayınevi, İstanbul 1987.

Seyhan, Dünder, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.

Shick, Irwin, *Cemal ve Ertuğrul*, Ahmet, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınevi, İstanbul 1987.

Şakir, Ziya, *Celal Bayar, (Hayatı ve Eserleri)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1952.

Timur, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1952.

Türkiye'de Siyasal Dernekler II, T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950.

Yalman, Ahmet Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)*, C. 4, Rey Yayınları, Kayseri 1970.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara, 1989.

Makaleler

Avcıoğlu, Hamdi, “Çok Partili Hayatın On Dördüncü Yılında İnönü İle Mülakat”, *Akis*, Y. 6, C. XVI, S. 269, Ankara 22 Eylül 1959, ss. 11.

Başar, A. Hamdi, “Demokrat Parti Nasıl Kuruldu I”, *Barış Dünyası*, S. 11, Şubat 1963.

Bilginer, Recep, “946'dan 950'ye Katedilen Yol”, *Demokrat Parti Albümü*, C. L, S. 3, Gün Matbaası İstanbul Mart 1951.

Köprülü, Fuat, “Daha Açık Konuşalım!”, *Dün Ve Bugün*, C. 2, Y. L, S. 35, Ankara. 6 Temmuz 1946.

Kutay, Cemal, “Babacan Bir Adamın Müsamahası”, *Millet*, C. 9, Y. S, S. 211, İstanbul 23 Şubat 1950.

20. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIMSAL HASTALIK OLARAK MİLDİYÖ VE HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ MUALLİMLERİNDEN ALİ RIZA BEY'İN MİLDİYÖ HASTALIĞINA KARŞI KULLANILAN YÖNTEMLERE DAİR GÖRÜŞLERİ*

THE VISIONS OF ALI RIZA BRAIN ON MILDIYO DISEASE IN THE 20TH CENTURY AS AN AGRICULTURAL DISEASE IN THE OTTOMAN STATE

Dr. Abdullah KARA**

Mustafa ÇAVDAROĞLU***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:01/05/2020 Düzeltme/Revised: 10/06/2020

Kabul/Accepted: 28/06/2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Kara, A. ve Çavdaroğlu, M. (2020). 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tarımsal hastalık olarak Mildiyö ve Halkalı Ziraat Mektebi muallimlerinden Ali Rıza Bey'in mildiyö hastalığına karşı kullanılan yöntemlere dair görüşleri. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 77-88.

ÖZ

Kökleri eski İnan ve Geç Roma İmparatorluğu dönemine kadar uzanan köylülerin çift ve öküz ile toprağı işleyip devlete vergi verdiği bu usulü Osmanlı devleti de uygulamıştır. Özellikle Osmanlı devletinin klasik dönemi olarak adlandırılan 14 ve 17. Yüzyıllar arasında bu üretim biçimi devlet politikası olarak kabul görmüştür. Bu uygulama kendi içinde istikrarlı bir şekilde yürütülmüştür. Vergisel üretim tarzı olarak nitelendirilen bu uygulama miri yada dirlik olarak adlandırılan toprakların üzerinde üretim yapan köylünün ürünlerinin bir kısmına devlet adına o bölgenin yöneticisi tarafından vergi olarak el konulmasıdır.

Osmanlı devletinde ziraat geleneksel geçim kaynağı olduğu için önemlidir. Osmanlı devleti 18. Yüzyıla gelince siyasi, askeri ve iktisadi olarak gerileme içerisine girmiştir. Bu gerilemeden dolayı yöneticiler tedbirler almış ve gerilemenin sebeplerini araştırmışlardır. Avrupa Aydınlanma çağıyla birlikte bilimsel olarak ilerleme göstermiştir. Bu ilerlemeler tarım alanında da yapılmış ve modern tarım uygulamaları ile birlikte topraktan en yüksek verimi almaya başlamışlardır. Osmanlılar tarım ile ilgili bu sıkıntıları göz önünde tutarak Tanzimat döneminde ziraat alanındaki eksikleri gidermek amacıyla ıslahat çalışmaları başlatmışlardır. Ziraat alanında modernleşme çalışmaları Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın kurulmasıyla başlamıştır. Yanı sıra Amerika ve Avrupa'dan uzmanlar getirilmiştir. Osmanlı devletinde önemli geçim kaynaklarından biri şüphesiz bağcılıktır. Özellikle Ege yöresinde üzüm yetiştiriciliğı yaygın olarak yapılmıştır. Bu çalışmada konumuzun temelini teşkil eden bağ

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğı Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr.; Adana/Türkiye, Abdullahkara01@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9771-7950

*** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Programı, İstanbul/Türkiye, ensarenes61@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2031-0535

hastalığı “Mildiyö” üzerine Halkalı Ziraat Mektebi muallimlerinden Ali Rıza Bey’in bu hastalığın tedavi yöntemleri ve Osmanlıda o dönem ki tarımsal uygulamaları hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mildiyö Hastalığı, Osmanlı Ziraat Tarihi, Mildiyö Hastalığı, Zirai Faaliyetler, Bağ Hastalıkları.

EXTENDED SUMMARY

When the Ottoman State was founded on the lands of the Byzantine and Anatolian Seljuks, a large part of the people worked in a heritage and permanent tenancy relationship on the lands that did not belong to him. Many political disorders in Anatolia and the Balkans caused the emergence of a land order similar to the feudal regime. With the strengthening of the Ottoman State over time, the lands of the Anatolian Beyliks and Byzantine fell into the hands of the Ottomans. The first Ottoman sultans detained ownership of the land for the state treasury and distributed its use among the soldiers in exchange for military service.

The Ottoman State encountered an irregular overlord system with a kind of land slavery when it was founded and in places it conquered later. This system interfered with the existing land order and ended the nobility based on the land in order to prevent negative consequences in land relations (such as the majority of the people working as a serf and slave in the overlord farm, the shrinkage of agricultural holdings). Thus, by removing the tillage from the serfs, it created a tenancy scheme with a contract only between the feudal lord and the owner of the groomer instead of the serf. Such a land order is possible with the ownership of the land in the state, therefore, while the Ottoman Sultans left the ownership of some of the conquered land to the public, they left the property of some of them to the treasury and left only the right of use to the public.

With the publication of the Land Law in 1858, it was aimed to bring an order to the Ottoman land system, which had a scattered structure. With this law, the way to private property in the land has been opened. Now, people outside of the state would be able to own land by making use of this law. In addition, an amendment made in the law in 1867 allowed foreigners to own property in the Ottoman country. In addition to these legal rights, the owner also had other rights. For example, he could save under and above the land as he wished. In case of the death of the landowner, the property passes to the land heirs. In the absence of an heir, the land would pass to the state and behave as the land.

The establishment of the Ministry of Agriculture has a special importance in the Ottoman agriculture in the 19th century. The absence of a separate and special institution for the management of agricultural affairs prior to the establishment of the Ministry of Agriculture is an indication of the importance given to the Agriculture Ministry. However, due to the lack of necessary infrastructure and economic reasons, this important initiative did not achieve the desired success. In 19th century Ottoman agriculture, agriculture schools were opened in order to closely follow scientific developments in agriculture and to apply them in the Ottoman State. The opening of Halkalı Agricultural School, Bursa Agricultural School, Ankara Shepherd School, Forestry and Maadin Schools are important developments aiming to make agriculture with scientific methods. 19th century Ottoman agriculture was a century of intense innovation movements in agriculture, in parallel with the importance given to agriculture in order to restore the economic development of the state. Application of incentive methods to farmers, establishment of credit institutions such as Ziraat Bank, and participating in international exhibitions are just a few of these developments.

Agriculture is important in the Ottoman state as it is a traditional livelihood. By the 18th century, the Ottoman state was in decline politically, militarily and economically. Due to this decline, managers took measures and investigated the reasons for the decline. It has progressed scientifically with the European Age of Enlightenment. These advances were also made in the field of agriculture and with the modern agricultural practices, they started to get the highest yield from the soil. Taking into consideration these problems related to agriculture, the Ottomans initiated reform works in the Tanzimat period in order to eliminate the deficiencies in the field of agriculture. Modernization studies in the field of agriculture started with the establishment of the Meclis-i Umûr-ı Nafia. Besides, experts from America and Europe were brought. One of the important livelihoods in the Ottoman state is undoubtedly viticulture. Grape cultivation was made widely, especially in the Aegean region. One of the reasons why agriculture did not develop in the Ottoman state before was that the people were unaware of the innovations made in the field of agriculture. While innovations such as seed breeding, fertilizing the soil, working with machinery and harvesting the product with machinery were seen in the west, in the Ottoman State, the farmer was still farming with old methods. In agriculture with old methods, the same amount of crops could not be obtained every year and it was decreasing. The use of ordinary seeds also prevented the farmer from purchasing enough crops, even if he was trying as much as he wanted.

The survey made by the Agriculture Council in 1854 on agriculture revealed the lack of capital in the agricultural sector. For this purpose, the government provided twenty million kurus advances to the farmers who had no seeds, agricultural production tools and animals, with a maturity of 3-4 years. This is perhaps the first

agricultural loan in the Ottoman State. Various policies were implemented in terms of agricultural development during the Tanzimat period. For this purpose, farmers were encouraged to expand their production areas, to expand the production of products with high commercial value, and to use modern equipment in production. For this purpose, temporary tax exemptions were provided for the products whose cultivation is desired to be expanded. In order to ensure the modernization of agricultural methods, it is possible to import without paying customs tax for vehicles to be brought from Europe.

Starting after Tanzimat and II. Efforts to develop and expand agricultural education and implementation institutions intensified during the reign of Abdülhamid developed in two directions. Students were sent to Europe to study agriculture, and agricultural schools and sample practice fields were established within the country. First, in 1879, eight students were sent to France to study agriculture as inspectors and teachers on their return. Those students who returned after completing their education were appointed as agricultural inspectors to various provinces. Six students were sent to Germany in 1883. With these studies, specialist staff trained in the field of agriculture were tried to be created in the country. The second development in the field of agricultural education is the establishment of agricultural schools and sample farms. One of the schools opened to raise qualified labor force in the field of agriculture is the Halkalı Agricultural School. In this study, information about the treatment methods of this disease and the agricultural practices of that period in the Ottoman Empire were given by Ali Rıza Bey, one of the teachers of the Agricultural School, on the disease of the disease "Mildio", which is the basis of our subject.

Key Words: Ottoman Agricultural History, Mildio Disease, Grape Diseases.

GİRİŞ

1700'lü yılların başından 1760'a kadar geçen dönemde Osmanlı devleti gerek siyasi ve gerekse ekonomik açıdan fetihlerin etkisiyle gözle görülür şekilde bir genişleme yaşarken bu dönemden sonra bir gerileme başlamıştır. Gerilemenin nedenleri anlaşıldıktan sonra bazı kurumlarda yenileşme ve ıslah hareketleri başlamıştır.¹ Yenileşme ilk olarak orduda ve akabinde eğitim alanında gerçekleştirilmiştir. Önceki dönemlerde loncalar vasıtasıyla verilen teknik ve mesleki eğitimin yerini Batı tarzında oluşturulan okullarda verilen eğitimler almıştır.²

Osmanlı devletinde ziraat, geleneksel geçim kaynağı olarak bilinmektedir. Tarımda XIX. Yüzyıla gelinceye kadar modern anlamda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Modern tarım uygulamaları bilinmediği için topraktan yeteri kadar verim alınamamıştır. Yanı sıra modern gübreleme yöntemleri kullanılmadığından dolayı tarım arazilerinde genellikle tek ürün yetiştiriciliği yapılmış, yılda iki üç defa ekilen araziler dinlendirme amaçlı nadasa bırakılmış, bu nedenle de arazilerin üçte biri kullanılamamıştır. Bunun yanında ulaşım imkânları yetersizdir. Bu sıkıntılar göz önünde tutularak Tanzimat döneminde ziraat alanındaki eksikleri gidermek amacıyla ıslahat çalışmaları başlatılmıştır. Ziraat alanında modernleşme çalışmaları Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın kurulmasıyla başlamıştır. Meclis ziraat alanındaki eksiklikleri ve problemleri gündemine almış, bu doğrultuda 1843 yılında Maliye Nezareti bünyesinde Ziraat Meclisi kurulmuştur. Tanzimat dönemi idarecileri ülkenin kalkınmasında tarım ve sanayiye önem vermiş ve bu alanlarda ihracata konu olan ticari değeri yüksek ürünleri teşvik etmek amacıyla çalışmalar yapmışlardır. Tanzimat döneminde sanayileşme çalışmalarına paralel olarak ziraat, tarım ve hayvancılık alanındaki yenilik çalışmaları da gündeme alınmıştır. Bu yönde atılan ilk adım ise pamuk ipliği üretimi özelinde düşünülmüş, bu alanda yapılacak yenilikleri uygulamak amacıyla Amerika'dan uzmanlar getirtilmiştir.³ Amerikalı uzmanlardan

¹ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Bellekten*, C.III, S. 203, TTK Yayınevi, Ankara 1988, s. 518; Zeynel Özlü, Abdullah Kara, "20. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayetinde Kurulan Bir Mektep: Seydiköy Ziraat Mektebi", *Doçent Doktor Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı, Eserleri ve Armağanı*, Gaziantep 2017, s. 807.

² Kadir Yıldırım, Levent Şahin, "Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi", *Çalışma ve Toplum*, S. 44, 2015, s. 83.

³ Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu Ziraat Mektebi (1847-1851)", *OTAM*, S. 24, 2008, s. 224-226.

faydalanma işi eğitim alanına da yansımış ve Amerikalı uzman Doktor Davis'in önerisi ile 1848 yılında Ziraat Mektebi açılmıştır. Bu mektepten mezun öğrencilerin İstanbul dışına çıkmamaları sebebiyle bir müddet sonra mektep kapatılmışsa da bu mekteplerin devamı olarak 1884 yılında Halkalı Ziraat Mektebi kurulmuştur. Zirai eğitim alanında ilk önemli ve ciddi adım Halkalı Ziraat mektebinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Kurulması 1884 yılında karara bağlanan okulun amacı, modern tarım yöntemlerini öğretmek ve uygulamasını göstermekti. Okulun eğitim süresi üç yıl olacak ve her yıl 30 öğrenci eğitilecekti. Okul 1892 yılında öğretime başladığında 19'u Müslüman 5'i diğer etnik unsurlardan olmak üzere toplamda 24 öğrenci alınmıştı. 1896 yılına gelindiğinde okulda 87 Müslüman olmak üzere toplamda 112 öğrenci eğitim görüyordu.⁴ 1887 yılında özellikle bağlara yayılmaya başlayan ve bağlara büyük zarar veren filoksera adında bir hastalık ortaya çıkmıştır. Hastalığın önüne geçmek için İstanbul Göztepe'de bağlarda özel olarak yetiştirilen Amerikan asma fidanlığı, Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi adıyla yabancı bir uzmanın yönetimi altında bir pratik okul daha kurulmuştur. Bahsi geçen okul, çiftçilere ve bağ meraklılarına kurumsal ve uygulamalı olarak konferanslar vermiştir.⁵

İstanbul dışında mekteplerin açılması ise 20. Yüzyılın başlarından itibaren gerçekleşmiş bu minvalde ülkenin 12 farklı merkezinde ziraat mektebi açılmıştır.⁶ Osmanlı devletinde başkent İstanbul ve taşrada tarım faaliyetlerini geliştirmek ve verimi amacıyla açılan mekteplerin kuruluş amaçları ve isimleri kaynaklara şu şekilde yansımıştır: Tarım alanında ziraat aletlerini yapmak, yeni teknikleri öğretmek, bitki ve hayvan hastalıkları konularında uygulamalı eğitim almış çiftlik amele başı ve kâhyası yetiştirmek amacıyla "Amele Mektepleri", Türkçe okuyup yazabilen çiftçi çocuklarına yeni tarım yöntemlerini öğretmek, kendi tarlasını idare edecek bilgiye sahip çiftçi, yarıcı ve subaşı yetiştirmek için "Çiftlik Mektepleri", çiftlik idaresini bilen, fenni ziraatın uygulamasına daha çok önem veren çiftçi ve çiftçi kâhyası yetiştirmek için "Ziraat Ameliyat Mektepleri", büyük çiftlikleri idare edebilecek ziraat bilgisine sahip kişiler, memurlar ve ziraat okullarına öğretmen yetiştirmek için "Mıntika Ziraat Mekatib-i Âliyesi" kurulmuştur.⁷ Hakkında literatüre çok az bilgi yansıyan ve araştırma konumuzu teşkil eden bağlarda oluşan "Mildiyö" hastalığı, tanımı, ortaya çıkışı, çeşitleri ve tedavi yöntemleri ile ilgili Halkalı Ziraat ve Orman Mektebi muallimlerinden olan Ali Rıza'nın bu konuda 1916 yılında kaleme aldığı "Bağlarda Meydana Gelen Mildiyö Hastalığı" adlı çalışma ışığında bu bağ hastalığı ile ilgili bilinmeyenler ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Osmanlı Bağlarında Görülen Hastalıklar ve Mildiyö

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinin ihracatında önemli bir yere sahip olan tarım ürünleri arasında üzümün önemli bir yeri vardır. Üzüm özellikle Batı Anadolu'da İzmir ve çevresinde yaygın yetiştirilen tarım ürünlerinden biridir. Bahsi geçen dönemde tüm Avrupa ve Amerika'daki bağlara ciddi manada zarar veren hastalıklar olmuştur. Bağ ve üzüm yetiştiriciliği yapılmasından dolayı Osmanlı'da bu durumdan etkilenmiştir. Osmanlı bağlarında genel olarak rastlanan hastalık ve parazitler şu şekildedir; asmanın erkek ve dişi çiçeklerinin doğal olmayan surette teşekkül edip, çiçek mevsiminde meydana gelen don ve soğuktan veya sürekli yağın yağmurlardan dolayı çiçeklerin tane bağlamadan önce kuruyup düşmesine neden olan "çiçek silkme" hastalığı, bağ yapraklarının sararıp kütüklerin kuvvetten düşmesi neticesinde oluşan "sarılık" hastalığı, bağ hastalıkları ve bağcılık üzerine çalışmış olan İngiliz

⁴ Tefik Güran, "Tarım Politikası (1839-1913)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. V, 1999, s. 307.

⁵ F. Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1998, s. 80.

⁶ Kadir Yıldırım, Levent Şahin, "Osmanlı'dan Günümüze, s. 84-85.

⁷ Musa Ak, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meslekî ve Teknik Eğitim Okulları (1908-1918)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2006, s. 107-114.

Tucker tarafından 1845'te keşfedilen ve Kırım Savaşı esnasında ortaya çıkan, asmanın yeşil bölümlerinde küf kokusunu andıran ve gül beyazlığındaki lekeler şeklinde kendini gösteren “külleme” hastalığı, sıcak ve nemli havalarda yaprakların aniden ışığa maruz kalmasıyla oluşan “siğil” hastalığı, bağıın sağlam kökünün görünür bir sebep olmadan kısmen veya tamamının kurumması ile oluşan “felç” hastalığı, hava sıcaklıklarının aniden düşmesi ile fırtına ve sıcak rüzgârların etkisiyle oluşan “kızılık” hastalığı, asmanın yaprak ve çiçekleri üzerinde büyük siyah leke veya küçük noktaların asmanın her tarafına yayılması ve bağıın üzerine kömür tozu serpilmiş gibi görünmesine sebep olan “*Anthracnose*” diğer adıyla “kömür hastalığı” ve asmanın yaprak, çiçek, taze sürgün ve filizleri gibi yeşil kısımlarında görülen ve önce beyaz ardından sarıya dönen lekelerin deliklere dönüşmesi ile meydana gelen “*Pronosporos*” diğer isimleri *Mildiyö* ve *Pas* hastalığı Osmanlı bağlarında genellikle görülen hastalıklardır. Mildiyö de tıpkı filoksera hastalığı gibi Amerika'dan dünyaya yayılmış bir bağ hastalığıdır. Mildiyö hastalığını tedavi için göz taşı olarak bilinen kükürtle bakır karışımı veya bordo bulamacı kullanılıyordu. Bunların dışında çıkış yeri itibarıyla isimlendirilen Kaliforniya ile çalılama, çatlama, karalık, siyah ve beyaz küf hastalıkları Osmanlı bağcılarını uğraştıran diğer parazit ve hastalıklar olarak bilinmektedir.⁸

2. Mildiyö Hastalığının Menşei ve Ortaya Çıkışı

Bağlarda meydana gelen Mildiyö, ilk olarak Amerika ile başlayıp tüm dünyaya yayılan bir bağ hastalığıdır. Bu hastalığın önlemine almak için bazı tedavi yöntemleri vardır. Bu hastalık her ne kadar birçok yerde Mildiyö olarak bilirse de bir kısım yerlerde farklı isim taşımaktadır. O cümleden olarak Aydın Vilayeti'nde Mildiyö'ye “*pronosporos*”, Bursa Vilayeti'nde ise “*Urgun/Orgun/Orgon/Urgon?*” adı verilmektedir.⁹ Gerek hayvan gerekse insan hastalıklarında olduğu gibi bitki hastalıklarında da önerilen tedavi yöntemleri ve tedbirlerin etkili olabilmesi için mutlaka o hastalığın öncelikle teşhisi ve teşhisin de kesin ve net olması gerekir. Bu bağlamda Mildiyö hastalığının dış vasıflarını nerede meydana geldiğine bakarak sırasıyla zikrederim; Mildiyö bağların ya yaprak, sürgün ve dallarında ya da çiçek ve tohumlarında yani yeşil olan çeşitli kısımlarında meydana gelir. Mildiyö hastalığı meydana gelen yaprakların üst taraflarında damar ve damarcıkların boyunca ufak bir takım sarı lekeler¹⁰ ortaya çıkar ki bu küçük lekeler henüz ilk evrelerinde iken dışardan fark edilmez ama yaprağın ışığa tutulmasıyla fark edilebiliyorlar. Bu lekeler gün geçtikçe büyümeye ve renk olarak esmerleşmeye başladıktan başka her bir lekeye karşılık yaprağın alt tarafında da beyaz ve parlak bir toz tabakası yüz göstermeye başlar.¹¹

Küme küme veya yaprakların boyunca uzanıp görüntü itibarıyla adeta yaprak üzerine eğilmiş toz lekelerine benzeyen bu beyaz ve parlak küf tabakası tırnak ile kazınacak olunursa aniden ortadan kaybolurlar. Bununla beraber hastalanan yapraklar dallar üzerinde buğday misali uzun müddet kalamayıp yere düşerler. Bundan dolayı gövdenin gereği gibi

⁸ *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1907, s. 30; *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1907, s. 56; *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1908, s. 734; *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1908, s. 54; *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 1910, s. 552; Özkan Keskin, “Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera İle Mücadele”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2, 2015, s. 480.

⁹ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen Mildiyö Hastalığı*, Ticaret ve Ziraat Bakanlığı Kütüphanesi, İstanbul 1916, s. 3.

¹⁰ “Eğer hava yağmurlu ve aynı zamanda sıcak ise işbu lekeler görülmeden de yaprakların alt taraflarında derhal beyaz renkte bir küf tabakası meydana gelir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tarım Araştırmaları ve Politikalar Genel Müdürlüğü Ziraat Mücadele Teknik Talimatları* s. 265-266; Süreyya Özben, *Ankara İli Bağ Alanlarında Fungal Hastalıkların ve Yaygınlık Oranlarının Belirlenmesi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bitki Koruma Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 93-94; Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen Mildiyö Hastalığı*, Ticaret ve Ziraat Bakanlığı Kütüphanesi, İstanbul 1916, s. 4.

¹¹ “Bazen bu lekenin nadir olmak şartıyla sıcak ve yağışlı zamanlarda yaprağın üst tarafında ve orta damar yolunca veyahuda kenarı üzerinde meydana geldiği dahi görülmüştür.” Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen Mildiyö Hastalığı*, Ticaret ve Ziraat Bakanlığı Kütüphanesi, İstanbul 1916, s. 4.

beslenememesinden dolayı üzüm salkımlarının zayıf kalmalarına neden olurlar. Hastalık aynı sene içinde gövde üzerinde birden fazla görülecek olursa bu sefer sadece salkımlar değil bizzat gövde dahi zayıflamaya belki de kurumaya başlar. Hastalık en fazla taze bulunan yapraklara hücum eder. Bununla beraber taze ve üzeri tüylü bulunan yapraklara pek o kolaylıkla erişemediği de görülmüştür¹². Mildiyö ikinci olarak sürgün veya genç filizler üzerinde görülür. Hastalığa yakalanmış genç filizler üzerinde basık, uzunca ve renkçe de esmer olmak üzere birtakım lekeler meydana gelir. Bu lekelerin meydana geldikten sonra sürgünün uç tarafı yavaş yavaş kurumaya başlar. Üçüncü olarak asma bıyığı üzerinde görülür ki bu bölgede Mildiyö çok nadir etkili olur. Dördüncü olarak çiçek kısmında görülür. Mildiyö'ye yakalanan çiçekler üzerinde görülen alametler tıpkı hastalıklı yaprakların altında görülen lekeciklerin manzarası gibidir.

Son olarak Mildiyö bağların tane kısımlarında görülür. Mildiyö'ye yakalanmış ufak üzüm taneleri yumuşayarak birtakım basık esmer ve lekeler meydana getirirler ki bu lekeler bulunduğu kısmın biraz sonra buruşmasına ve sonunda kuruyarak yere düşmesine neden olurlar. Yalnız dikkat edilecek nokta gerek yapraklar ve gerekse çiçekler üzerinde gördüğümüz beyaz küf lekelerinin ancak tanelerin saplarıyla oluşturdukları boğumlar arasında meydana gelip diğer noktalarda ise kesinlikle görünmüyor olmasıdır. Bununla beraber en şiddetli halleri de gerek çiçek ve gerekse meyveler üzerine sirayet ettiği zamandır. Çünkü birinci hal ya çiçeklerin dökülmesine veya çürümmesine neden olurken ikincisinde taneleri kurutup o seneki mahsulün tamamının zayıf olmasına sebep olur¹³.

3. Mildiyö Hastalığı ve Arinöz Hastalığından Farkı

Birçok yerde yaprakların alt taraflarında oluşmakta bulunan, bir tür küçük örümceğin ısırmasıyla meydana gelen ve keçeye benzer lekelerdir. Bu hastalığa “Arinöz” adı verilip Mildiyö'den farkı öncelikle yukarıda bahsedilen beyaz renkteki keçeye benzer lekelerin bulunduğu bölgeyi çukurlaştırması ve yaprağın üst tarafında ise bu çukurlara karşılık birtakım kabarcıkların oluşması ve bu kabarcıkların da her daim yeşil rengini muhafaza edip sararmamasıdır. Bunun haricinde “Arinöz” lekeleri ilk başlarda beyaz iken sonradan kırmızılaşmaya başlarlar. Diğer bir fark ise Mildiyö'nün lekeleri tırnak ile hafifçe kazındıkları zaman yok oldukları halde bu “Arinöz” lekelerinin kesinlikle silinmediğidir. Bu iki hastalık arasındaki fark ayrı etkenlere bağlı oluyor olmalarıdır. “Arinöz” hastalığının zararı genç bağlarda görülmekte ve bağların tamamında etkili değil ve hatta bazı bahçeler için hayırlı bile addedilir iken Mildiyö'nün varlığı bir memleket için afet olarak nitelendirilmiştir¹⁴.

3.1. Arinöz Hastalığının Tedavisi

Yukarıda bahsedildiği gibi “Arinöz” hastalığı Mildiyöye göre asma bağları üzerinde tahribat bakımından daha az zararlıdır. Eğer “Arinöz” hastalığı bir bağda çoğalırsa doğal olarak az çok kayıp meydana getireceğinden dolayı bunu yok etmek gerekmektedir. Bunun için de hastalıklı yapraklara dökülmek üzere 1 kıyye (1.282 kg) suyun içerisine 2,5 dirhem (8 gr.) potasyum sülfat dâhil ettikten sonra yaprakların alt taraflarına tulumba makinesi ile iyice serpilir. Kışın ise 1 kıyye suyun içerisine 5 dirhem (16 gr) kadar sodyum karbonat eklendikten sonra gövdenin her tarafına sürülmesi hastalığın tedavisi edilmesinde etkili olduğu görülmüştür¹⁵.

¹² Zikrolunan buğday üzerinde henüz daha gözeneklerin açık bulunmaması sebebiyledir. Pek çok yaşlı bulunan buğday da hastalığın pek kolaylıkla yayılmaması zikrolunan buğdayın içerisindeki suyun yokluğuna bağlanır/yorulur/hamledilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen Mildiyö Hastalığı*, Ticaret ve Ziraat Bakanlığı Kütüphanesi, İstanbul 1916, s. 10.

¹³ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.11.

¹⁴ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.10-11.

¹⁵ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.10.

4. Mildiyö Hastalığının Ortaya Çıktığı Mevsim ve Tedavi Yöntemleri

20. Yüzyılda Osmanlının çeşitli bölgelerine bakıldığında, bağlarda Mildiyö'nün ortaya çıktığı mevsimin de değiştiği görülmekle birlikte genellikle bu hastalığın Nisan, Mayıs, Haziran aylarında görüldüğü ve hatta daha sonra buğday, çiçekler üzerinde görüldüğü tespit edilmiştir. Bunun yanında en önemli mesele hastalığın meydana gelmesi olmayıp bağların Mildiyö'ye yakalanmaya hazır buldukları zamanlardır ki hastalıkla mücadele kapsamında aşağıda tarif edilecek ilaçların da ona göre hazırlanıp atılması gerektiği belirtilmiştir¹⁶.

Bağların Mildiyö hastalığından kurtulmaları için kullanılan ilaçların en önemlisi “Bordo Bulamacı” olup bu da kireç ile bakır sülfatın birbirine soğukken karıştırılmalarından oluşan bir karışımdır. Bunun için örneğin toprak veya camdan yapılmış bir kap veya en iyisi tahta bir fiçı içerisine 60 kıyye (76,92 kg) çeşme suyu veya isteğe göre yağmur suyu konulur. Sonra kamış veya söğütten yapılmış bir sepet veya bir torba içerisine bir kıyye (1.282 kg) Bakır Sülfat konularak fiçinin içindeki suyun yüzeyine 8 parmak derinlikte asılır. Diğer taraftan ise 30 kıyyelik (38,46 kg) su içerisinde henüz daha yeni söndürülmüş kireçten yarım kıyye (641 gr) kadarı iyice eritildikten ve ince bir kalıptan geçirildikten sonra azar azar olmak üzere Bakır Sülfat eriyiğinin üzerine dökülmekle beraber bir taraftan bir sopa vasıtasıyla durmadan karıştırılır. Ara sıra konulan kireç miktarının fazla kaçmaması için de kırmızı turnusol kâğıdının içini fiçı içerisine batırmak ve rengin mavileşmeye yüz tutup tutmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Şayet kırmızı turnusol kâğıdı mavileşmeye yüz tutmuş ise eklenen kirecin yeterli olduğu anlamına gelir. Eğer değil ise mavileşmeye başlayınca kadar kirecin dökülmesine ve karıştırılmasına devam edilmelidir. Bu suretle kontrol ile yeterli miktarda kireç eklendikten sonra fiçinin içindeki eriyiğin miktarı 100 kıyyeye (128,2 kg) tamamlanmak üzere bunun haricinde su ilave edilir ve karıştırılır. İşte bu amaçla hazırlanan bulamaç da “mutedil bulamaç” (şiddeti, gücü, etkisi orta halli olan) adını alır. Şayet turnusol kâğıdı yoksa “mutedil bulamaç” hazırlamak için tedrici (derece derece) bir surette kireç eklendikten sonra ara sıra eriyiği bulunduğu durumda bir müddet bırakmak ve yüzeyinden alınacak bir kadeh suyun rengine dikkat etmek gerekir¹⁷.

Şöyle ki şayet kadeh içerisine alınan suyun rengi mavimtırak ise bir miktar daha kirecin ilavesi, bulanık ise aksine kirecin fazla atılmış olduğu ve tamamıyla berrak ise kirecin yeterli miktarda koyulduğu anlaşılmalıdır. Eriyiğin üzerine ağızla üflendiği zaman meydana gelecek olan ince bir kabuk dahi kirecin fazlalığına ve ince kabuk yoksa da kirecin gerekli miktarda eklenmiş olduğuna veya eksik koyulmuş olduğuna delalet eder. Eksik konulduğunu anlamak için de bıçağı bir müddet eriyik içerisine asıvermek yeterlidir. O bıçak veya çivinin bakır rengini almaya başlaması kesinlikle ilave edilen kirecin yeterli geldiğini ima eder ki bu gibi bulamaçlara da “hamızı (asidik) bulamaç” adını vermişlerdir.

Bir bulamacın hazırlanma şekli çok önemlidir. Gerek etkisi ve gerekse uygulanan bölgeye yapışabilme özelliği her zaman bulamacın içinde bulunan maddelerin doğallığına veya bulamacın yapılış şekline göre değişim göstermiştir. Bundan dolayı bordo bulamacın hazırlanacağı zamanda aşağıdaki şartlara dikkat edilmesi gerekir.

Bakır Sülfat eriyik üzerine dökülmeli ve her ikisi de soğuk bulunmalıdır.

- ✓ Kullanılan kireç en iyi ve yağlı kireçten olmalı (kireç ne kadar yağlı olursa olsun ilacın yaprak vesaire üzerine yapışması da o derece kuvvetli olur)
- ✓ Bulamaç hazırlandıktan sonra derhal kullanılmalı (Bulamaç ne kadar taze olursa yapışıklık özelliği de o kadar fazla olur)

¹⁶ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.11-12.

¹⁷ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.11-12.

✓ Bulamaç mümkün olduğu kadar orta halli olmalıdır. (Asidi olan bulamacın etkisi her ne kadar ani ve süratli olursa da yapışıklık özelliği o nispette düşük bulunur. Bundan başka etki ettiği noktada da yanıklık meydana gelir. Fazla kireç içeren bulamacın etkisi de aksine pek uçucu olup havanın asit karbonunun etkisi altında bulundukça yavaş yavaş karbondioksit halini almaya başlayıp çözülür. İşte onun içindir ki bu gibi bulamaçlar içerdikleri kirecin miktarına nazaran etkilerini uygulandıktan 1-10 gün arası gösterebilirler. Orta halli (Mutedil) bir bulamacı asitli yapmak için her 100 kıyyesi (128,2 kg) için 80 dirhem (256 gr) Bakır Sülfat eriyiği eklemek yeterlidir.

Mildiyö hastalığı ile mücadele edilirken birden fazla bulamaç çeşidi uygulanmıştır. Bahsi geçen bulamaç çeşitleri aşağıdaki gibidir¹⁸:

4.1. Burgonya Bulamacı

Burgonya bulamacı yapılırken Bakır sülfat kireç ile kullanılmayacak olursa kireç yerine soda kullanılması gerekir. Bu doğrultuda 1 kıyeye (1.282 kg) Bakır Sülfat için 360 dirhem (1 kg 152 gr) %90 Solvay sodası orta halli (mutedil) bir bulamaç hazırlamak için yeterlidir. Eğer sodanın derecesi bilinmiyor veya şüpheli ise tıpkı bordo bulamacı yapımında olduğu gibi turnusol kâğıdının kullanılması gerekmektedir. Burgonya bulamacının alkali olanları iyi değildir. Çünkü bu çeşit Burgonya bulamacı etkisini göstermesinden ziyade alt tarafında da pek kolaylıkla tortusunu dibe çöktürdüğü gözlenmiştir¹⁹.

4.2. Fevk Manganit Potaslı Bulamaç

Yazın sıcak ve rutubetli zamanlarda ani olarak birden bire bağlarda meydana gelen Mildiyö'nün istilasına karşı Fevk Manganit Potaslı Bordo bulamacı kullanılır. Buna göre sıradan hazırlanmış bordo bulamacının her 100 kıyyesine(128,2) 10-20 dirhem (32-64 gr) Fevk Manganit potasın eklenmesi yeterlidir. Bu şekilde Fevk Manganit Potaslı bulamaç hazırlanır ve hastalıklı bağlara uygulanır²⁰.

4.3. Kükürtlü Bordo veya Burgonya Bulamacı

Mildiyö ve Külleme (Akbalık) adlı hastalıklar ile mücadele etmek için ya ticarete hususi olarak satılan kükürt alınıp %3 oranında bordo bulamacına karıştırılır veya mevcut süblime kükürten aynı oranda alınıp söndürülmüş kireç içerisine yavaş yavaş dökülerek bir tahta parçasıyla iyi bir şekilde karıştırılır. Sonra üzerine adi bordo bulamacı hazırlanmasında olduğu gibi su eklenerek Bakır Sülfat eriyiğine boşaltılır. Burgonya bulamacı içerisine kükürt'ün ilavesi için de erimekte bulunan soda içerisine kükürdün her kıyyesi için 30-60 dirhem (96-192 gr) toz halinde reçine ekledikten sonra kükürt atılır. Sonradan Bakır sülfat eriyiğine dökülür. Bu tarzda hareket edildiği takdirde süblime kükürdün de ticari kükürtler gibi güzel bir şekilde ıslandığı görülmüştür²¹.

4.4. Talklı Bakır Sülfat Tozu

Bağlar tamamen yapraklanıp da salkım verdikleri zaman, su halinde bulunan bulamacın salkımlar üzerine düşürülmesi pek o kadar kolay olmadığı için bazı yerlerde Bakır sülfat toz halinde kullanırlar. Bunun için 10 avuç Bakır sülfat bir miktar su içerisinde eritilir. Bu eriyik içerisine de 90 avuç talk dökülerek iyice yoğrulur. Meydana gelen hamur kurutulduktan sonra değirmende veya dibekte (havan) iyice dövülüp toz haline getirilir. Sabahları henüz daha çiğ kalkmadan önce bağların üzerine bu tozdan atılacak olunursa şiddetli yağmurlardan sonra bile salkım ve yapraklar üzerinde en az iki ay kadar etkili olduğu tecrübe edilmiştir. Bu etkisinden

¹⁸ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s. 13-14.

¹⁹ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.15.

²⁰ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.15.

²¹ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.16.

dolayı bordo bulamacı ile beraber senede bir-iki defa kullanılmasının çok faydalı olduğu görülmüştür²².

4.5. *İlacın Kullanılma Zamanı*

Hastalıkların tedavisinin etkili olmasında kullanılan ilaçların zamanı çok önemlidir. Bulamaçların bağın Mildiyö'ye yakalanmaya meyilli bulunduğu zamandan önce kullanılması hastalığın seyrini yavaşlatmaktadır. Bu bağlamda bağ filizleri 10 cm kadar bir uzunluğa ulaşp da hava soğumaya ve yağmur da yağdıktan veya dolu düştükten sonra ortalık birdenbire ısınmaya başlarsa hemen bulamaçlardan birisini mesela bordo bulamacı hazırlanıp bağların üzerine serpilmelidir. İkinci ilacı ise 15 gün sonra veya çiçek açmadan evvel, üçüncü de tane tuttuktan bir ay sonra uygulanır. Gerek duyulursa bu salkımlar üzerine bir defa da Bakır sülfat ve talklı toz atılır. Mildiyö eğer çok fazlaysa ve yağmurlar da birkaç gün aralıklarla devamlı yağarsa o zaman bulamaçla ilaçlamayı hiç olmazsa beş defaya ve tozlamayı da iki defaya çıkarmak gerekir. İkinci ilaçlamada Bakır sülfatın oranı %1,5 ve üçüncü de ise %2'ye çıkarılmalıdır. Aksine dikkat edilecek nokta çiçek açımı zamanında ne toz ne de bulamaç halinde Bakır sülfatın kullanılmamasıdır²³.

4.6. *İlacın Bağlarda Uygulandığı Noktalar*

Hastalık ile mücadele için hazırlanan bulamaç ve tozu sadece yaprakların üst tarafına serpilirse bağlar Mildiyö'den kurtulamazlar. Bundan dolayı dikkat edilecek nokta her zaman yaprakların her iki yüzüne ve hele alt taraflarına serpilmelidir ki bu husus ilacı kullanacak olan kimselere söylenmelidir²⁴.

4.7. *İlacın Kullanıldığı Araçlar*

Bağlarda ilaçların atılması esnasında kullanılan araçlar önemlidir. Eğer ilaç bulamaç halinde ise tulumba makinesi, toz halinde ise kürek vasıtasıyla bağlar üzerine serpilir. Bunların gerek insan gerekse hayvan arkasında veya tekerlek üzerinde hayvan veya insanla taşınan birçok türleri vardır. Zikrolunan makine türlerinin başlıcaları aşağıda verilmiştir:

İnsan Arkasında Taşınarak Kullanılan

Tulumba Makineleri

Ceres

Pfalzgraf

Eclair

Jullian

Superior

Monseroiez

Holder

Muratori

Kürek Makineleri

Torpille

Double Effect

Le regulateur

Le Furet

Bunlar elde taşınırlar

İnsan Vasıtasıyla Çekilen Tulumba Makineleri

Apollo

Helios

²² Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.16-17.

²³ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.17.

²⁴ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.17-18.

Hüfner

Hayvan Arkasında Taşınan ve Çekilen

Tulumba Makineleri

Mars

Simplex

P.Perras

Supra

Le Priam

Jupiter

İdeal

Kürek Makineleri

Mabo

Unica

Halkalı Ziraat Mektebi tarafından Mildiyö hastalığına karşı kullanılacak ilaçların tatbiki esnasında kullanılması tavsiye edilen tulumbar insan arkasında taşınanı ve bir de tazyikli bulunan makineler olup bunların da daima fiskiyelerinin uzun ve bükük bulunanlarını tercih etmişlerdir. Tulumbar iş bitiminde temiz suyla iyice yıkanıp temizlendikten sonra hususi yerlerinde saklanması gerekiyordu. Doğal olarak işten önce yağlanılmasına ve gereği takdirde lastik vesairesinin dahi değiştirilmesine dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir²⁵.

Osmanlı topraklarında 20. Yüzyılda Amerikalı uzmanların getirilmesi ile birlikte Amerika'dan asma fideleri de getirilmiştir. Halkalı Ziraat Mektebinde yerli asmalar ve ithal edilmiş olan asma fidelerinin Mildiyö hastalığına yakalanma durumları tahlil edilmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir:

✓ *Mildiyöye az tutulan Amerikan Asma Anaçları:* (Riperia x Berlandieri), (Rotundifolia), (Mouticola), (Rupestris Solani), (Aramon Rupestris Ganzin I), (Mourvedre x Rupestris 1202, 215-2, 216-3, 227-1), Cordifolia Rupestris, (Riperia x Rupestris 3306, 3309) adlı Amerika çubukları üzerine atılan asmalar genellikle Mildiyö'ye daha az yakalanırlar.

✓ *Mildiyö'ya Az Yakalanan Yerli Asmalar:* Halkalı Ziraat Mektebi'nde öteden beri elde edilen tecrübelerle bakarak; Yapıncak Canbata, Keçi Memesi, Çavuş, Pembe Çavuş adlı asma türlerinin hastalığa daha fazla dayandıkları görülmüştür.

✓ *Mildiyö'ya Kolaylıkla Yakalanan Yerli Asmalar:* Beyaz Razakı, Kırmızı Razakı, Sultan Üzüümü, Erenköy Siyahı, Şam Parmağı adlı türlerden ibarettir.

4.8. Gübre, Toprak ve Usul-i Tımarın Etkisi

Fevk-i fosforit veya potaslı gübreler bağın Mildiyö'ye karşı dayanıklılığını artırırken azotlu gübreler ise aksine hastalığa daha çabuk yakalanmalarına sebebiyet verir. Killi ve humuslu topraklar asmanın daha çabuk hastalanmasına ve kuru topraklar ise nispeten daha dayanıklı olmasına sebep olurlar. Çapalamanın pek fazla yapılması Mildiyö'nün meydana gelme riskini fazlaca artırdığı gibi uzun budanan asmalar da kısa budananlardan daha fazla Mildiyö'ye yakalanırlar²⁶.

²⁵ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.18-19.

²⁶ Ali Rıza, *Bağlarda Meydana Gelen...*, s.19.

SONUÇ

İnsanoğlu toprağı işleyerek medenileşme ve yerleşik hayata geçme yolunda ilk adımı atmış, artık avcılık ve toplayıcılıktan üreten ve kendine yeten bir evreye geçmiştir. Zamanla toprağın işlenmesine daha çok önem verilmesi diğer tabirle tarımda hızla ilerleme, insanların toprağı en iyi kullanma ve yapılan üretimde en yüksek kaliteyi yakalama çabasına itmiştir. Bu amaçla devletler, toplumlar; toprağın bakım ve onarımı, tohum ıslahı, yetişen bitkilerde oluşan zararların önlenmesi gibi zirai işlerle uğraşmışlar, elde ettikleri ürünlerle hem kendi ihtiyaçlarını karşılamış, hem de yetiştirdikleri ürünleri başka ülkelere satarak bundan para kazanmışlardır. Bahsi geçen devletlerden biri de Osmanlı devleti olmuştur. Osmanlı devletinde ekonominin temeli tarıma dayalı idi. Osmanlı devletinin o dönem tarım ürünleri içerisinde üzüm yetiştiriciliğı yani bağcılık önemli bir ekonomik gelir kaynağı idi. Fakat tarım alanında 19. yüzyıla gelinceye kadar modern anlamda herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

Osmanlı devletinde o dönem modern tarım uygulamaları bilinmediğı için ülke topraklarından istenilen verim alınamamıştır. Bunun en büyük sebeplerinden biri modern gübreleme yöntemleri bilinmediğı için ürün çeşitliliğı ve toprak kullanımı sınırlı kalmıştır. Daha sonra Osmanlı devleti bu gerilemenin sebeplerini araştırmış ve her alanda olduğı gibi tarım alanında da ıslah çalışmaları yürütmüştür. Bu doğrultuda atılan ilk adım pamuk ipliğı üretimi ve bu alanda yapılacak yenilikleri uygulamak amacıyla Amerika'dan uzmanlar getirmek olmuştur. Amerikalı uzmanlardan istifade etme fikri eğitim alanına da sirayet etmiş ve bahsi geçen uzmanlardan olan Amerikalı Doktor Davis'in önerisi ile 1848 yılında Ziraat Mektebi açılmıştır. Osmanlı devletinde tarımsal gelişmenin teşvik edilmesi için yöneticiler ülke genelinde 12 farklı merkezde ziraat mektepleri açmışlardır.

Konumuzu teşkil eden ve bir bağ hastalığı olan Mildiyö, 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da ortaya çıkıp tüm dünyaya buradan yayılmıştır. Avrupa'da ve daha sonra Osmanlı topraklarındaki bağlara da musallat olmuştur. Özellikle Batı Anadolu'da bağ ve üzüm yetiştiricilerine büyük zararlar vermiştir. Bu hastalığın farkına geç de olsa varan Osmanlı devleti yöneticileri ülke genelinde açılan ziraat mekteplerinde bu hastalığın çaresi üzerinde araştırmalar yapılmasını istemişlerdir. Bu doğrultuda çalışma yapan mekteplerden biri olan Halkalı Ziraat Mektebi ve burada görev yapan Ali Rıza Bey Mildiyö'nün tedavi yöntemleri, kullanılacak ilaçlar ve bu ilaçların hangi şekilde ve ne zaman kullanılacağı ile ilgili önemli bilgiler elde etmiş ve dönemin zirai durumunu anlamamız açısından önemli bilgiler vermiştir. Mildiyö hastalığı ile mücadele yöntemlerinde kullanılan karışımlar oldukça önemlidir. Ali Rıza Bey dört çeşit ilaç ve bu ilaçların yapımlarını en ince ayrıntısına kadar ifade etmiş ve kullanılması esnasında dikkat edilecek hususlara vurguda bulunmuştur. Bahsi geçen ilaçların kullanımı hastalığın tedavi edilmesi ve bağların korunması noktasında büyük oranda faydalı olduğı tespit edilmiştir. Tabi uygulama evreleri ve kullanılacak araç gereçler de dikkat çeken bir diğer husus olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü bunlarda da bir sınıflandırma yapmış, insan ve hayvan arkasında kullanılan çeşitleri olduğı bilgisini vermiştir. Ayrıca diğer bir husus bağ fidanlarının Mildiyö'ye az ve çok yakalanan türlerinin isimlerini vererek daha sonraki tarımsal faaliyetlerin önünü açmıştır. Buradan Osmanlı devletinde zirai uygulamaların 19. yüzyılın ikinci yarısında tamamıyla olmasa da faydalı sonuçlar verdiğı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Ali Rıza, Bağlarda Meydana Gelen Mildiyö Hastalığı, Ticaret ve Ziraat Bakanlığı Kütüphanesi, İstanbul 1916.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 3, 20 Mayıs 1907.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 5, 3 Haziran 1907.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Birinci Sene, Nr. 50, 24 Nisan 1908.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, İkinci Sene, Nr.4, 31 Mayıs 1908.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Üçüncü Sene, Nr. 35, 18 Haziran 1910.

Telif Eserler

Ak Musa, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meslekî ve Teknik Eğitim Okulları (1908-1918)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,, Denizli, 2006.

Ergenç Özer, “XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Bellekten*, C. III, S. 203, TTK Yayınevi, Ankara 1988.

Güran, Tevfik, “Tarım Politikası (1839-1913)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. V, 1999.

Keskin Özkan, “Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Filoksera ile Mücadele”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXX, S. 2, 2015.

Özlu, Zeynel ve Kara, Abdullah, “20. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayetinde Kurulan Bir Mektep: Seydiköy Ziraat Mektebi”, *Doçent Doktor Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı, Eserleri ve Armağanı*, Gaziantep, 2017.

Unat, F. Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1998.

Yıldırım, Kadir ve Şahin, Levent, “Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi”, *Çalışma ve Toplum*, S. 44, 2015.

Yıldırım, Mehmet Ali, “Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu Ziraat Mektebi (1847-1851)”, *OTAM*, S. 24, 2008.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İSTANBUL RUMLARININ SOSYO-KÜLTÜREL FAALİYETLERİ*

THE SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES OF ISTANBUL GREEKS DURING THE WORLD WAR 1ST

Çağla D. TAĞMAT**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:30/04//2020 Düzeltme/Revised28/05/2020

Kabul/Accepted: 04/06/2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Tağmat, Ç. D. (2020). Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul Rumlarının sosyo-kültürel faaliyetleri. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 89-105.

ÖZ

1914 yılında başlayan ve kısa sürede yayılan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları ile yaşanan yenilginin yaralarını sarmak ve Avrupa'daki yalnızlaşma psikolojisinden kurtulmak için müttefik arayışlarına girişmiş ve bu arayış, Almanya ile imzalanan bir müttefiklik anlaşmasıyla sonuca ulaşmıştır.

Balkan Savaşları ile başlayan, Birinci Dünya Savaşı ile devam eden ve sosyal yaşama da yansıyan bunalım, Osmanlı ülkesinin hemen her yerinde kendini hissettirmiş özellikle İstanbul kıtlık, bulaşıcı hastalıklar, tüketim ihtiyaçlarının karşılanamaması, karartmalar, ulaşım sıkıntısı gibi daha birçok sorunu daha belirgin şekilde yaşamaya başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında faaliyet gösteren Rum cemiyetleri tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi, varlıklı Rumların destekleriyle faaliyetlerini sürdürmeye çalışırken, kadın ve hayırsever cemiyetleri zor durumda olan Rumlara çeşitli yardım faaliyetlerinde bulunmuş, meslek cemiyetleri ise Meşrutiyet döneminde temellendirdikleri siyasallaşmayı Yunanistan ile kurdukları bağlantıyla sağlamlaştırmışlardır. Spor ve sanat cemiyetleri ise faaliyetlerini yavaşlatırken, spor salonları ve tiyatro sahnelerini hayırsever Rum cemiyetlerinin yardım organizasyonları için seferber etmişlerdir.

Bu çalışmada İstanbul Rumlarının cemiyetleşme faaliyetleri, bu cemiyetlerin Osmanlı yönetimine, Yunanistan'a ve savaşa olan yaklaşımları, cemiyetlerin niteliklerinde yaşanan değişimler, cemiyetlerin kuruldukları bölgelerdeki Rumlara sağladıkları imkânlar, daha evvelki dönemlerdeki faaliyetleri ile kıyaslanacak, çeşitli araştırma eserleri, Rumca/Osmanlıca süreli yayınlar, cemiyetlerin Rumca nizamnameleri ve raporları kullanılarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Cemiyetler, İstanbul, Rumlar, Sosyo-kültürel.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Doç. Dr.; Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/Türkiye, tagmat@ankara.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-9047-0131

EXTENDED SUMMARY

In the eve of World War 1st, which broke out in 1914 and spreaded fastly, Ottoman State began to find allies not only to fix the damages of Balkan Wars but also to quit her psychology of isolation and this enterprise resulted with the treaty of alliance which was signed by Ottoman State and Germany. The war broke out in 1914 and continued till 1918. During this period Ottoman State fought in many fronts in the side of Central Powers.

Also the war affected Ottoman State's economical, social and political structure. The depression in social life which began with Balkan Wars and continued with World War 1st, showed itself all around the Ottoman State particularly Istanbul began to encounter lots of problems such as famine, communicable diseases, absence of consumption goods, darkenings and transportation and distinctively. This situation affected all Ottoman communities. The Greek community living in İstanbul which began to constitute its social organizations from Tanzimat Period continued to work despite the unfavorable conditions of the war. Also the Greek community wanted to take the support of Greece and they tried to reinforce their relations with Greece.

The main reason effected the associations to be politicized should be searched in their relations with Greece. In this context from the process that began with Balkan Wars, the conflicts between greece and Turkey resulted with the approach of İstanbul Greek community with Greek government.

Also during the First World War the creator of the control mechanism of İstanbul Greeks, Eleftherios Venizelos supported the Greek community's activities. Another political lunge of Eleftherios Venizelos was supporting the collaboration of Armenian and Greek communities approachment and moreover to conduct these activities. The reason that Venizelos's support of Greek and Armenian collaboration and making organizations in Western countries can be define as the next step of him about the next process.

Other significant improvement during the First World War was the Dardanalles campaign which caused Bosphorus to be closed and this situation affected İstanbul People in negative way. Increasing contagious diseases, famine and other negative events really caused İstanbul to have serious problems.

While the Greek associations were active during the World War 1st, they also tried to work with the support of wealthy Greeks in Istanbul as they did in previous periods, women and philanthropist associations helped Greeks in bad condition and also vocational associations secured their politization, by their relations with Greece. While sport and art associations were slowing down their activities, they mobilized their gymnasiums and theatre halls for the organizations of philanthropist associations. The socio cultural Greek oragnizations began to change their targets and activities into the political way. And this change began to form the relations between Ottoman State and Greek community.

During the First World War the because the social conditions got worse, famine and migrations effected the socio cultural Greek organizations. So in this period the establishment of associations decreased in comparison to other periods. From tanzimat period till the World War period, only in İstanbul 400 socio cultural associations were founded and these organizations exhibitedthe social mvement of İstanbul Greek community.

Also it must be said that the new organizations founded during the First World War and other associations focused on philanthropy. Because the famine in İstanbul forced this organizations to help Greek community especially the students, homeless and indigents. A lot of soup kitchens were opened and this kind of places made collaborations with women associations. So this reinforced the unity of Greek community.

Some other vocational associations also had connection with Greece and they didn't hide their political relations with Greece. This prepared a new phase for the associations for armistice period. Because in armistice period the connection between Greek Associations and Greek government improved because of the greek occupation in Western Anatolia. One the organizations that protect its connection witg Greece was Syllogos. Syllogos rebuilt it self as a political organization. Members of the Syllogos community continued their activities in socio-cultural and economic fields, particularly in education.

In this study, the forming of associations of Istanbul Greeks, the approaches of the associations with the Ottoman Government, Greece and war, changes in their characters, the facilities that they provided for Ottoman Greeks in the regions where they were established are going to be compared and analysed by the help of Greek and Turkish periodicals, Greek Association's charters and reports. So the organizations that founded in this period will lighten the process of the Greek associations, their improvements, connections not only with Greece but Western countries and their activities in Armistice period.

Key Words: First World War, associations, Istanbul, Greeks, Socio-cultural

GİRİŞ

Rumların İstanbul'da başlattıkları cemiyetleşme hareketi, Tanzimat döneminde başlamış ve Meşrutiyet döneminde yükselişe geçmiştir. Yunan dilini ağırlıklı olarak eğitim ve kültür cemiyetleri aracılığıyla, İstanbul ve Anadolu'daki Rumlar arasında yaygınlaştırmak görevini üstlenen cemiyetlerden en etkilisi 1861 yılında İstanbul Pera'da kurulan İstanbul Rum/ Helen Filoloji Cemiyeti¹ olmuştur. Varlıklı ve eğitilmiş Rumlar tarafından desteklenen cemiyet, kısa sürede etkili bir hale gelmiş ve İstanbul'da kurulmaya başlayan meslek, hayırsever, sanat-spor, kadın, dini ve hatta siyasi cemiyetleri etkisi ve kontrolü altına almıştır.

İstanbul'da Helenizm'i² yayma görevini üstlenen Syllagos (İstanbul Rum/ Helen Filoloji Cemiyeti), kurulduğu dönemden itibaren organize ettiği konferanslar ve çeşitli faaliyetlerle Yunan kültürünü, tarihini ve geçmişini Rumlara benimsetmek adına pek çok faaliyette bulunmuş ve Osmanlı topraklarındaki Rumların *eğitim bakanlığı* gibi çalışmıştır.³ Öte yandan bağışlarla desteklenen cemiyet, İstanbul sınırlarında faaliyet gösteren farklı niteliklerdeki cemiyetlerle de sürekli iletişimde bulunmuş ve onları desteklemiştir.

Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra ise, 1908 seçimlerindeki zorlamalar, İttihatçılar ve Rumlar arasında bir kopuşun başlangıcını oluşturmuş,⁴ kendini gösteren anlaşmazlıklar, 1911 yılından başlayarak 1913 yılına kadar Rumların yavaş yavaş İttihat ve Terakki'den uzaklaşıp, 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yaklaşmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde Rum sosyo-kültürel örgütlenmelerini başka bir deyişle cemiyetlerin durumunu belirleyen dinamik ise onları ilgilendiren hukuki düzenlemeler olmuştur.⁵ Meşrutiyet ile gelen özgürlük havası Rumları da etkilerken, dikkati çeken en önemli gelişmelerden biri de, sosyo-kültürel cemiyetlerin siyasetle daha fazla ilgilenir hale gelmeleri olmuştur.

Cemiyetlerin yavaş yavaş politize olmasının ardındaki nedenleri özellikle onların Yunanistan ile olan ilişkilerinde aramak gerekmektedir. Bu bağlamda Balkan Savaşları ile

¹ Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινοπόλεως /Ellinikos Filologikos Syllagos Konstanstinopoleos. Yunanca ismi Ellinikos Filologikos Syllagos Konstantinupoleos olan cemiyetin ismi Türkçeye farklı şekillerde çevrilmiştir. Bunlar; Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi, Rum Filoloji Cemiyeti ve Rum Edebiyat Cemiyeti'dir. Faaliyet süresi ve önemi nedeniyle Tanzimat döneminden Milli Mücadele dönemine değin varlığını sürdüren cemiyet bu çalışma boyunca Syllagos olarak anılacak, gereken yerlerde İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti adı kullanılacaktır.

² Yunancada Ellinismos (Ελληνισμός) olarak kullanılan Helenizm'i tek bir cümleyle açıklamak oldukça zordur. Yunanca sözlüğe bakıldığında, "...tüm dünyada yaşayan Yunanların hepsi, Yunan ulusu olarak tanımlanan" Helenizm; bkz. Babinyiotis G. *Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas, me Sholia gia tin Sosti Hrisi ton Lekseon*, G. Ektosi, Athina Ellinismos maddesi s.589; Türk Dil Kurumu sözlüğünde "*Grek uygarlığı, Grek olmayan ulusların Grek düşüncesinin etkisiyle gerçekleştirdiği uygarlık*" şeklinde açıklanmaktadır. *Türkçe Sözlük*, Cilt I, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1992, s. 632. Türkçe'de kullanılan anlamı ise bir ideolojiyi ifade etmektedir. Sözlükte belirtilen anlamı ile birleştirildiğinde bahsi geçen kavramı, dünyada yaşayan Yunanların yaşam alanının genişletilmesi, yaygınlaştırılması olarak yorumlamak mümkündür.

³ Syllagos hakkında detaylı bilgi için bkz. Çağla D. Tağmat, "İstanbul'da Sosyo-Kültürel Helenizm'in Temsilcisi Bir Cemiyet: Syllagos (1861-1923)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2015, Sayı: 13, ss. 101-128.

⁴ Konstantinos Vakalopoulos, Ap., *İon Dragoumis Martirion kai İroon Aima Anatomia Elladikis Pragmatikotitas*, İrodotos, Thesaloniki, 2008.s. 184.

⁵ 16 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen ve Fransa, Belçika ve İsviçre'nin aynı konuyla ilgili yasal düzenlemelerinin model olarak alındığı Cemiyetler Kanunu ile bu dönem öncesinde kurulan cemiyetler de yasallık kazanmışlardır. Kanun, 1. maddesinde cemiyetin tanımını; birden çok kişi tarafından bilgi veya çalışmalarını birleştirerek, kazanç paylaşımından gayri bir amaçla kurulan heyet olarak yaparken, 2. maddesinde cemiyetlerin kurulur kurulmaz hükümete bilgi verilmesini zorunlu kılmıştır. 6. maddesi ile amacı ne olursa olsun gizli cemiyetlerin kurulmasını yasaklamış ve kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber cemiyetlerin nizamnamelerini kanuna uygun hale getirmeleri zorunlu kılınmıştır. Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 205.

başlayan süreçten itibaren içinde Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin olduğu çatışma ya da anlaşmazlıklar, İstanbul Rum cemiyetlerinin Yunanistan'a yakınlaşmaları ile sonuçlanmıştır.

1. Birinci Dünya Savaşı ve İstanbul Rumları'nın Genel Durumu

28 Haziran 1914 günü Avusturya- Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi sonucunda, Avusturya Sırbistan'a savaş ilan etmiş ve Rusya Sırbistan'ın, Almanya da Avusturya'nın tarafında yer almıştır.⁶

Balkan Savaşları'nda yaşadığı yenilgiden sonra kendisini Avrupa'daki yalnızlıktan kurtarmak için harekete geçen Osmanlı Devleti ise ilk aşamada İngiltere'ye ittifak teklifinde bulunmuş ancak bu teklif İngiltere tarafından reddedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ikinci ittifak teşebbüsü Bulgaristan'a, üçüncüsü ise Fransa'ya olmuştur. Ancak bu iki girişimin de olumsuz sonuçlanması Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın ittifak çemberine yöneltmiş ve bu iki devlet arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde Türk-Alman ittifakı imzalanmıştır.⁷ Osmanlı Devleti her ne kadar anlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra tarafsızlığını ilan etmiş olsa da, Almanya'ya ait Goeben ve Breslau adlı iki savaş gemisinin Çanakkale'ye doğru yol aldığı bilgisi alınmıştır. Aynı dönemde İngiltere'den sipariş edilen iki savaş gemisinin savaş gerekçesiyle teslim edilmeyeceğinin öğrenilmesiyle, Osmanlı sularına sığınan iki Alman gemisi 11 Ağustos'ta Çanakkale önlerine demirlemiştir. İngiltere'nin tepkisi üzerine bu iki geminin, İngiltere'den alınması planlanan gemiler yerine satın alındığı bildirilmiştir.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa çekmek için baskı yaptığı dönemde, 27 Ekim 1914 tarihinde isimleri Yavuz ve Midilli olarak değiştirilen Goeben ve Breslau'nun da içinde bulunduğu Türk donanması Karadeniz'e çıkarak Odesa ve Sivastopol'u bombalamıştır.⁸ Bu olayın ardından Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve İngiltere ve Fransa da Rusya'nın yanında yer almışlardır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa sürüklendiği bu dönemde, Rum sosyo-kültürel cemiyetleri, savaşa rağmen süreli yayınlar, eğitim, sanat, müzik, tiyatro ve din adamları aracılığıyla Osmanlı topraklarında Helenizm'in yayılmasına devam etmiştir. Güçlenen Yunan burjuvazisi artık Megali İdea'nın⁹ itici gücü haline gelirken, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle beraber Rumlar, İtilaf Devletleri'nin küçük müttefikleri olarak algılanmıştır.¹⁰ İtilaf Devletleri'nin Rumlar konusunda bu şekilde bir algıya sahip olmasında, Kasım 1914'te *Rum Milli Birliği*'nin Anadolu ve Trakya'da Osmanlı'ya karşı bir cephe oluşturmak üzere harekete geçmesinin etkisi büyüktür.¹¹

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, özellikle Balkan Savaşları döneminde Mora, Girit, Teselya ve Makedonya bölgelerinin Yunanistan sınırlarına katılmasıyla zaten güvenceye alınmış olan Helenizm, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde de nesilden nesile aktarılmaya devam edilmiştir.¹² Öte yandan Yunanistan'ın Balkan Savaşları'ndan güçlü çıkması, İstanbul Rumlarının örgütlenme yolunda daha da güçlü hale gelmeleri gibi bir sonuç doğurmuştur. Diğer taraftan, Balkan Savaşları sonunda Yunanistan'ın elde ettiği kazanımlar,

⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2010, s. 132.

⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 142.

⁸ Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih Dersleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1951, s. 321.

⁹ Büyük Düş, Megali İdea hakkında detaylı ve karşılaştırmalı bilgi için bkz. Çağla D. Tağmat, "Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri", Ed. Yeliz Okay, *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014. Ayrıca bkz. Outkou Kırılı Ntokme, "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü- Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010, ss. 401-424.

¹⁰ Salahi Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 340

¹¹ Sonyel, *Minorities...*, s. 342.

¹² Sonyel, *Minorities...*, s. 340.

gerek Yunan liderlerde gerekse Rumlarda Helenizm ve Megali İdea bağlılığını güçlendirmiştir.¹³

Ardı ardına yaşanan Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları, gibi savaşlar, İstanbul için oldukça olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Zira savaşın gölgesi altındaki Osmanlı yönetimi ve Rumlar arasındaki ilişkiler de bu paralellikte seyretmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı ve Rum bağlamında damga vuran gelişmeler ise karşılıklı güvensizlik üzerinden gelişim göstermiştir. Dönemin genel Rum portresi, casusluklar ve gizli faaliyetlerle kendini gösterirken, Osmanlı yönetiminin bu gelişmelere karşı geliştirdiği panzehir, Rumların sevk ve iskân edilmesi olmuştur.¹⁴ Bu konudaki ilk girişim Liman von Sanders tarafından önerilmiş ve özellikle Marmara sahillerinde ikamet eden Rumların İstanbul'a getirilmesiyle buradaki Rum nüfus oldukça artmıştır. İtilaf kuvvetlerinin denizaltılarına yol gösterip mayınlara rağmen Marmara'dan geçmelerinde önemli bir rol oynayan Rumlar, bu faaliyetlerinden dolayı İstanbul'a yerleştirilmiştir.¹⁵ Tatiana Stavru, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Rumlara yönelik gerçekleştirdiği sevk ve iskân uygulamaları karşısında Yunanistan'ın tepkisiz kaldığını ve Rumları adeta kaderine terk ettiğini ifade etmektedir.¹⁶

Diğer yandan savaşın başlamasıyla beraber seferberlik ilan eden Osmanlı yönetimi ilk olarak 1869-1895 yılları arasında doğmuş erkek nüfusu askere çağırmıştır. Müslümanlar bu çağrıya uyarken, Gayrimüslimler askere alınma sırasında düşman ülkelere sığınma ve ülke içlerine doğru firar girişimlerinde bulunmuşlardır.¹⁷ Öte yandan askere alınan Rumların firarlarına destek olmak, İtilaf Devletlerine yönelik casusluk faaliyetinde bulunmak, ihtilal komiteleri ve çeteler kurmak gibi gerekçeler, Rumların ikamet bölgelerinde değişiklik yapılmasına neden olmuştur. Bu yer değiştirme İstanbul'da Şile ve Boğaziçi bölgelerinde, Marmara bölgesinde de İmralı Adası, Bandırma, Erdek, Karacabey, Bursa ve Mudanya'da uygulanmıştır. Bununla beraber 1916-1918 yılları arasında uygulanan kanun sonucunda İstanbul'dan sadece 67 Rum'un başka bölgelere sevk edilmesi mümkün olabilmıştır.¹⁸ Zanaat alanında ve ticari hayatta önemli rol oynayan Rumların başka bölgelere sevk edilmeleri, bu iş kollarında önemli sayıda eleman açığının ortaya çıkmasına neden olmuş, bu durum zaten savaşta olan Osmanlı Devleti'nin ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir.¹⁹

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı esnasında, Rumlar üzerinde oluşturulan kontrol mekanizmasının mimarı Yunan Başbakan Eleftherios Venizelos'un da, yukarıda belirtilen faaliyetleri desteklediği söylenebilir. Venizelos'un diğer bir politik hamlesi de Rum-Ermeni işbirliğini desteklemek, hatta bizzat yürütmek olmuştur. Onun, Rum-Ermeni işbirliğini desteklemesi ve hatta Batı ülkelerinde organize edilen propagandaları bizzat yürüten isim olması, bir sonraki sürece yaptığı hazırlık olarak nitelendirilebilir.²⁰

İstanbul'da yaşanan sosyal, politik ve ekonomik sıkıntılar bir zincirin halkaları şeklinde birbirine geçmiştir. Politik nedenlerden dolayı ortaya çıkan huzursuzluklar sosyal dengeleri de etkilemiş ve İstanbul'un neredeyse bir çöküntü yaşamasına neden olmuştur. Özellikle savaş esnasında İtilaf Devletleri'nin Çanakkale üzerine harekât düzenlemeleri, İstanbul Boğazı'nın

¹³ Feroz Ahmad, *From Empire To Republic Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 119.

¹⁴ Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri 1918-1922*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 19, 35.

¹⁵ Haris Spataris, *Biz İstanbullular Böyleyiz 1906-1922*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 43.

¹⁶ Tatiana Stavrou, *O En Konstantinupoli to İpurgio Paidias tou Alitrotu Ellimismu*, Athinai, 1967, s. 291.

¹⁷ Mustafa Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/14, (2007 Bahar), s. 28.

¹⁸ Özdemir, a.g.m., s. 30-33.

¹⁹ Erol Kaya, "1917 Yılında Osmanlı Devleti'nin Durumu Hakkında Bir Rapor", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 11-2, Yıl: 2009, s. 30.

²⁰ Salahi Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.110.

da kapanmasına neden olmuş, bu durum İstanbul halkını olumsuz etkilemiştir. Bulaşıcı hastalıkların çoğalması, tüketim ihtiyaçlarının karşılanamaması ve beraberinde gelen kıtlık, savaş yıllarında İstanbul'un büyük sorunlar yaşamasına neden olmuştur.²¹ Her ne kadar hükümet tarafından önlemler alınmaya çalışılmışsa da, savaş hali, ulaşımda yaşanan sıkıntılar ve iâşe temini başta olmak üzere pek çok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Bab-ı Ali tarafından Alman İâşe Örgütü örnek alınarak merkez ve taşra heyetleri kurulmuş ve Osmanlı coğrafyası iâşe bölgelerine ayrılmıştır. Bununla beraber bir bölgeden diğerine iâşe gönderilmesi yasaklanmıştır.²² Bu şartlar dâhilinde baş gösteren kıtlık, özellikle orta sınıf arasında temel gıdaların bile bulunmasında zorluk yaratmıştır. Esmer undan yapılan ekmeğin karneyle dağıtılması, gıda yetersizliğini ortaya koymasından oldukça önemli bir örnektir. Ancak bu dönemde hatırı sayılır ailelerin hükümet tarafından korunduğuna-kollandığına da tanık olduğunu belirten kaynaklar vardır.²³

Aynı dönemde İstanbul'un yaşadığı bir diğer zorluk da savaştan dolayı yapılan karartmalardır. Bu karartmalar hem savaş için bir gereklilik olması hem de kıtlıktan kaynaklanması açısından oldukça önemlidir. Özellikle taş kömürü eksikliğinden dolayı aydınlanmada kullanılan gazın üretimindeki düşüş, İstanbul halkının önemli sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur.²⁴ Bununla beraber İstanbul'a elektrik verilmesine az da olsa devam edilmiştir. Kömürün Almanya'dan gelmesi ve ağırlıklı olarak askeri ihtiyaçlar için kullanılması, elektrik kullanımında tasarrufa gidilmesini zorunlu kılmıştır.²⁵

Diğer yandan Yunanistan'ın 1917 yılında İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi²⁶ Osmanlı Devleti ve Rumlar arasındaki ilişkilerin de yeniden gerilmesine neden olmuştur. Yunanistan'ın savaşa girmesi öncesinde, Osmanlı yönetimi İstanbul Rumlarını gücendirmemek yönünde bir politika uygularken, Yunanistan'ın karşı tarafta savaşa girmesi, hükümetin Rumlara yönelik bakış açısında da hızlı bir değişime yol açmıştır. Bu dönemde Osmanlı yönetiminin Rumlara dönük en önemli kısıtlamalarından bir tanesi de eğitim alanında gerçekleşmiş ve Rum okullarında Türk Dili dersleri uygulaması başlatılmıştır.²⁷ Mütareke dönemine kadar devam eden bu uygulama pek çok İstanbullu Rumun Osmanlı karşıtı bir reaksiyonun geliştirmesine neden olmuştur.

Diğer taraftan İstanbul Rumlarının bir kısmı, bu dönemde de iş gücü ihtiyacını karşılamaya devam etmiştir. Böylesi bir savaş ortamında özellikle Tophane ve Yeniköy'de bulunan mermi ve silah imalatı gerçekleştiren fabrikalarda çalışan işçilerin önemli bir kısmını Rumların oluşturduğunu söylemek mümkündür.²⁸

1917 yılında savaşı ve dünyayı etkileyen önemli bir diğer gelişme olan Bolşevik Devrimi de İstanbul'un sosyal hayatına kadar sirayet etmiş ve Bolşevik Devrimi sonrasında çok sayıda

²¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.437.; Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'daki kıtlık ve sosyal değişimi konu alan güzel bir roman okumak için bkz. İrfan Orga, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994.

²²Büşra Karataşer, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İâşesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl. 2013, Sayı. 2, Cilt. 3, s. 98.

²³ Kaya, a.g.m., s. 30.

²⁴ Spataris, a.g.e., s. 91.

²⁵ Kaya, a.g.m., s. 30. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı yıllarında elektriğin kullanılmasında önemli bir işleve sahip olan bakır da savaş malzemesi sayıldığından dolayı dağıtımı kısıtlanmış ve elektrik kullanımı için gereken bakır teller tedarik edilememiştir. Bu durum da elektrik şebekelerinin gelişmesinin önünde önemli bir engel olmuştur. Spataris, a.g.e., s. 152.

²⁶ Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve bu dönemdeki iç gelişmeler için bkz. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş", *II. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Buca Belediyesi, İzmir, 2015, ss.347-361.

²⁷ Spataris, a.g.e., s. 125.

²⁸ Kaya, a.g.m., s. 27.

Rus, özellikle de Beyaz Ruslar İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'a gelen Beyaz Ruslara Patrikhane de tepkisiz kalmamıştır. Kalacak yeri olmayan pek çok Rus, Patrikhane tarafından Rum okul binalarına yerleştirilmiştir.²⁹ Öte yandan İstanbul'a gelen Bolşevik Rus Teşkilatı ise Yunanistan'daki muhalif askerler arasına yerleştirdikleri kişiler aracılığıyla pek çok Yunan, hatta İstanbul'daki Rumlardan kendilerine destek sağlamış ve adalarda bile teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir.³⁰ Bolşevik Devrimi'nden sonra İstanbul'a gelen Rus doktorlar ise özellikle Fener bölgesine yerleşmişler ve burada hasta bakmaya başlamışlardır. Spataris'in anılarında aktardığına göre, Rus doktorların kiraladıkları evlerin camına "*Rus doktorların vizitesi 25 kuruş*" şeklinde ilanlar asmaları, Fenerli Rum doktorların işlerini oldukça zorlaştırmıştır.³¹

Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'daki doktor sayısının yine de yetersiz olması ve salgın hastalıkların hızla yayılması karşısında alternatif çözüm yollarının geliştirildiğini söylemek de mümkündür. Sivil eczacılar, on beş günlük bir eğitimden sonra askeri doktor olarak görev yapmaya başlamışlardır.³² Bu şekilde bölgedeki hekim açığı kapatılmaya çalışılmıştır.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli ve bir o kadar da trajedik safhası olan Çanakkale Savaşları da İstanbul'daki hastane durumunu doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde özellikle Çanakkale'den nakledilen yaralılar, hastanelere sığmayınca, hükümetin bazı binalara el koyması sonucu pek çok bina hastaneye dönüştürülmüştür. El konulan binalardan biri de *Tatavla İraklis Spor Kulübü*³³ nün binası olmuştur. Bina, Birinci Dünya Savaşı yıllarında askeri hastane olarak kullanılmıştır.³⁴ Aynı dönemde Zapyon Lisesi'nin ve pek çok Rum okulunun da binası askeri hastaneye çevrilmiş ve bu okullar eğitim vermeye ancak 3 yıl sonra başlayabilmişlerdir.³⁵

Savaş dönemi İstanbul'unu etkileyen bir diğer faktör de ulaşım olmuştur. Bu dönemde iki yaka arasındaki vapur seferleri yalnızca sabah ve akşam olmak üzere iki vapur ile gerçekleştirilmiştir. İstanbul'un iki yakası arasındaki ulaşım da yalnızca tüccarlara özel izin verilmesi ve iskelelerde yoğun kontroller yapılması,³⁶ İstanbul'un Avrupa ile Anadolu yakası arasındaki bağlantısına önemli bir darbe vurmuştur.

Balkan Savaşları ile başlayan, Birinci Dünya Savaşı ile devam eden ve sosyal hayata da yansıyan bunalım, her ne kadar İstanbul'u derinden etkilemiş olsa da, döneme şahitlik eden Spataris'in anlatımına göre Rumları çok da olumsuz etkilememiştir. Bu dönemde İstanbul Rumlarının durumunu, "*...ordunun bina ve ürünlere el koymasından doğan küçük yoksunluklardan başka 1918'deki Mütarekeye kadar İstanbul Rumları için hayat sakindi...*" sözleriyle özetleyen Spataris, döneme ayak uyduranların zengin bile olabildiğini belirtmiştir.³⁷ Ancak Spataris'in bu sözlerinin İstanbul'un her köşesinde geçerli olduğunu varsaymak pek de doğru olmayacaktır. Zira Tatavla gibi, diğer İstanbul semtlerine göre daha kozmopolit yapıya

²⁹ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 64.

³⁰ Sedef Bulut, "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi ve Uyguladıkları Politikalar", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2013, Sayı: 9, s. 223.

³¹ Spataris, *a.g.e.*, s. 182.

³² Kaya, *a.g.m.*, s. 28.

³³ Tatavla İraklis (Herkül) Spor (Jimnastik) Cemiyeti/ Kulübü Osmanlı sınırları içinde kurulan ilk spor kulübüdür. Cemiyet, 1896 yılında, jimnastik ve atletizm çalışmaları yapmak amacıyla kurulmuştur. Amacı, Tatavla'da ve İstanbul'daki Rum gençleri arasında atletizmi yaymaktır. Orhan Türker, *Osmanlı İstanbulu'nda Bir Köşe Tatavla*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 6.; *Kanonismos kai Esoterikai Diatakseis tou en Tatavlis Gimnastiku Sillogu "İraklis"*, Konstantinupoli, 1906, s. 1.

³⁴ Türker, *a.g.e.*, s. 90.

³⁵ İo Tsokona, *To Pera ton Ellinon Stin Konstantinupoli tou Htes kai tou Simera*, Metehmio, Athina, 2013, s. 179.

³⁶ Kaya, *a.g.m.*, s. 31.

³⁷ Spataris, *a.g.e.*, s. 87.

sahip olan semtlerde, özellikle seferberliğin ilan edilmesinden sonra, askere gitmek istemeyen Rumların köhne yerlerde saklandıklarını, buna ek olarak savaş ekonomisinin bu çeşit semtlerde yaşayan Rum halkını da oldukça olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür.³⁸ Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru açlık, kıtlık, ilaç eksikliği ve salgın hastalıklar gibi sebeplerden, genç yaşta ölümlerin en çok yaşandığı semt de yine Tatavla olmuştur.³⁹

Öte yandan savaşın sona ermesine az bir süre kala, Nisan 1918'de, daha önce sosyo-kültürel anlamda beliren Rum-Ermeni yakınlaşması bir işbirliği niteliği kazanmıştır. Cenova'da *Türkiye'nin Ezilen Ulusları* adı altında kurulan bu birliğin üyelerini Rumlar ve Ermeniler oluşturmuştur.⁴⁰

2. Rum Eğitim ve Kültür Cemiyetleri

Birinci Dünya Savaşı, hemen her alanda yarattığı olumsuz etkiyi *Sylogos* üzerinde de yaratmıştır. Savaş yıllarında *Sylogos* adeta bir duraklama dönemine girmiştir. Diğer yandan 1914-1918 yılları arasında *Sylogos* uzun süredir yayınlamakta olduğu cemiyetle aynı isme sahip dergisini yayınlamamış ve hemen hiçbir faaliyette bulunmamıştır.⁴¹

Araştırmacıların konu hakkındaki ortak yargıları, Birinci Dünya Savaşı'nın *Sylogos*'un faaliyetlerini yavaşlattığı yönündedir. Cemiyet bu dönemde, üye sayısındaki azalmayı da önleyememiştir.⁴² *Sylogos*'un üye sayısındaki azalma, bazı Yunan araştırmacılar tarafından, *İstanbul Rum Hekimler Birliği*'nin 1920 yılında yayınlamış olduğu raporunda belirtildiği üzere, pek çok Rum hekime İttihatçılar tarafından işkence edildiği ile ilişkilendirilmektedir.⁴³ Bir trajedi olarak değerlendirilen bu olay Yunan toplumunda da tepkiyle karşılanmış ve iddia edilene göre pek çok üyesi hekimlerden oluşan *Sylogos*'un da üye sayısında önemli bir azalma yaşamasına neden olmuştur. Aynı iddialar çerçevesinde hem *İstanbul Rum Hekimler Birliği*'ne hem de *Sylogos*'a üye olan hekimlerin işkenceye uğramış olduğu ve bunun sonucunda hayatlarını kaybetmelerinden kaynaklanan bir üye azalması ifade edilmektedir.

Diğer yandan *Sylogos* her ne kadar bu dönemde amaçları doğrultusunda faaliyet gösterememiş olsa da, 1917 yılında cemiyet binasında çeşitli tadilatlar yapmış,⁴⁴ Giannakopoulos'un deyimiyle umut ve iyimserliğini kaybetmemiştir.⁴⁵ Cemiyetin Meşrutiyet döneminde aktif olarak çalışan komisyonları da bu dönemde çalışmalarını yavaşlatırken, Arkeoloji komisyonu faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiş, Bizans tarihine dair yeni araştırmalara imza atmıştır.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı döneminde kurulan *Cibali Zarifopulos Yoksul Öğrenciler Aşevi Cemiyeti*, kız ve erkek öğrencilere kumanya temin etmek amacıyla faaliyete başlamıştır.⁴⁷ Özellikle 1914 yılının siyasi atmosferi ve ekonomik durumu göz önüne alındığında cemiyetin eğitime dair hayırseverlik alanının öğrencilere öğle yemeği temin etmek olarak belirlenmesi çok da normal dışı bir durum değildir. Cemiyet tedarik ettiği yemekleri okul çalışanlarına teslim

³⁸ Türker, *a.g.e.*, s. 90.

³⁹ Türker, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁰ Sonyel, *Minorities ...*, s. 345.

⁴¹ *Peninta Hronia Apo Ta Septemvriana Konstantinupoli Prin-Tote- Meta*, ELIA, Athina, 2006, s. 30.

⁴² Yorgos A. Gianakopoulos, *O Ellinikos Filologikos Sylogos Konstantinopoleos 1861-1922: H Elliniki Paidia Epistimi os Ethniki Politiki stin Othomaniki Autokratoria*, Ethniko kai Kapodisriako Panepistimio Athinon Sholi Nomikon kai Oikonomikon kai Politikon Epistimon Timima Politikis Epistimis Dimosias Dioikis, Athina, 1998, s. 343.

⁴³ Gianakopoulos, *a.g.e.*, s. 343.

⁴⁴ Cemiyet, Beyoğlu'nda bulunan binasına bir kat daha ilave etmiştir. BOA, DH.UMVM., 101/14, 9 Zilhicce 1333.

⁴⁵ Gianakopoulos, *a.g.e.*, s. 346.

⁴⁶ Gianakopoulos, *a.g.e.*, s. 349.

⁴⁷ *Kanonismos tou en tois en Tzibalio Zafirov. Ekpadevtiriois Liturguntos iper ton Aporon Mathiton kai Mathitron "Sissitiu"* 1914, Konstantinupoli, s. 3.

ederek edildiği bu yükümlülüğü yerine getirmiştir.⁴⁸ *Kadıköy Maarifperver Cemiyeti*⁴⁹ ise 1914 yılında gençliğin dini ve fiziksel eğitiminin geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur.⁵⁰

Birinci Dünya Savaşı yıllarında eğitimle ilgili kurulan bir diğer cemiyet de *Boyacıköy Kültür Cemiyeti* “*Eleftheria*”dır.⁵¹ Cemiyet, 1918 yılında kurulmuştur. Cemiyetin kurulduğu yıl imzalanan Mondros Mütarekesi’nin ardından cemiyet ismini değiştirmiş ve kültür kelimesini çıkararak Rum kelimesini eklemiştir.⁵² Cemiyetin isminin önüne Rum kelimesini eklemesi, akıllara 1909 Cemiyetler Kanunu’ndaki “*etnik unsurların politik cemiyetler kurmasının yasaklanması ve cemiyetlerin isimlerinde etnik köken isimlerinin kaldırılması*” maddesini getirmektedir. Bu bağlamda Mondros Mütarekesi’nden hemen sonra *Boyacıköy Cemiyeti*’nin Rum kelimesini ismine eklemesi, oluşan siyasi ortamdan nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır.

*Tatavla Rum Cemiyeti*⁵³ ise diğer cemiyetlerden farklı olarak 1896’da kurulan *Tatavla İraklis Spor Kulübü* ve 1899’da kurulan “*Proodos*” Cemiyetlerinin 2 Aralık 1918 tarihinde birleşmesiyle kurulmuş bir cemiyettir.⁵⁴

Cemiyetin amacı Tatavla Rum cemaatinin gelişmesine katkıda bulunmaktır. İki cemiyetin birleşiminden doğan bir cemiyet olması, her ikisinin de nitelik ve amaçlarını kendi bünyesinde toplamasına neden olmuştur. Bu bağlamda cemiyet öncelikli olarak gençlerin manevi, fiziki ve entelektüel gelişimine katkıda bulunmayı hedeflemiştir.

Öte yandan cemiyetin kendine belirlediği amaçlar arasında önceliği manevi gelişime verdiği görülmektedir. Bunun dışında eğitime yönelik faaliyetleri de, çalışanlar için gece okulları ve öğrenciler için normal okullar açmak, muhtaç öğrencilere yardımda bulunmak, bir okuma salonu ve kütüphane kurmak, okul komitelerine maddi ve manevi destek sağlamak olan cemiyet, mesleki eğitim konusuna da önem vermiş ve müzik dersleri konusunda da faaliyetlerde bulunmuştur. Yalnızca bunlarla yetinmeyen *Tatavla Rum Cemiyeti*, beden eğitimi ve sağlık gelişimi için de tam donanımlı bir jimnastik salonu açarak, yerel spor etkinlikleri ve okullar arası atletizm yarışmaları düzenlemek gibi etkinliklerde bulunmuştur. Spora da ayrı bir önem verdiği anlaşılan cemiyet, spor etkinliklerinde başarılı öğrencileri yurtdışına göndermek yönünde planlar da yapmıştır.⁵⁵

3. Rum Hayırsever ve Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’da, diğer cemiyetlere nazaran daha aktif olarak çalışan hayırsever ve yardımlaşma cemiyetleri, savaşın etkisiyle yoksullaşan kesime yardım etmek ve özellikle önemli ölçüde gıda sıkıntısının yaşandığı bu savaş döneminde yemek yardımı yapmak gibi faaliyetler üstlenmişlerdir. Bazı cemiyetler faaliyetlerini öğrencilere, yoksullara yöneltirken bazıları da mesleki denilebilecek türde bir yardımlaşma yoluna gitmiştir. Bu cemiyetlerden bir tanesi 1915 yılında kurulan *İstanbul Ruhban Yardımlaşma Birliği*’dir.⁵⁶ Patrik başkanlığında kurulan ve İstanbul’daki metropolitlerin üye oldukları cemiyetin amacı,

⁴⁸ *Kanonismos tou en tois en Tzibalio Zafirov. Ekpadevtiriois Liturguntos iper ton Aporon Mathiton kai Mathitron* “*Sissitiu*” 1914, Konstantinupoli, s. 7.

⁴⁹ Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Χαλκηδόνος/ Filekpedevtikos Syllogos Halkidonos.

⁵⁰ Kiriaki Mamoni – Lidas İstikopoulou, *Sylogoi Konstantinopleos 1861-1922*, Hrisoun Metallion Akadimias Athinon, Athina, 2009, s. 368.

⁵¹ Μορφωτικός Σύλλογος Βαρεοχωρίου « Τά Ελευθέρια»/ Morfotikos Syllogos Vafeohorio “*Ta Eleftheria*”

⁵² Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 370.

⁵³ Ελληνικός Σύλλογος Ταταούλων/ Ellinikos Syndesmos Tataulon.

⁵⁴ *Ellinikos Syndesmos Tataoulon Kanonismos*, Konstantinupolis, 1919, s. 6.

⁵⁵ *Ellinikos Syndesmos Tataoulon Kanonismos*, Konstantinupolis, 1919, s. 6-7.

⁵⁶ Επικουρικός Σύνδεσμος του Ιερού Κλήρου Κωνσταντινουπόλεως/ Epikurikos Syndesmos tou İeru Kliru Konstantinupoleos.

üyelerine aylık maddi yardım ve tıbbi destek sağlamaktır. Cemiyet, Patrik Hrisostomos'un isim günü olan 13 Kasım tören ve şenliklerle kutlamıştır.⁵⁷

Gıda teminine yönelik bir diğer cemiyet de aynı kurulan *Kadıköy Aşevi* "*Azize Trias*"dır⁵⁸ Cemiyet, maddi gücü olmayan Rum ailelerine sıcak yemek tedarik etmek yönünde çalışmalar yapmıştır. Cemiyetin gelir kaynağı, üyelerinin ödedikleri abonelik ücretleri, kiliselerin bağış tepisilerinden elde edilen gelirler, yemek sandıkları, ücretsiz veya açık arttırma ile elde edilen gıdalardır. Ayrıca cemiyet maaş karşılığında çalıştırdığı aşçıları da himaye etmiştir.⁵⁹

1917 yılında kurulan *Yenikapı Fukaraperver ve Müzikseverler Cemiyeti* "*Aziz Fanurios*"a⁶⁰ dair bilinen tek bilgi, içinde Aziz Fanurios ikonunun tasvir edildiği ve cemiyetin adı ve kuruluş yılının yazdığı bir mührünün olduğudur.⁶¹ Aynı yıl kurulan *Fener-Muhlio-Potira Aşevi*,⁶² Birinci Dünya Savaşı yıllarında sayıları oldukça çoğalan muhtaç ve yoksulları desteklemek üzere faaliyet göstermiştir.⁶³

Yetimleri himaye etmek amacıyla 1918 yılında kurulan *Pera Fukaraperver Yoksullar ve Yetimler Cemiyeti'nin*⁶⁴ etkinlik alanı ise Pera olmuştur. Hakkında detaylı bilgiye ulaşılamayan cemiyetin mühründe cemiyetin adı yazmakta ve haç işareti bulunmaktadır.⁶⁵

4. Rum Kadın Cemiyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İstanbul'da adeta bir panik havası yaşanmıştır. Hemen her savaş döneminde olduğu gibi bu dönemde de ilan edilen seferberlik sonucu Osmanlı erkek nüfusunun askere alınması, ülke ekonomisini dar boğaza sokarken, bu durum kadın nüfusun çalışma hayatına atılmasında tetikleyici etken olmuştur. Bu dönemde kadınlar ağırlıklı olarak özellikle fabrikalarda istihdam edilirken, orta sınıf kadın nüfusu santraller başta olmak üzere, çeşitli kurum ve kuruluşlar ile ofislerde çalışmaya başlamışlardır. Özellikle Gayrimüslim kadınların, çalışma hayatına eklenmesiyle kadınlar, iş gücünün aktif bir parçası haline gelmiştir. Gayrimüslim kadınların çalıştıkları semtler ağırlıklı olarak yine Osmanlı Gayrimüslim cemaatin çoğunlukta olduğu Pera ve Galata bölgeleri olmuştur.⁶⁶

Diğer yandan kadınlar, gerek hayırseverlik olsun gerekse yoksulları himaye etmek olsun, sosyal yardımlar konusunda özellikle bireysel olarak etkin rol oynamışlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında hayırseverlik işlerine öncülük edenler yine kadınlar olmuştur.

Bu dönemde kurulduğu bilgisine ulaşılan tek bir Rum kadın cemiyeti olması ve onun da faaliyetlerine dair detaylı bilgiye ulaşılamaması, Birinci Dünya Savaşı yıllarında kolektif oluşumların ivme kaybettiğini göstermektedir.

⁵⁷ Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 368.

⁵⁸ Το εν Χαλκιδόνη Συσσίτιον "Η Αγία Τριάς"/ Το εν Ηαλκιδονι Sissition "İ Agia Trias".

⁵⁹ Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 369.

⁶⁰ Φιλόπτωχος και Φιλόμουσος Αδελφότης « Άγιος Φανούριος» εν Βλάγκα/ Filoptohos kai Filomusos Adelfotis "Agios Fanurios" en Blagka.

⁶¹ Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 370.

⁶² Συσσίτιον Φαναρίου- Μουχλίου- Ποτηρά/ Sissition Fanariu-Muhliu-Potira.

⁶³ Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 369.

⁶⁴ Φιλόπτωχος Αδελφότης Απόρων και Ορφανών Πέραν/ Filoptohos Adelfotis Aporon kai Orfanon Peran.

⁶⁵ Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 371.

⁶⁶ Feroz Ahmad, *From Empire To Republic Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 251.

*Kumkapı Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti “Evangelismos”*⁶⁷ dair tek bilgi, içinde kuruluş yılı olan 1914 yılının ve cemiyetin adının yazdığı mührünün varlığıdır.⁶⁸

Birinci Dünya Savaşı yıllarında tek bir Rum kadın cemiyetinin kurulmuş olması, daha önceki dönemlerde kurulmuş kadın cemiyetlerinin de varlık göstermediği anlamına gelmemelidir. Hemen tüm alanlarda kurulmuş cemiyetlerin savaş döneminde özellikle ekonomik anlamda bir dar boğaz yaşamış olmaları mümkündür. Bu bağlamda pek çok cemiyetin faaliyetlerini askıya almış olduğu ya da yavaşlattığı yorumu yapılabilir.

5. Rum Meslek Cemiyetleri

Birinci Dünya Savaşı yıllarında hemen bütün Rum cemiyetlerine sirayet eden olumsuz koşullar, mesleki cemiyetleri de etkilemiş ve bu dönemde bir önceki dönemlere kıyasla yeni mesleki cemiyetlerin kurulmasında bir durağanlık yaşanmıştır. Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı ülkesinde yaratmış olduğu atmosfer ve özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumlarla olan ilişkileri de pek çok cemiyeti olduğu gibi mesleki cemiyetleri de etkilemiştir.

Bu durumu en açık şekilde ortaya koyan veri, *İstanbul Rum Otel ve Restoran Çalışanları Birliği*'nin⁶⁹ bizzat Venizelos'a göndermiş olduğu mektuptur. Cemiyet başkanının kaleme almış olduğu yazıda, Osmanlı ülkesinde Rumların çektiği sıkıntılar anlatılmıştır.⁷⁰ Bir bilgilendirme olduğu belirtilen bu mektupta Osmanlı yönetiminin, Rumları sınır dışı ettiği, dışladığı ve yüksek vergiler aldığı belirtilmiş ve Osmanlı ülkesinde Yunan Büyükelçisi ve çalışanlarının da bu konuda herhangi bir girişimde bulunmadığı belirtilmiştir. Elçiliğin ilgisiz tavrından dolayı elçi olmasa bile çalışanlarının değiştirilmesi rica edilmiştir. Diğer yandan *İstanbul Rum Otel ve Restoran Çalışanları Birliği* başkanının iddia ettiğine göre elçilik, Rumlara yüksek vergileri ödemek istemiyorlarsa Müslüman olarak bu durumdan kurtulabileceklerini önermiş ve birlik başkanı Venizelos'tan bu konuyla ilgilenmesini rica etmiştir.⁷¹

Bu bağlamda dönemin meslek örgütlenmelerinin de Venizelos ile bağlantıda olduğunu söylemek mümkündür. Belgenin 1914 yılında kaleme alınmış olması, özellikle Sevk ve İskân Kanunu'nun henüz yasalaşmadığı göz önüne alındığında, Balkan Savaşları sonrasında Makedonya Müslümanlarının Osmanlı topraklarına göç etmesinin başlamasının ardından, pek çok Rumun da Yunanistan'a göç etmesi sonucunda, bu göçlerin sınır dışı edilme olarak addedildiğini akıllara getirmektedir.

20. yüzyılın başlarında hem Gayrimüslimlerin hem de örgütlenmelerinin bilimsellikten uzaklaştığını söylemek mümkündür. Yavaş yavaş hukuki ve politik karakterlerin ortaya çıkışı, 1910 yılında kurulan ve faaliyetlerini Birinci Dünya Savaşı yıllarında da sürdürmüş olan *İstanbul Rum Hekimler Birliği*'nde de yaşanmıştır. Diğer yandan mesleki güvenlik kaygısı da ön plana çıkmıştır.⁷² Bu bağlamda *Rum Hekimler Birliği*'nde mesleki dayanışma ruhunun gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Birlik, Birinci Dünya Savaşı esnasında hayatını kaybeden meslektaşları (hekimler ve eczacılar) anısına, *Eczacılar Birliği* ve *Syllogos*'un

⁶⁷ Φιλοπτώχος Αδελφότης των Κυριών Κοντυσκαλίου “Ο Ευαγγελισμός”/ Filoptohos Adelfotis ton Kirion Kontiskaliu “Ο Evangelismos”.

⁶⁸ Kiriaki Mamoni, *Gynaikeioi Syllogoi Stin Konstantinoupoli 1861-1922*, Estia, Athina, 2002, s. 154.

⁶⁹ Ο έν Κωνσταντινούπολει Σύνδεσμος των Ύπαλλήλων Ξενοδοχείων Εστιατορίων ή Ένωσις/ Ο en Konstantinoupoli Syndesmos ton İpallilon Ksenodohion, Estiatorion “H Enosis”. Cemiyet 1912 yılında kurulmuştur.

⁷⁰ Benaki Musio, Arhio Venizelu, 173.153.04.

⁷¹ Benaki Musio, Arhio Venizelu, 173.153.04.

⁷² Konstantinos Trombukis, *İ Elliniki İatriki Stin Konstantinoupoli 1856-1923*, Syndesmos ton en Athiniais Megalosholiton, Athina, 2000, s. 182.

Biyoloji Komisyonu ile beraber dua okutmuştur.⁷³ Cemiyete dair rapor detaylı incelendiğinde üye sayıları, üyelikten ayrılanlar ve yeni katılanlar konusunda detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür.

Öte yandan cemiyetin 1920 yılında yayınlamış olduğu bu raporda önemli iddialara yer verildiği görülmektedir. Bunlardan en önemlisi, daha önce de belirtildiği üzere Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihatçıların Rum doktorlara, falakaya yatırmak suretiyle işkenceler yaptığı ve cemiyetin 1917 yılındaki üye sayısının bu yüzden 55'e, 1918'de ise 54'e düştüğüdür.

Bu dönemin dikkat çeken cemiyetlerinden *Osmanlı Ebniye Kalfaları ve Amele ve Esnafı "Omonia" Cemiyeti*, 1914'te kurulmuştur. Nizamnamesi Yunan harfleriyle Türkçe yazılan bu cemiyetin, nizamnamesinde kullandığı Karaman Türkçesinden dolayı İstanbul'da yaşayan Karamanlılar tarafından kurulma ihtimali oldukça yüksektir.⁷⁴ Tam anlamıyla faaliyetlerine ulaşılamayan cemiyetin bina işçileri ve kalfalarına yönelik çalışmalar yaptığı tahmin edilmektedir.

1916 yılında kurulan *Tatavla Aşevi Cemiyeti "Aziz Dimitrios"*⁷⁵ *Tatavla Maarifperver İlerleme Cemiyeti*'nin binasını kullanmıştır. Cemiyetin amacı yoksul öğrencilere ve Tatavla'daki okullara kumanya temin etmek ve öğrencilerin yemek ihtiyaçlarını karşılamaktır.⁷⁶

1918 yılında kurulan mesleki cemiyetlerin tam kuruluş tarihlerine ulaşamamış olması bu cemiyetlerin Mütareke döneminden önce mi yoksa sonra mı kurulduğu konusunda bir belirsizlik yaratmaktadır. Bu cemiyetlerden biri olan *İstanbul Rum (orta öğretim) Öğretmenler Birliği*,⁷⁷ üzerinde bir erkek büstü ikonu olan mührü sahiptir.⁷⁸

Yine aynı yıl kurulan *Rum Lise Öğretmenleri Cemiyeti*,⁷⁹ İstanbul'da çalışan Rum öğretmenlerin çalışma koşullarını iyileştirmek ve okulların onarımını sağlamak amacıyla 1918'de kurulmuştur. Kütüphaneler kurulmasına da katkı sağlayan cemiyet Mütareke döneminde de varlığını korumuştur.⁸⁰

*İstanbul Rum Kereste Tüccarları Birliği*⁸¹ de aynı şekilde 1918 yılında kurulmuş, ancak cemiyetin faaliyetlerine dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Yalnızca cemiyetin adının ve kuruluş yılının bulunduğu bir mührü sahip olduğu bilinmektedir.⁸²

Tam kuruluş tarihi bilinmemekle beraber 1918 yılında kurulduğu bilgisine ulaşılan *Ekümenik Patrikhane Görevlileri Takait Sandığı*⁸³ yalnızca Patrikhane çalışanlarına mahsus çalışmalar yapmış, hizmet yılı ve yaşa göre çalışanların durumlarında düzenlemeye gitmiştir.⁸⁴

⁷³ *Syndesmos ton en Konstantinupoli Ellinon İatron Ekthesis Peparagmenon tou Etous 1919-1920*, Konstantinupoli, s. 8.

⁷⁴ Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 367.

⁷⁵ Συσσίτιον Ταταούλων "Ο Άγιος Δημήτριος"/ Sissition Tatavlon "Ο Agios Dimitrios".

⁷⁶ Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 369.

⁷⁷ Ελληνικός Καθηγητικός Σύνδεσμος έν Κωνσταντινουπόλει/Ellinikos Kathigitikos Syndesmos en Konstantinupoli.

⁷⁸ Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 370.

⁷⁹ Cemiyetin İstanbul Rum (Ortaöğretim) Öğretmenler Cemiyeti ile aynı cemiyet olma ihtimali vardır. İncelenen kaynaklarda Rum Lise Öğretmenleri Cemiyeti'nin Yunanca ismi bulunmadığından bu cemiyet ayrı olarak ele alınmıştır.

⁸⁰ Sula Bozis, *İstanbul Rumlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 77.

⁸¹ Σύνδεσμος Ελλήνων Ευλεμπόρων Κωνσταντινουπόλεως/ Syndesmos Ellinon Kslemboron Konstantinupoleos.

⁸² Mamoni- İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 371.

⁸³ Ταμείων Συντάξεων τών Λαϊκών Ύπαλλήλων τού Οίκουμενικού Πατριαρχείου/ Tameion Sintakseon ton Laikon İpallilon tou İkumeniki Patriarhiu.

⁸⁴ *Kanonismos Tamiu Syntakseon ton Laikon İpallilon tou İkumeniki Patriarhiu*, Konstantinupoli, 1918, s. 3-4.

6. Rum Sanat ve Spor Cemiyetleri

Birinci Dünya Savaşı, her ne kadar Osmanlı Devleti başta olmak üzere Avrupa ülkelerindeki sosyal ve kültürel yaşamı olumsuz etkilemiş olsa da Osmanlı'nın yeni tanıştığı sporların uygulamaları ve faaliyetleri devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında resmen savaşa girmesinin ardından savaştaki müttefikleri olan Alman ve Avusturya askerlerinin İstanbul'a gelmesiyle, 1915-1918 yılları arasında İstanbul'daki spor kulüpleri⁸⁵ ile Alman ve Avusturya askerlerinin kurmuş olduğu takımlar arasında çeşitli müsabakalar yapılmıştır.⁸⁶

1915 yılında İstanbul'daki Şark Kulübü tarafından düzenlenen atletizm yarışmasına bu kulüpten başka Altınordu, Fenerbahçe ve Beşiktaş Kulüpleri katılırken, bu kulüplere üye sporcular 100 metre koşusu, küçükler beş tur bisiklet yarışı, büyükler beş tur mukavemet yarışı, gülle atma, disk atma, uzun atlama cirit atma ve futbol müsabakalarında yarışmışlardır.⁸⁷

Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı ile başlayan askeri seferberlik, çeşitli Rum spor cemiyetlerinin üye sayısında da azalmalara neden olmuştur. Spor konusunda özellikle Meşrutiyet döneminde önemli başarılarla imza atan Tatavla spor cemiyetlerinin ve kulüplerinin üye sayılarında önemli azalmalar yaşanmış ve parlak dönemleri son bulmuştur.⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı, İstanbul sanat hayatına da ağır bir darbe indirmiştir. Bu dönemde dikkati çeken önemli noktalardan biri, tiyatro gösterilerinin gerçekleşmemesi fakat sinemalardaki film gösterimlerinin devam etmesidir.⁸⁹ Bu bağlamda daha önceki süreçte bir durağanlık dönemi yaşayan tiyatrolar bu dönemde de faaliyetlerini askıya almışlardır. Ancak İstanbul Ekler (Eklair-1913) sineması çeşitli hayırsever cemiyetlerin tiyatro gösterilerine ev sahipliği yapmıştır.⁹⁰

Bu dönemde, Meşrutiyetin ilanı ile başlayan politik film gösterimlerinin yanı sıra savaşta zarar görenler ya da şehit aileleri yararına film gösterimleri yapıldığını da söylemek mümkündür.⁹¹

Savaşın son yıllarında Osmanlı ülkesinde spor faaliyetleri çok istikrarlı olmamakla beraber devam etmiştir. 1917 yılının Eylül ayında, *Kadıköy İttihat Spor Kulübü* spor müsabakaları düzenlemiştir. Bu spor müsabakalarına Rum jimnastikçiler de katılmış, İsveç usulü jimnastik performanslarıyla dikkat çekmişlerdir.⁹² Enver ve Talat Paşaların da bizzat katıldığı bu yarışmaların önemi, II. Mahmut döneminden beri ilk defa devlet büyüklerinin bir spor yarışmasına iştirak etmiş olmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin spora yönelik gösterdiği ilgiyi yalnızca Osmanlı Rumlarının etkisiyle açıklamak yetersizdir. Savaş öncesinde başlayan ve savaş süresince de devam eden Osmanlı-Alman yakınlaşması ve Alman subayların teşviki sonucu, spor büyük önem kazanmıştır. Öte yandan, 1908 yılında Alman gençlerinin asker olmasından önce askerliğe hazırlık amacıyla oluşturulan Alman cemiyetlerin

⁸⁵ Özellikle Fenerbahçe, Galatasaray ve Altınordu.

⁸⁶ Cem Atabeyoğlu, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi 1453-1991*, Fotospor, İstanbul, 1991, s. 67.

⁸⁷ Arif Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Müdürlüğü, Ankara, 1995, s. 669.

⁸⁸ Türker, *a.g.e.*, s. 75.

⁸⁹ Yorgo Bozis- Sula Bozis, *Paris'ten Pera'ya Sinema ve Rum Sinemacılar*, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 87.

⁹⁰ Bozis, *Paris'ten Pera'ya Sinema*, s. 88.

⁹¹ Bozis, *Paris'ten Pera'ya Sinema*, s. 131

⁹² *Donanma Mecmuası*, 11 Teşrinievvel 1333, Sayı 91, s. 1449.

bir benzeri de *Genç Dernekleri*⁹³ adıyla Osmanlı ülkesinde kurulmuştur.⁹⁴ Askeri eğitimin bir parçası olan ve savaşa girmesi olası gençleri hazır ve sağlıklı ve tutmak amacıyla kurulan bu cemiyet, Almanya'dan model alınması, Osmanlı-Alman yakınlaşmasını ve etkileşimi ortaya koyması ve sporun askeri eğitimde de kullanıldığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce üye sayısı 385 olan *Tatavla İraklis Spor Kulübü*, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki olumsuz koşullardan etkilenmiş ve yaşadığı parlak dönem son bulmuştur.⁹⁵ Öte yandan aynı dönemde, cemiyetin spor çalışmaları için kullandığı spor salonu geçici suretle hastane olarak kullanılmıştır.⁹⁶ Ancak bu dönemde bir hastane olarak kullanılan spor salonunun ne şekilde hizmet verdiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1914 yılında Şark-ı Karib Bankası Müdürü Kostas Saviliadis ve arkadaşları tarafından bir Rum Kulübü olarak kurulan *Pera Spor Kulübü* ise sarı siyah renklerle faaliyet göstermiştir.

*Heybeliada Müzikseverler Cemiyeti*⁹⁷ ise 1918 yılında kurulmuştur. Cemiyetin tam kuruluş tarihine ulaşılamamış olması, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce mi yoksa sonra mı kurulduğu konusunda bir belirsizlik yaratmaktadır. Mütarekeden önce kurulduğu düşünülürse bu cemiyetin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında sanata dair kurulan tek cemiyet olduğu söylenebilir. *Heybeliada Müzikseverler Cemiyeti*, çok fazla faaliyet göstermemiştir. Cemiyetin mühründe adı ve kuruluş tarihinin yanı sıra sayfaları açık bir de kitap resmi bulunmaktadır.⁹⁸

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı döneminde İstanbul'daki yaşam koşullarının ağırlaşması, kıtlık ve göçlerin çoğalması Rumların örgütlenmelerine de yansımıştır. Dolayısıyla bu dönemde diğer dönemlere göre Rumların cemiyet kurma faaliyetlerinde önemli düzeyde bir azalma yaşanmıştır. Tanzimat döneminden Birinci Dünya Savaşı dönemine kadar geçen süreçte yalnızca İstanbul'da 400 civarında sosyo-kültürel etkinliklerle amaçlı kurulmuş Rum cemiyetinin sosyal alandaki hareketliliklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı yıllarında hem kurulan cemiyetlerin sayılarında, hem de varlıklarını sürdüren cemiyetlerin faaliyetlerindeki azalma ise doğrudan savaşın yarattığı olumsuz koşullarla ilintilidir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında faaliyet gösteren cemiyetleri yalnızca o dönemde kurulan cemiyetlerle sınırlamak pek de doğru olmayacaktır. Zira bu dönemde, daha önceki yıllarda kurulmuş cemiyetlerin de varlıkları söz konusudur. Ancak başta Sylogos olmak üzere pek sosyo-kültürel Rum cemiyeti faaliyetlerini yavaşlatmak yoluna gitmiştir. Dolayısıyla bu dönemde her ne kadar diğer dönemlere oranla daha az sayıda cemiyet kurulmuş olsa da, bu sayı, önceki dönemlerde kurulan cemiyet sayısına eklenmiştir.

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı yıllarında kurulan yeni cemiyetlerin ve mevcut cemiyetlerin genel faaliyetlerinin hayırseverlik üzerine odaklandığı da söylenebilir. Öyle ki, kıtlığın yaşandığı İstanbul'daki Rum cemaat özellikle okullara ve muhtaç kişilere, kurdukları aşevi

⁹³ Osmanlı Genç Dernekleri 1916 yılında feshedilen Güç Denekleri yerine gençleri askeri bir örgüt ve disiplin altında toplamak amacıyla kurulmuştur. 12-17 yaş arasındaki çocuklar için Dinç Dernekleri, 17 yaş ve daha büyükler için ise Genç Dernekleri oluşturulmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında kurulan bu dernekler ağırlıklı olarak kırsalda yaşayan gençleri kapsamı açısından önemlidir. "Dağ Başını Duman Almış" marşı ise bu derneklerin yürüyüş marşı olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki: Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, Cilt III., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 298-299.

⁹⁴ Kahraman, a.g.e., s. 670.

⁹⁵ Türker, a.g.e., s. 75.

⁹⁶ Türker, a.g.e., s. 90.

⁹⁷ Φιλόμουσος Σύλλογος Χάλκης/ Filomusos Syllogos Halkis.

⁹⁸ Mamoni- İstikopoulou, a.g.e., s. 371.

cemiyetleri ve diğer hayırsever ve kadın cemiyetleri aracılığıyla destek vermeye çalışmışlardır. Bu da cemaat arasındaki bağlılığı gözler önüne sermektedir.

Diğer önemli bir konu da bazı cemiyetlerin Yunanistan yönetimi ile doğrudan temas kurmasıdır. Bu durum özellikle başta mesleki cemiyetler olmak üzere birtakım cemiyetlerin yavaş yavaş Yunanistan ile kurdukları siyasi bağı saklamadıklarını ortaya koymaktadır. Zira Mütareke döneminde pek çok sosyo-kültürel Rum cemiyeti, mevcut niteliklerini devam ettirirken, faaliyetlerinde Yunan işgalini ve dış politikasını destekler nitelikte çalışmalar yapacaklardır. Bunlardan en önemlisi de yine Syllagos olacaktır.

KAYNAKÇA

Nizamnameler ve Raporlar

Ellinikos Syndesmos Tataoulon Kanonismos, Konstantinupolis, 1919.

Kanonismos kai Esoterikai Diatakseis tou en Tatalis Gimnastiku Sillogu "İraklis", Konstantinupoli, 1906.

Kanonismos Tamiu Syntakseon ton Laikon İpallilon tou İkumeniki Patriarhiu, Konstantinupoli, 1918.

Kanonismos tou en tois en Tzibalia Zafirop. Ekpadevtiriois Liturguntos iper ton Aporon Mathiton kai Mathitrion "Sissitiu", 1914, Konstantinupoli.

Syndesmos ton en Konstantinupoli Ellinon İatron Ekthesis Pepragmenon tou Etous 1919-1920, Konstantinupoli.

Arşiv Belgeleri

Benaki Musio, Arhio Venizelu, 173.153.04 (Benaki Müzesi Eleftherios Venizelos Arşivi).

BOA, DH.UMVM., 101/14, 9 Zilhicce 1333. (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü)

Sürelî Yayınlar

Donanma Mecmuası

Araştırma Eserleri

Ahmad, Feroz, *From Empire To Republic Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2010.

Atabeyoğlu, Cem, *Türk Spor Tarihi Ansiklopedisi 1453-1991*, Fotospor, İstanbul, 1991.

Bozis, Sula, *İstanbul Rumlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Bozis, Yorgo - Bozis, Sula, *Paris'ten Pera'ya Sinema ve Rum Sinemacılar*, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2013.

Bulut, Sedef, "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi ve Uyguladıkları Politikalar", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2013, Sayı: 9.

Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu, "Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş", *II. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Buca Belediyesi, İzmir, 2015.

- Gianakopoulos, Yorgos A., *O Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinopoleos 1861-1922: H Elliniki Paidia Epistimi os Ethniki Politiki stin Othomaniki Autokratoria*, Ethniko kai Kapodisriako Panepistimio Athinon Sholi Nomikon kai Oikonomikon kai Politikon Epistimon Timima Politikis Epistimis Dimosias Dioikis, Athina, 1998.
- Gianakopoulos, Yorgos A., *O Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinopoleos 1861-1922: H Elliniki Paidia Epistimi os Ethniki Politiki stin Othomaniki Autokratoria*, Ethniko kai Kapodisriako Panepistimio Athinon Sholi Nomikon kai Oikonomikon kai Politikon Epistimon Timima Politikis Epistimis Dimosias Dioikis, Athina, 1998.
- Kahraman, Arif, *Osmanlı Devleti 'nde Spor*, T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Müdürlüğü, Ankara, 1995.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Karataşer, Büşra, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul’un İaşesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl. 2013, Sayı. 2, Cilt. 3.
- Kaya, Erol, “1917 Yılında Osmanlı Devleti’nin Durumu Hakkında Bir Rapor”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 11-2, Yıl: 2009.
- Macar, Elçin, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Mamoni, Kiriaki, *Gynaikeioi Syllogoi Stin Konstantinoupoli 1861-1922*, Estia, Athina, 2002.
- Mamoni, Kiriaki –İstikopoulou, Lidas, *Sylogoi Konstantinopoleos 1861-1922*, Hrisoun Metallion Akadimias Athinon, Athina, 2009.
- Mutlu, Cengiz, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri 1918-1922*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- Ntokme, Outkou Kırılı, “Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü- Megali İdea”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010.
- Orga, İrfan, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Özdemir, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/14, (2007 Bahar).
- Peninta Hronia Apo Ta Septemvriana Konstantinoupoli Prin-Tote- Meta*, ELİA, Athina, 2006.
- Türker, Orhan, *Osmanlı İstanbulu’nda Bir Köşe Tatavla*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Sonyel, Salahi, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- _____, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Spataris, Haris, *Biz İstanbullular Böyleyiz 1906-1922*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Stavrou, Tatiana, *O En Konstantinoupoli to İpurgio Paidias tou Alitrotu Ellimismu*, Athinai, 1967.
- Üçok, Coşkun, *Siyasi Tarih Dersleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1951.

- Toprak, Zafer, “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Tağmat, Çağla D., “İstanbul’da Sosyo-Kültürel Helenizm’in Temsilcisi Bir Cemiyet: Syllogos (1861-1923)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2015, Sayı: 13.
- _____, "Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri", Ed. Yeliz Okay, *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Trombukis, Konstantinos, *İ Elliniki İatriki Stin Konstantinupoli 1856-1923*, Syndesmos ton en Athinai Megalosholiton, Athina, 2000.
- Tsokona, İo, *To Pera ton Ellinon Stin Konstantinupoli tou Htes kai tou Simera*, Metehmio, Athina, 2013.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki: Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, Cilt III., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Vakalopoulos, Ap. Konstantinos, *İon Dragoumis Martirion kai İroon Aima Anatomia Elladikis Pragmatikotitas*, İrodotos, Thesaloniki, 2008.